

III DIE BOER-HANANWA-KONFLIK IN DIE KONTEKS VAN KOLONISERING ELDERS IN AFRIKA

Geschiedenis is in laatste instantie altijd wereldgeschiedenis. Ontwikkelingen op diverse plaatsen dienen steeds waar mogelijk aan elkaar te worden gerelateerd en met elkaar te worden vergeleken.¹

Hierdie hoofstuk sit die kontekstualisering van die Boer-Hananwa-stryd van 1894 (anders gestel: die daarstelling van 'n *ekstrateks* vir die Rae- en Sonntag-tekste) waarmee in die vorige hoofstuk begin is, voort. Daar is reeds in hoofstuk twee aangedui hoe die geografiese konteks waarbinne die Boer-Hananwa-oorlog vertel word, die betekenis van die verhaal beïnvloed. Die verhaal waarin die Hananwa se stryd teen die Boere as 'n dramatiese gebeurtenis vanuit Blouberg as middelpunt vertel word, verskil aansienlik van die verhaal wat vertel word met die *Zuid-Afrikaansche Republiek* (ZAR) se beleid vir die Soutpansberg-distrik as geheel, as vertrekpunt. Só 'n fokus bied weer die moontlikheid vir verhale wat konsentreer op die interaksie tussen die Pretoria-regering en hulle wit onderdane in Soutpansberg, met laasgenoemde se aandrang op belangstelling en ingryping in hulle lotgevalle. 'n Ander moontlikheid is verhale waarin die ZAR haar vermoë moet bewys om haarself as onafhanklike staat te midde van Britse ryksbelange te handhaaf. Die betekenis van die verhaal/narratief verander na gelang van die 'meesternarratief' waarbinne dit ingeskuif word.

In hierdie hoofstuk word gepoog om die Hananwa se stryd teen die Boere in nog 'n breër geografiese, en dan noodwendig ook nuwe ideologiese, konteks as die vorige bespreking te plaas, naamlik die talle verowerings van swart gemeenskappe oral oor Afrika gedurende die laaste kwart van die negentiende eeu. Die kontekste waarop Braudel historici se aandag 'n halfeeu gelede gevestig het, is tans meer veelfasettig as ooit. Na die *cultural turn* is dit nie werklik meer moontlik om geografiese, ekonomiese en politieke kontekste vir 'n historiese gebeurtenis te skets (ten einde 'n diskoers daar te stel) sonder om ook elk van hierdie kontekste as 'n diskoers met 'n eie geskiedenis en eiesoortige bagasie, te aanvaar nie. Hierdie gewaarwording, wat reeds in die vorige hoofstuk opgehaal is, is selfs belangriker vir die eerste afdeling van hierdie hoofstuk. Koloniale oorloë van die laat-negentiende / begin-twintigste eeu is sedertdien opgeneem in die nasionale geskiedenis van moderne state met politieke en ekonomiese kulture so uiteenlopend soos dié van Brittanje, Nigerië en Suid-Afrika.²

1. P. Vries, *De zegetocht ...*, pp. 186-187, met verwysing na Fernand Braudel. Vergelyk hoofstuk twee.
2. Die grootste leemte in die konstruksie van hierdie 'Afrika-konteks' in die eerste afdeling van hierdie hoofstuk, is myns insiens dat dit stuit voor die ooglopende groter koloniale konteks: Indië, die

Die kultuurhistoriese konteks en die historiografiese konteks van waaruit ons historiese gebeurtenisse in herinnering roep, het onafwendbaar vervleg geraak. Die ondersoek na die verlede en die besinning oor die aanpak van dié ondersoek, is nie wedersyds uitsluitende prosesse nie.³ Hierdie gewaarwording is die motivering vir die tweede afdeling van hierdie hoofstuk. Die historiografiese konteks behels nie net die geskiedenis teorie en akademiese navorsingsuitsette wat reeds oor die gebeure wat ondersoek word, verskyn het nie. Die manier waarop besinning oor en die onthou van die gebeure begin en met die tyd verander het, is 'n deel van die historiografiese konteks en meer nog: die ondersoeker en leser word óók onvermydelik deel daarvan.⁴ In die tweede afdeling van hierdie hoofstuk word gevra hoe die mense wat indertyd as die verloorders in die koloniseringskonteks gesien is, betekenis aan die gebeure gegee en hulleself staande gehou, of selfs bemaagtig het, deur die seleksie, ordening en interpretasie van die historiese kennis tot hulle beskikking. Daar word gefokus op die 'verloorders', die 'Ander', omdat hulle, indien hoegenaamd, eers heelwat later begin deelneem het aan die diskoers oor hulle verowering – daardie diskoers waardeur die hegemonie van waaruit historici hulle ook waarneem, bewerk is ('n hegemonie/wêreldbeeld waarin hierdie 'Ander' kultureel gevorm is, maar wat hulle tegelykertyd ook wil ómvorm).⁵ Met verwysing na die Hananwa en heelparty ander gekoloniseerde gemeenskappe, word hierdie aspek verken onder die opskrif "Herinnering as konteks."

Die Hananwa en die *Scramble for Africa*

Die Boere het die Hananwa in Augustus 1894 verower; die Lobedu en ander kleiner Laeveldse gemeenskappe 'n maand of wat later; Makgoba se Tlou eers in 1895⁶ en die Venda onder Mphaphu in 1898.⁷

In 1895 is Somaliland se Habar Awal deur die Britte verower;⁸ in 1897 is die Yoruba van Benin aan hulle onderwerp.⁹ Ook in dieselfde dekadende het Cecil Rhodes se *British*

Ottomaanse Ryk en China, wat in hierdie stadium eerder ágter my verwagtingshorison lê as wat dit daarop figureer.

3. Volgens Michel Foucault "there cannot be any distinction between what philosophers of history think and practitioners do." Bespreek in A. Munslow, *Deconstructing history*, p. 121.
4. A. Munslow, *Deconstructing history*, p. 121. Aldus Foucault: "... the past construed as history is an endless process of interpretation by the historian as an act of imagination, and our categories of analysis, assumptions, modes and figurative style all themselves become a part of the history we are trying to unravel."
5. Sien weer J. & J. Comaroff, *Of revelation and revolution I: Christianity, colonialism and consciousness in South Africa*, pp. 19-27 vir 'n sinvolle uiteensetting.
6. J.S. Bergh (red.), *Geskiedenisatlas van Suid-Afrika. Die vier noordelike provinsies*, pp. 205-209.
7. J.S. Bergh, *Geskiedenisatlas van Suid-Afrika. ...*, pp. 210-213.
8. A. Adu Boahen (ed.), *General history of Africa VII. Africa under colonial domination 1880-1935*, p. 44. Hierdie was die laaste van vier Britse ekspedisies teen Somali-leiers wat nie bereid was om hulle

South Africa Company die Shona en die Ndebele in wat vandag Zimbabwe is, onderwerp,¹⁰ het die Duitsers die Herero in hedendaagse Namibië feitlik uitgewis¹¹ en die Hehe in die huidige Tanzanië verslaan.¹² Die Franse het tussen 1880 en 1900 verskeie Wes-Afrika-ryke in militêre veldtogte verslaan, onder meer die Tukulor-ryk van Ahmadu, Dahomey onder Behanzin en Mandinka onder Samori Ture.¹³

Bostaande is maar enkele voorbeelde – en daar word nie eens geraak aan die Europese grootmoondhede se bedrywighede elders ter wêreld gedurende hierdie dekades nie. Soos P.J. Cain en A.J. Hopkins dit stel in hulle veelbesproke nuwe teorie oor Britse imperialisme:

Accidents of course happen, but when they occur in clusters and on a global scale some thought needs to be given to the possibility that they had underlying causes which, while still being man-made, were not in themselves, accidental.¹⁴

Die sogenaamde *Scramble for Africa*, of die ‘verdeling van Afrika’, blyk die vanselfsprekendste tema te wees waaronder inligting oor die laat-negentiende eeuse Europese verowerings van gemeenskappe in Afrika gesoek sou kon word. Nogtans sluit die literatuur oor hierdie tema¹⁵ nouliks enige informasie in oor die Boere se verowerings oor die Hananwa en hulle bure in die noordelike dele van die ZAR. Eweneens is ‘n breër Afrika- of wêreldperspektief feitlik afwesig in die merkwaardige groot – en veral onlangs gepubliseerde – versameling navorsingsuitsette oor hierdie gewapende konfrontasies in die Soutpansberg-distrik.¹⁶ Die motiverings en oorsake van hierdie konflikte word met groot oortuiging geanker in die politiek, ekonomie en mentaliteit van Suid(elike) Afrika. Braudel se pleidooi vir ‘n wêreldgeskiedenis laat die vraag ontstaan of Suid-Afrikaanse navorsers, ekself

soewereiniteit vrywillig op te gee nie: Veldtogte is in 1886 en weer in 1890 teen die Isa geloods; in 1893 teen die Habar Gerhaijs en in 1895 teen die Habar Awal.

9. E. Isichei, *A history of Nigeria*, p. 367.
10. P.Curtin, S. Feierman, L. Thompson & J. Vansina, *African history from earliest times to independence*, p. 419; T. Pakenham, *The scramble for Africa, 1876-1912*, pp. 490-495; T.O. Ranger, *Revolt in southern Rhodesia, 1896-7* (London, 1967).
11. R.A. Voeltz, *German colonialism and the South West Africa Company, 1884-1914*, pp. 45-54; K. Shillington, *History of Africa*, pp. 327-329.
12. G.N. Sanderson & R. Oliver (eds.), *The Cambridge history of Africa VI, c. 1870-c. 1905*, pp. 573-574; T.O. Ranger, African reaction to the imposition of colonial rule in East and Central Africa in R.O. Collins (ed.), *Problems in the history of colonial Africa, 1860-1960*, p. 77.
13. A. Adu Boahen (ed.), *General history of Africa VII. Africa under colonial domination 1880-1935*, pp. 55-63.
14. P.J. Cain & A.G. Hopkins, *British imperialism. Innovation and expansion, 1688-1914*, p. 43.
15. Sien, *inter alia*, S. Marks, Scrambling for South Africa, *Journal of African History* 23, 1982, pp. 97-113; T. Pakenham, *The scramble for Africa, 1876-1912*; D. M. Schreuder, *The scramble for Southern Africa, 1877-1895: the politics of partition reappraised* (Cambridge, 1980); B. Vandervort, *Wars of imperial conquest in Africa, 1830-1914* (London, 1998); H.L. Wesseling, *Divide and rule: the partition of Africa, 1880-1914* (London, 1996).
16. Voorbeelde is bespreek in die voorwoord, hoofstukke een en twee.

inkluis, nie so diep ingetrek is in die onstuimige Suid-Afrikaanse historiografiese waters dat ons tot dusver die moontlike verbintenis tussen hierdie gebeure en die breër konteks van die *Scramble* verwaarloos het nie.¹⁷

Met die *Scramble for Africa* word verwys na daardie vlaag (meerendeels gewelddadige) Europese verowerings van grondgebied in Afrika tussen die 1880's en die uitbreek van die Eerste Wêreldoorlog in 1914. Ten einde Suidelike Afrika in hierdie episode van die geskiedenis van imperialisme en kolonialisme te posisioneer, is 'n begrip van die konsep 'sekondêre ryk' noodsaaklik. Sekondêre ryke verwys na Afrika-gemeenskappe wat hulle gedeeltelike monopolie oor Europese militêre tegnologie aangewend het om hulle bure te koloniseer.¹⁸ Deur die ZAR as 'n sekondêre ryk te beskou, kan 'n mens vrae begin vra oor die Boere se komplekse identiteit binne die konteks van kolonialisme. Sou dit aanvaarbaar wees om die Boere as koloniserende Europeërs te omskryf? Daar is ooreenkomste tussen die Boere-, Asanti- en Egiptiese ervarings (om maar enkele 'sekondêre ryke' te noem) as moondhede wat geaspireer het om uit te brei, maar altyd geopereer het in die skadu van Brittanje, wat die 'klein uitbreiders' enige oomblik deel van haar eie uitbreidings kon maak. Hierdie aspirasie om soos die groter ryk te wees, tesame met die verknorsing om deur die einste groter ryk verswelg te word, dui daarop dat Boere-identiteit waarskynlik meer hibridies is as ons vooropgestelde idees van hoe die tipiese koloniseerder, of gekoloniseerde, daar sou uitsien.

In die vorige hoofstuk is die verbande tussen die Hananwa en hulle bure se ervaring van Boere-verowering, reeds aangedui. In hierdie afdeling word gepoog om die Boer-Hananwa-konfrontasie van 1894, as een voorbeeld van 'n tipe Boere-kolonisasie, vergelykend in die breër konteks van Europese veldtogte elders in Afrika in te skuif. Die Boere-uitbreiding word, gegewe die oorsigtelike omvang van hierdie ondersoek, hoofsaaklik beperk tot 'n vergelyking met Britse imperialisme.¹⁹ Dit

17. G.D. Scholtz het alreeds in die 1950's daarop gewys dat Suid-Afrikaanse geskiedenis teen 'n breër internasionale agtergrond bestudeer behoort te word. Hoewel hy hoofsaaklik op 'blank Suid-Afrika' se betrekkinge met Brittanje en die Europese vasteland gesinspeel het, is die volgende uittreksels uit sy inleiding tot *Suid-Afrika en die wêreldpolitiek, 1652-1952*, 'n halfeeu later, natuurlik in 'n nuwe konteks, steeds geldig: "Die Suid-Afrikaanse geskiedenis is te veel gesien soos 'n liggaam wat heeltemal op sy eentjie deur die hemelruim beweeg, terwyl dit in werklikheid gesien moet word as 'n satelliet wat hom om 'n groter ster beweeg. Die doel van hierdie werk is dan ook om te probeer aantoon dat die geskiedenis van Suid-Afrika nooit van die groot wêreldgebeure losgemaak mag word nie en dat dit alleen in samehang daarmee moontlik begryp kan word." G.D. Scholtz was redakteur van die dagblad *Die Transvaler* en ook ereprofessor in Geskiedenis aan die Randse Afrikaanse Universiteit. Sy talle Afrikaanse publikasies sluit in *Europa en die Tweede Vryheidsoorlog* (Johannesburg, 1941); *Die Afrikaner en die see* (Johannesburg, 1969) en *Generaals Hertzog en Smuts en die Britse Ryk* (Johannesburg, 1974).

18. P.Curtin, S. Feierman, L. Thompson & J. Vansina, *African history from earliest times to independence*, p. 407.

19. 'n Vergelyking met ander 'sekondêre ryke' behoort ook besonder insiggewend te wees.

maak ook sin wanneer die reuse-omvang van Britse uitbreiding in Afrika, en die ingrypende impak wat dit op die geskiedenis van die ZAR gehad het, in ag geneem word.²⁰

Vir die doeleindes van die bespreking wat volg, word die konsepte *imperialisme* en *kolonialisme* soos volg verstaan:

Imperialisme: die praktyk, die teorie en die houdings waarmee 'n dominante metropolitaanse sentrum 'n gebied regeer wat in afstand daarvan verwyder is. (Hoe groot die 'afstand' veronderstel was om te wees, het deur die loop van die geskiedenis en van die een imperialistiese moondheid na die ander gewissel: in die negentiende eeu was dit vir die Britte moeilik om oor Ierland in dieselfde asem as Indië of *British West Africa* te dink; Rusland, daarteenoor, het feitlik uitsluitlik aangrensende gebiede gekoloniseer; in die geval van 'sekondêre ryke' was die afstand tussen die sentrum van die ryk en die periferie waaroor regeer is, vanselfsprekend kleiner).²¹

Kolonialisme: kan byna as die gevolg van imperialisme beskryf word: die wyse waarop die dominante sentrum die beheer oor die gebiede waarop dit aanspraak gemaak het, uitgeoefen het – gedurende die negentiende eeu veral, deur die vestiging van nedersettings in daardie gebiede.²² Kolonies sou beskou word as deel van die sogenaamde *formal empire* terwyl “[m]embers of the informal empire saw neither colonial governors nor colonial tax-gatherers, but they remained, nevertheless, under London’s [die imperiale sentrum se] economic, cultural and diplomatic dominion.”²³

Dit spreek vanself dat 'n proses so kompleks soos hierdie, met kragtige ideologiese formasies ter regverdiging van imperiale praktyke daaragter, kwalik beverdigend in 'n enkele definisie omskryf kan word. Said se verduideliking hierbo word bloot as vertrekpunt gebruik. Hy beklemtoon dat, in die geval van imperialisme, territoriale uitbreiding gewoonlik saamhang met die aanname onder die dominante gemeenskap dat hulle dominasie tot die beswil van die gekoloniseerdes is.²⁴

Vir hierdie vlugtige en, toegegee, uiters selektiewe verkenning, word P.J. Cain²⁵ en A.G. Hopkins²⁶ se nuwer verduideliking van Britse uitbreiding gevolg, soos wat hulle

20. Die beperking van hierdie ondersoek tot Britse voorbeelde van kolonisasie sluit natuurlik nie die moontlikheid uit dat merkwaardige ooreenkomste ook tussen Duitse, Franse en Boere-veldtogte teen swart gemeenskappe gevind sou kon word (wat betref die veroweraars se aannames en strategieë en die swart gemeenskappe se reaksies) nie.

21. E.W. Said, *Culture and imperialism*, pp. 8-9.

22. E.W. Said, *Culture and imperialism*, p. 8.

23. P.J. Cain & A.J. Hopkins, *British imperialism, 1688-2000*, p. 26.

24. E. W. Said, *Culture and imperialism*, pp. 8-9.

25. P.J. Cain is navorsingsprofessor in Geskiedenis aan Sheffield Hallam-universiteit.

26. A.G. Hopkins is aan die Universiteit van Cambridge verbonde as *Smuts Professor of Commonwealth History*.

dit self teenoor die ouer, eens gesaghebbende, hipotese van R. Robinson en L. Gallagher gestel het.²⁷ Cain & Hopkins is daarvan oortuig dat die impetus vir Britse oorsese uitbreiding nie buite Brittanje gesoek moet word nie, maar in die ekonomiese vereistes wat deur die metropool self gestel is. Die ouer Robinson/Gallagher-uitgangspunt was dat toestande op die periferie, d.w.s in die Afrika-gebiede wat op die punt gestaan het om gekoloniseer te word, die aanleidende oorsaak tot die snelle en formele ryksuitbreiding van die laat-negentiende-eeu was. Dit was hulle standpunt dat verwikkelinge in die Afrika-gebiede Brittanje 'genoodsaak' het om in te gryp. Dit is 'n redenasie wat daarop sou kon neerkom dat die gekoloniseerders self vir hulle koloniserings geblameer moet word (die Boere, byvoorbeeld, vir die Anglo-Boereoorlog van 1899-1902). Toegepas op die uitbreidings van 'n 'sekondêre ryk' soos, byvoorbeeld die ZAR in die 1890's in die Soutpansberg-gebied, sou dit kon impliseer dat die Hananwa, die Lobedu en die Venda deur hulle optrede die Boere se militêre 'reaksie' uitgelok het. So 'n verduideliking klink besonder baie na 'n napraat van die Boere se selfregverdiging vir hulle aggressiewe optrede, waarin hulle berekende uitbreidingsinisiatief (vergelyk die 1886-*Okkupatiewet* en die 1887-Plakkerswet in hoofstuk twee) as 'onvermydelike' *reaksie* op swart 'uitdagendheid' voorgehou is. Vir die doeleindes van hierdie verkenning word die Gallagher/Robinson-hipotese dus ter syde gestel ten gunste van Cain & Hopkins se argument dat ryksuitbreiding vanuit die sentrum van die ryk self (Londen, of in die geval van die sekondêre ryk, Pretoria) geïnspireer is.²⁸

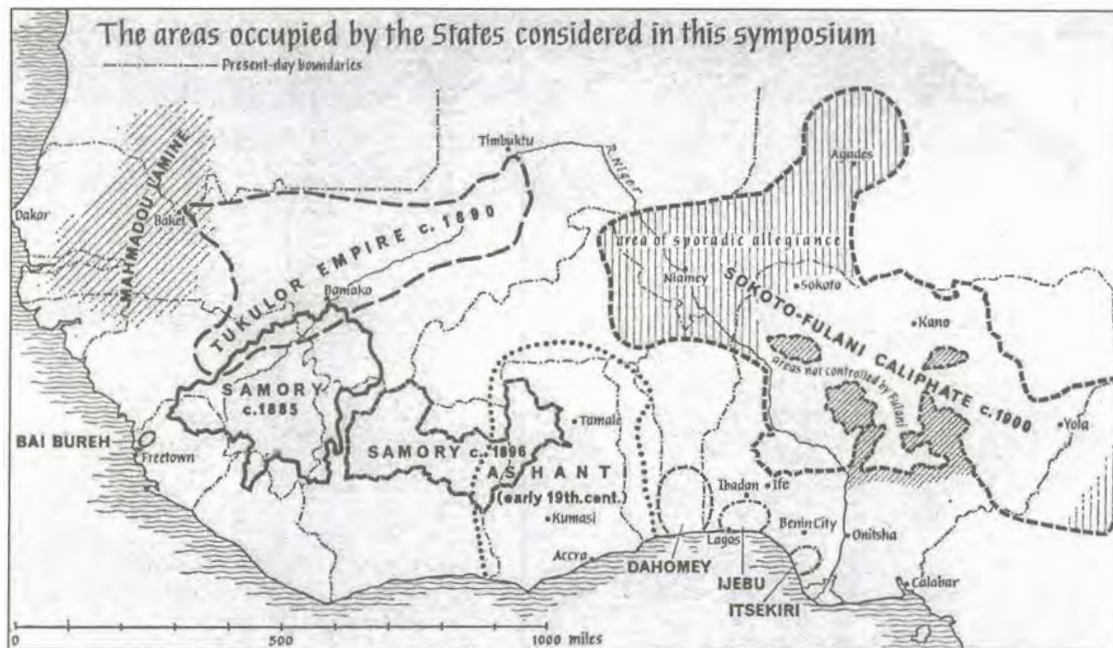
In die vergelyking wat volg, word die ekonomiese behoeftes van die sentrum as motivering vir koloniale uitbreiding as uitgangspunt gebruik, maar die bedoeling hier is nie om met Cain & Hopkins se teorie in gesprek te tree en die werking van Londen en Pretoria as metropole te analiseer nie. Die feit dat Pretoria wel 'n uitgewerkte strategie gehad het om die Soutpansberg-distrik ekonomies te ontwikkel en dat militêre verowerings deel van hierdie strategie was, word as voldoende aanknopingspunt beskou om die vergelykbaarheid van Pretoria en Londen as inisiërende metropole te bevestig. Daar sal hier eerder gepoog word om vanuit die periferie te kyk en te vra wat die ooreenkomste is in die wyse waarop die koloniseringsproses van dáár ervaar is. Spesiale aandag word gewy aan die

27. R. Robinson & J. Gallagher with A. Denny, *Africa and the Victorians. The official mind of imperialism* (London, 1981). Ronald Robinson en Jack Gallagher het met hulle onderskeid tussen gebiede wat 'formeel', regstegnies, en 'informeel', bloot deur Britse invloed, by Britse imperiale ryk betrek is, vir veertig jaar lank die rigting in die studie van imperiale geskiedenis aangedui.

28. P.J. Cain & A.G. Hopkins, *British imperialism. Innovation and expansion, 1688-1914*, pp. 9 & 42-43. In die tweede volume, *Crisis and deconstruction, 1914-1990* (London, 1993), illustreer die outeurs dat die "Gentlemanly Capitalism" wat Londen die sentrum gemaak het waarvandaan Britse uitbreiding in die negentiende eeu aangedryf is, tot diep in die twintigste eeu staande gebly het. Toe die Britse Ryk uiteindelik begin verkrummel het, het die *City of London* aangepas en 'n nuwe rol, as tussenganger tussen nuwe moondhede met veel sterker ekonomieë, begin vertolk.

veroweringsdiskoers: die tipe taal waarmee die plaaslike koloniserende amptenare hulle mag bevestig het en die woorde waarmee die gekoloniseerdes dit sou probeer ondermyn. Die vraag word gevra in watter mate die gekoloniseerdes, of diegene in die proses om gekoloniseer te word, die wyse waarop hulle deur die paternalistiese veroweraars gesien is, aanvaar, betwis, geïroniseer of probeer uitbuit het.

Ten einde te probeer aandui dat 'n vergelyking van 'n hele aantal betekenisvolle faktore regdeur die verloop van koloniale veroweringsveldtogte volgehou kan word, is die voorbeelde waarmee die Hananwa vergelyk word, grootliks beperk tot twee ander gemeenskappe, albei in wes-Afrika (huidige Nigerië – Kaart 4): die Ijebu, die eerste Yoruba-gemeenskap om in 1892 deur die Britte verower te word (net soos die Hananwa die Boere se eerste verowering in die Soutpansberg-distrik was); en die Itsekiri van Ebrohimi, wat vir die vergelyking gekies is omdat hulle veldtog teen die Britte chronologies ongeveer presies saamgeval het met die Boereveldtog teen die Hananwa. Beide Nana Olomu van Ebrohimi en Kgalusi 'Ratshasha' Mmalebôhò, die Hananwa *kgoši*, sou 'n sterk saak kon uitgemaak het dat hulle die slagoffers was van 'n smeerveldtog wat deur naburige vyande teen hulle geloods is en deur die uitbreidende eksterne moondhede uitgebuit is.

Kaart 4: Die ligging van Ijebu Ode en Itsekiri langs die kus van Wes-Afrika (huidige Nigerië). Van die ander prominente ryke en state wie se weerstand tydens die koloniale verowerings van die laat 1890's / vroeë 1900's in Crowder se bundel bespreek is, word ook hier aangedui. Sien byvoorbeeld Samori Ture se Mandinka-ryk en Ahmadu se Tukolor-ryk. Die Ashanti, wat as sekondêre ryk dominasie oor ander Afrika-gemeenskappe, soos die Fanté, gevestig het voordat hulle self voor Britse dominasie gebuig het, kan ook onderskei word.

Uit: M. Crowder (ed.), *West African resistance. The military response to colonial occupation*, frontispiece.

Die vernaamste stappe in die Boere-verowering van die Hananwa van Mmalebôh is reeds in hoofstuk twee bespreek. Die verloop van die veldtogte teen die Ijebu en die Itsekiri en die prominentste protagoniste en antagonist in elk van dié verhale, word vervolgens kortliks geskets.

Die Ijebu-Yoruba se hoofsetel, Ijebu Ode, is in Mei 1892 vanaf die Britse kolonie te Lagos aangeval. (Sien Kaart 5) Na hierdie eerste stap, het die Britte hulle heerskappy oor die Yoruba-gemeenskappe vinnig uitgebrei en die administrasie in 1906 onder 'n Lagos-protektoraat byeengebring. Brittanje het die Ijebu as 'n hindernis beskou vir direkte handel tussen hulle hawekolonie te Lagos en die Yoruba-gemeenskappe dieper die binneland in. Hulle wou ook 'n einde bring aan die interne oorloë en politieke konflik wat die vloei van handelsprodukte na die kus vertraag het. Die plaaslike amptenare verantwoordelik vir die uitskakeling van die Ijebu-‘struikelblok’, was die assistant-koloniale sekretaris, ene Millson, en die pas-aangestelde goewerneur van Lagos, Gilbert Carter.²⁹

Kaart 5: Die ligging van Ijebu Ode ten opsigte van Lagos, aan die kus van Wes-Afrika. Die Egba- en Remo-gemeenskappe wes van die Ijebu-gebied kom ook in hierdie hoofstuk ter sprake.

Uit: M. Crowder (ed.), *West African resistance. The military response to colonial occupation*, p. 173.

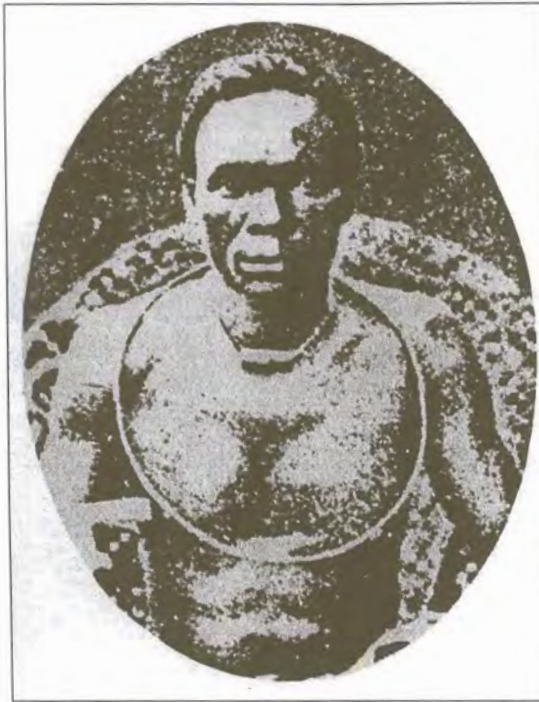
29. E. Isichei, *A history of Nigeria*, p. 365; R. Smith, *Nigeria-Ijebu*, in M. Crowder (ed.), *West African resistance. The military response to colonial occupation*, pp.170-204; J.D. Fage & R. Oliver (general eds.), *The Cambridge history of Africa VI, c. 1870-c. 1905*, pp. 270-271.

Die tweede gemeenskap wat met die Hananwa vergelyk word, is die Itsekiri-handelaars van Ebrohimi, die gedugte vesting (sien Kaart 6) van die hoogsuksesvolle, maar berugte leier, Nana Olomu. (Sien Figuur 2).

Kaart 6: 'n Voorstelling van die roete wat in September 1894 deur die Britse aanvalsmag gevolg is om Ebrohimi, die vesting van die Itsekiri onder Nana Olomu, te bereik.

Uit: M. Crowder (ed.), *West African resistance. The military response to colonial occupation*, p. 225.

Figuur 2: Nana Olomu van Ebrohimi in ballingskap, ongeveer 1896. Die foto is waarskynlik in Calabar of in Accra geneem.

Uit: M. Crowder (ed.), *West African resistance. The military response to colonial occupation*, taken from O. Ikime, *Merchant prince of the Niger Delta* (Heinemann, 1968).

Figuur 3: Mmalebôhō in die gevangenis in Pretoria, ongeveer 1899.

Uit: Suid-Afrikaanse Nasionale Argief, Transvaalse Argiefbewaarplek (TAB), Pretoria: Foto 22736.

Dit kom as geen verrassing dat die Britse belangstelling in Ebrohimi gedraai het om die begeerte na 'n groter aandeel in die handel van die gebied wat onder Nana se beheer was nie. Ook in hierdie geval was daar *men-on-the-spot*³⁰ wat soortgelyke rolle teenoor Nana gespeel het as wat kommissaris Barend Vorster en Pietersburgse Landdros, G.G. Munnik, teenoor Mmalebôhō (Sien Figuur 3) vertolk het: Die vise-konsul, Benin-rivier, was Henry Lionel Gallwey. Die konsul-generaal, Sir Claude Macdonald, was betrokke by die aanloop tot die konfrontasie, maar Ralph Moor het vir die duur van vyandelikhede vir hom ingestaan. Skoutadmiraal F.G. Bedford, bevelvoerder van die Britse Afrika-eskader, het op 18 September 1894 persoonlik die bevel oor die ekspedisie teen Nana opgeneem.³¹ Bedford en Piet Joubert, vir die Hananwa-geval, staan dus in vergelykbare posisies.

Terwyl dit die Britte minder as 'n maand geneem het om die hele ekspedisie teen die Ijebu af te handel,³² het die verowering van Mmalebôhō se bergvesting ongeveer drie maande geduur.³³ Nana se gefortifiseerde stad in die moerasse van die Brohemie-inham, is binne twee maande ingeneem.³⁴

Die eerste aspek ten opsigte waarvan die drie veldtogte vergelyk word, is die rol van die plaaslike regeringsamptenare, die sogenaamde *men-on-the-spot* – grensindividue wat in die periode voordat die indringer-owerheid sy gesag oortuigend in die grensgebied gevestig het, die vryheid gehad het om aansienlike persoonlike styl aan die dag te lê.³⁵ Cain & Hopkins temper die indruk dat 'n Vorster of 'n Carter of 'n MacDonald onbeperkte eie inisiatief sou kon neem, deur te herinner dat hulle in die eerste plek nie op die periferie sou gewees het as die sentrale regering hulle nie daar geplaas het nie: wanneer hulle gehandel het, was dit met 'n mandaat van hulle onderskeie sentrale regerings.³⁶

30. Verteelwoordigers van die koloniserende sentrum op die periferie: in die geval van die Britte: konsuls en goewerneurs; in die geval van die Boere: kommissarisse en kommandante.

31. O. Ikime, Nigeria-Ebrohimi in M. Crowder (ed.), *West African resistance. The military response to colonial occupation*, pp. 205-232.

32. R. Smith, Nigeria-Ijebu, in M. Crowder (ed.), *West African resistance. The military response to colonial occupation*, pp. 182 & 190.

33. Suid-Afrikaanse Nasionale Argief, Transvaalse Argiefbewaarpark (TAB), Pretoria: SS. 4700, R. 2004/95: *Verslag of Algemeen Overzicht van den Commandant-Generaal van den gevoerden krijg tegen de oproerige Kafferstammen van Malaboeh (Blouberg), Seleboel, Magoeba, Mahoepe en anderen, wonende in de Lage Velden van het district Zoutpansberg*, 1895-02-20.

34. O. Ikime, Nigeria-Ebrohimi in M. Crowder (ed.), *West African resistance. The military response to colonial occupation*, pp. 219 & 226.

35. Daar moet toegegee word dat die verdere verfyning van die ooreenkoms wat hier geïdentifiseer is, problematies is wanneer in ag geneem word dat die ZAR wilmense in die Soutpansberg-distrik wou laat vestig, terwyl die Britte se belangstelling in Wes-Afrika handelsgedrewe was en nie ingestel was op die vestiging van 'n wit setlaarsgemeenskap nie.

36. P.J. Cain & A.G. Hopkins, *British imperialism. Innovation and expansion, 1688-2000*, pp. 29 & 336-339.

Tog blyk dit vir die *men-on-the-spot* moontlik te gewees het om 'n sterk invloed te gehad het op die volgorde en verloop van verowerings op die periferie. Daar moet in gedagte gehou word dat die besluitnemers in die sentrum hulle voorstellings van die situasie op die periferie feitlik uitsluitlik gebou het op inligting soos geïnterpreteer en aan hulle oorgedra deur die amptenare op die toneel. 'n Ywerige sendeling of plaaslike amptenaar kon die aandag op 'n spesifieke 'probleem'-gemeenskap gevestig het as 'n gerieflike invalshoek vir die sentrale moondheid om toegang tot, of 'n houvas op, 'n groter gebied te verkry. Uit die bespreking van die Soutpansberg-distrik in die vorige hoofstuk, sal herinner word dat die hewige spanning tussen swart inwoners en wit *occupanten* oor grondbenutting in die Laeveldse wyk Houtbosberg, en nie by Blouberg nie, voorgekom het.³⁷ Joernaliste in Pretoria was verder oortuig dat die Venda, en nie die Hananwa nie, die eintlike swartmense was wat Boereoppergesag in die distrik Soutpansberg uitgedaag het.³⁸ Nogtans is die sagter teiken, die Hananwa, eerste aangeval. Barend Vorster se voortdurende pleidooie vir militêre optrede in sy eie agterplaas, het vir Boerebevelvoerder Piet Joubert die voorwendsel gegee wat hy benodig het om die ZAR se Soutpansbergse teenstanders van (gewaande) maklikste na moeilikste, op te ruim.³⁹

'n Soortgelyke voorbeeld uit Wes-Afrika: Die Ijebu en hulle bure, die Egba, het ten minste ewe veel aandeel gehad in die blokkasie van Yoruba-handelsware wat dieper vanuit die binneland na die Britse handelskolonie aan die kus vervoer moes word. Tog is slegs die Ijebu in 1892 deur die Britte aangeval. Volgens historikus Robert Smith is die feit dat die Ijebu as die "principle obstacle to the achievement of British objectives"⁴⁰ geïdentifiseer is, toe te skryf aan die klagtes wat die Anglikaanse sendelinge in die gebied oor hulle geopper het, sowel as die manier waarop die plaaslike amptenare, spesifiek Millson en Carter, hierdie klagtes ingesluit het in die verslae wat hulle Londen toe gestuur het.

37. J.W.N. Tempelhoff, *Die okkupasiestelsel ...*, pp. 257 & 261; J.S. Bergh (red.) *Geskiedenisatlas van Suid-Afrika*. ..., pp. 201-213.

38. *The Press*, 1894-06-15: "Malaboch [Mmalebôh] is so small and unimportant a chief that it has been generally felt that it does not matter much what he does. It is the attitude of Magato [Makhado] which is important."

39. TAB: SS. 4140, R. 17552/90, pp. 65-104: Waarnemende Landdrost Pietersburg zendt rapport van Commissaris Vorster waarin hij meldt van botsingen die hij had bij de vordering van belasting bij Kapitein Malleboch, 1890-12-19; TAB: SS. 4140, R. 2696/92. SR. 187/92, pp. 105-109: Commissaris Kalkbank klaagt over het gedrag van Kapitein Malebock die weigert Makera die van hem beesten in bezit heeft, uitleveren, 1892-02-08; TAB: SS. 4140, R. 1965/94, pp. 20-64: Commissaris Naturellen Kalkbank. Rapport omtrent eene expeditie door hem ondernomen tegen de naturellen woonachtig te Blauwberg, 1894-01-17; TAB: SS. 4209, R. 3863/94, SR. 133/94, pp. 16-18: Commissaris Naturellen Kalkbank – Superintendent van Naturellen, Pretoria, 1894-01-15; TAB: SS. 4413, R. 8813/94, CR. 1417/94, p. 78: Commissaris Vorster – Commandant-Generaal, 1894-05-06.

40. R. Smith, *Nigeria-Ijebu*, in M. Crowder (ed.), *West African resistance. The military response to colonial occupation*, p. 176. Robert Smith, 'n spesialis in Yoruba-geskiedenis, was met die publikasie van hierdie boek medeprofessor in Geskiedenis aan die Universiteit van Lagos.

Of die koloniseerder Boer of Brit was, daar was 'n duidelike ooreenstemming in die dinamiek tussen die amptenare in die sentrum (London / Pretoria) en op die periferie (Lagos / Pietersburg). In die geval van die Hananwa, het plaaslike amptenare Barend Vorster en George Munnik nou met die Berlynse sendeling Carl Stech saamgewerk ten einde 'n voorstelling van die Hananwa te skep soortgelyk aan dié wat die Anglikaanse sendelinge, asook Millson en Carter, van die Ijebu gevestig het.⁴¹ Vergelyk die volgende opmerkings van Britse en Boere-amptenare:

Britse uitlating:

Millson (14 Februarie 1890):

The difficulties put in the way of the realisation of [this] prosperity alike for Lagos and the land of the Yoruba lie solely at the doors of the king and people of Jebu ...⁴²

... en Boere-uitlatings:

Vorster (15 Januarie 1894):

De naturellen aan Blauwberg vooral, zijn ons district tot groot nadeel. Gedurig wordt er vee gestolen en wordt naar Blauberg gevoerd waar den vee in veiligheid zijn, en de dieven door de Kapitein beschermd worden.⁴³

Munnik (25 April 1894):

Ik heb de grootste vertrouwen in Cmdt Vorster en denk niet dat hij buiten zijn instructies handelen zal en ik neem deze geleenheid waar mijne sienswijze aan Ued Gest bekend te stellen dat de tijd geheel en al voorbij is om de naturellen en voornamelijk Malaboch met een klein politiemacht hetzij blank of gekleurd te trachten te intimideren ...⁴⁴

Uit beide die Britse en die Boere-aanhalings hierbo, mag dit lyk asof die periferie optrede vanuit die sentrum dikteer. Daar moet egter nie uit die oog verloor word nie dat die vestiging van oppergesag in die twee dele van Afrika waarna onderskeidelik verwys word, reeds deel was van die groter beplanning van beide die Britse en die Boere se sentrale owerhede. Dit was verkieslik om die onderhorigheid van die plaaslike gemeenskappe vreedsaam te bewerkstellig, maar beide regerings was bereid om militêre stappe te neem eerder as om toe te sien dat hulle oppergesag uitgedaag word en hulle hulle houvas in die onderskeie gebiede verloor.

41. R. Smith, Nigeria-Ijebu, in M. Crowder (ed.), *West African resistance. The military response to colonial occupation*, p. 177.

42. Public Record Office, London: CO 879/33, as quoted in Smith, Nigeria-Ijebu, in M. Crowder (ed.), *West African resistance. The military response to colonial occupation*, p. 176.

43. TAB: SS. 4209, R. 3863/94, SR. 133/94, pp. 16-18: Commissaris Naturellen Kalkbank – Superintendent van Naturellen, Pretoria, 1894-01-15.

44. TAB: SS. 4140, R. 1965/94, CR. 1200/94, SR. 904/94, pp. 62-64: Landdrost, Pietersburg – Commandant-Generaal, Pretoria, 1894-04-25.

Dit is opmerklik dat beide die Boere en die Britte hulleself as die lydende partye voorgedoen het in die krisis wat deur hulle eie toedoen op hulle randgebiede van uitbreiding ontstaan het. Tog moet 'n mens nie die mate waarin die amptenaar (of die okkupant) die situasie op die periferie as 'n werklike krisis beleef het,eringskat nie. Omdat hierdie persone 'n mandaat van hulle eie owerhede gehad het om in die gebied op te tree en omdat die moraliteit van wit oppergesag nie in hulle eie gemeenskappe verdag was nie, moes dit inderdaad vir hulle sin gemaak het dat die probleme wat hulle in die grensgebied ondervind het, aan die halsstarrigheid van die plaaslike swart gemeenskappe te wyte was. Die argument bly nietemin staan dat, indien die Boere nie die hulpbronne in die Soutpansberg-distrik wou beheer nie en indien die Britte nie 'n aandeel in die Yoruba-handel wou gehad het nie, daar geen krisis met die swart gemeenskappe op hande sou gewees het nie.

Neem die volgende as voorbeeld: In Mei 1891 het die Britse waarnemende goewerneur in Lagos, ene Denton, die Ijebu besoek en geëis dat die handelsroetes deur hulle gebied oopgestel moes word sodat die Britte groter voordeel daaruit kon trek. Die Ijebu het hulle verontwaardiging te kenne gegee deur Denton se gebruikelike geskenke van die hand te wys en hom te verhoed om verder noordoos deur hulle gebied te reis. Die Ijebu-reaksie is op hulle beurt weer deur die Britte met verontwaardiging begroet. Die insident is aan Whitehall berig, van waar instruksie gegee is dat 'n formele verskoning, sowel as "free and unmolested" deurgang deur Ijebu-gebied vir "all traders and other persons"⁴⁵ geëis moes word.

Pas in die vorige jaar is 'n soortgelyke krisis deur kommissaris Vorster by Blouberg ontketen. Daar is reeds verwys na Mmalebôh se dreigende reaksie toe die twintigtal regeringsamptenare in 1890 op belasting van die Hananwa aangedring het. Mmalebôh se verontwaardiging met hierdie uitdaging van sy gesag in sy eie domein is deur Vorster met ewe groot verontwaardiging begroet. Soos in die geval van Denton met die Ijebu, het hy 'n verdoemende verslag na Pretoria gestuur.⁴⁶

Ook in die geval van Nana van Ebrohimi, is die swart leier die sondebok gemaak toe die uitbreidende moondheid se handel in die spesifieke area nie winsgewind genoeg was nie. Die Britte se ekspedisie teen Nana se Itsekiri in 1894 is geregverdig deur hom soos volg te beskuldig:

45. R. Smith, *Nigeria-Ijebu*, in M. Crowder (ed.), *West African resistance. The military response to colonial occupation*, p. 176.

46. Sien die behandeling van die aanloop tot die Boer-Hananwa-oorlog in 'n volgende hoofstuk vir 'n vollediger bespreking.

causing a breach of peace [wie se vrede?], of breaking his treaty obligations [‘n verdrag wat opgestel is sodat die Britte daaruit voordeel kon trek] and engaging in slave trade.”⁴⁷ [...asof die Britte self nie maar net hulle voormalige betrokkenheid by die Trans-Atlantiese slawehandel nou verruil het vir ‘n nuwe manier om mense vir hulle eie ekonomiese gewin te manipuleer nie.]⁴⁸

Dit is in al bostaande gevalle duidelik dat die krisis wat geskep is, die toedoen was van die *men-on-the-spot* se pogings om die instruksies wat hulle van die sentrum (London en Pretoria) ontvang het, op die periferie van die Britse en Boere- (sekondêre) ryke onderskeidelik, uit te voer.

In hulle argumente waarom dit nodig was om hulle gesag (met geweld of die dreigement van geweld) oor ‘n randgebied wat in ‘krisis’ verkeer het, uit te brei, het die koloniale amptenare dikwels aangevoer dat hulle moes ingryp om swakker swart gemeenskappe van hulle swart onderdrukkers te red. In 1892 was goewerneur Carter van Lagos oortuig dat “an important section of the Ijebu, the Remo, were anxious to escape from the yoke of Ijebu Ode and were well disposed towards his own government.”⁴⁹ Twee jaar later te Blouberg, het ons gesien hoe Mmalebôhò daarvoor verantwoordelik gehou is dat sy bure, Mapene en Kibi, wat volgens die Boere heel gretig was om belasing te betaal, dit nie kon doen nie.⁵⁰ Ongeveer in dieselfde tyd in Wes-Afrika (Junie 1894), het die Britte die saak van Urhobo-mense wat deur Nana se krygers gevange geneem is, opgeneem. Die belangstelling in die lot van die Urhobo juis toe hulle gevang is deur die Itsekiri-leier wie die Britte so gretig was om vas te trek, is opmerklik.⁵¹

Die mentaliteit van die koloniseerdes was sodanig dat hulle die geregtigheid van die uitbreiding van hulle gesag oor gemeenskappe in Afrika nie bevraagteken het nie. Die koloniseerders het ‘n behoefte aan die insette van die gekoloniseerdes gehad: hulle handel, arbeid en ander hulpbronne was ‘nodig’ om die koloniseerders se ekonomiese stelsel te laat werk. Volgens die redenasies van die koloniseerder, het die samewerking van die Afrika-leiers volkome sin gemaak. Daarom is die Hananwa, die Ijebu en Nana se Itsekiri berispe wanneer hulle nie opgetree het volgens die rolle wat deur die koloniseerder vir hulle ontwerp is nie. In die verwysingsraamwerk van die

47. O. Ikime, Nigeria-Ebrohimi in M. Crowder (ed.), *West African resistance. The military response to colonial occupation*, pp. 215-216.

48. K. Shillington, *History of Africa*, pp. 232-239.

49. R. Smith, Nigeria-Ijebu, in M. Crowder (ed.), *West African resistance. The military response to colonial occupation*, p. 178.

50. C. Sonntag, *My friend Maleboch, chief of the Blue Mountains* (ed. K. Sonntag), p. 12.

51. O. Ikime, Nigeria-Ebrohimi in M. Crowder (ed.), *West African resistance. The military response to colonial occupation*, pp. 215-216.

koloniseerder (die fiksie, politieke wetenskap, rasseteorie en reisbeskrywings waarmee (Britse) mans grootgeword het)⁵² is die swartmense in die rol van onderdaniges gesien reeds lank voordat hulle hulleself sover kon bring om dit te aanvaar. Dit is asof die ondergeskikte rolle van die gemeenskappe in Afrika vir die koloniseerders so vanselfsprekend was dat hulle nie kon begryp waarom dit sulke kragtige oorreding gekos het om die Afrikane dit ook te laat insien nie. Dit is merkwaardig hoe dikwels die Boere en die Britte aangeneem het dat die blote dreigement van gewelddadige optrede voldoende sou wees om 'n Afrika-gemeenskap⁵³ te oorreed om oor te gee.

In 1892 het goewerneur Carter die “pusillanimous Jebu [Ijebu]” met die “warlike Ibadans” vergelyk en die Britse *Colonial Office* uit Lagos laat weet dat hy nie “any difficulty from a military point of view”⁵⁴ van eersgenoemde verwag het nie. Twee jaar later is die Hananwa op soortgelyke wyse in ‘n Pretoriase koerant vergelyk met Zoeloe en die Swazi, wat veronderstel was om baie meer oorlogsugtig as die Hananwa te wees. Al wat volgens landdrost Munnik te Pietersburg nodig was om die Hananwa so ver te kry om belasting te begin betaal, was om hulle groot te laat skrik vir ‘n skouspelagtige magsvertoon deur ‘n aansienlike aantal burgers.⁵⁵ Soos Munnik in die ZAR, het Ralph Moor ‘n maand of twee later in Yorubaland blykbaar ook geglo dat die beleërde Nana en sy volgelinge sou oorgee nog voordat dit nodig sou wees om die Britse militêre vermoëns in volsterkte teen hulle aan te wend.⁵⁶

Wanneer dreigemente geïgnoreer is en die koloniseerders inderdaad tot konfrontasie moes oorgaan, is daar steeds geglo dat hulle bereidheid om die een gemeenskap gewelddadig te onderwerp, as les vir hulle bure sou dien om hulself vroegtydig, vreedsaam, te onderwerp. So het die 1892-veldtog teen die Ijebu inderdaad as ‘n waarskuwingsles vir die Egba geslaag. Die Boere se 1894-oorlog teen Mmalebôhō

52. E.W. Said, *Culture and imperialism*, p. 128.

53. Die wisseltermen ‘Afrika-gemeenskap’ en ‘swart gemeenskap’ word hier ingevoer omdat daar, sodra daar verwys word na veroweraars en verowerdes noord van Suid-Afrika, redelike duidelikheid bestaan oor die Europeesheid van die veroweraar en die ‘Afrika-heid’ van die verowerde. (Selfs met verwysing na sekondêre Afrikaryke noord van die Steenbokskeerkring (bv. die Asanti), is die term Afrikagemeenskap ondubbelsinnig.) In die geval van suider-Afrika, daarenteen, moet swart (Afrika-) gemeenskappe as sodanig geïdentifiseer word om hulle te onderskei van wit (Afrika-) gemeenskappe wat nie meer tot ‘n Europese staat behoort het nie en ook op Afrika as hulle vaderland aanspraak gemaak het. Hoewel hulle tegelykertyd ook op hulle Europeesheid geroem het, het hulle optrede teenoor swart gemeenskappe en die beskouing wat Brittanje as koloniseerder van hulle gehad het, dit soms weerspreek.

54. R. Smith, *Nigeria-Ijebu*, in M. Crowder (ed.), *West African resistance. The military response to colonial occupation*, p. 178.

55. TAB: SS. 4140, R. 1965/94, CR. 1200/94, SR. 904/94, pp. 62-64: Landdrost, Pietersburg – Commandant-Generaal, Pretoria, 1894-04-25. “... en dat het vereischt spoedigste en goedkoopste om deze zaak tot een eind te brengen zou zijn om met een behoorlijk aantal burgers te gaan wanneer ik geen twyfel heb of dat Malaboch zal betalen ...”

56. O. Ikime, *Nigeria-Ebrohimi* in M. Crowder (ed.), *West African resistance. The military response to colonial occupation*, pp. 218.

het weer nie in dié doel geslaag nie. Nadat Tsolobolo, Makgoba, Mahoepa en andere in 1894-1895 ook met geweld onderwerp is, het die Boere steeds gehoop dat die, teen hierdie tyd veelvuldige voorbeeld, die Venda sou oorhaal om hulle vreedsaam te onderwerp. Ook dít was 'n valse hoop.

Met dié dat die Boere- en Britse koloniseerders dit as so vanselfsprekend aanvaar het dat die gemeenskappe op die periferie by hulle stelsels moes inskakel, het dit skynbaar nie by hulle opgekom hoe veel die swart gemeenskappe onder Boere- of Britse heerskappy sou moes prysgee nie. Ongeag die ondenkbaarheid daarvan in die koloniseerder se eie gemeenskap, is daar eenvoudig aanvaar dat Afrika-leiers wat nie van hulle onafhanklikheid en outonomie wou afstand doen nie, dwaas en hardkoppig en, soos reeds met verwysing na Mmalebôhê genoem, gevaarlik, was. Dit onderstreep die dilemma waarmee 'n Afrika-leier gekonfronteer is wanneer hy die gebruikelike ultimatus⁵⁷ van die koloniseerders ontvang het. Wat deur die koloniseerders as 'n genadige keuse tussen onderhandelinge en oorlog aan hulle voorgehou is, is hoegenaamd nie deur die swart gemeenskap as 'n keuse van enige aard gesien nie. 'n Ultimatum insigself was reeds die boodskap dat die koloniseerder besluit het om die onafhanklikheid van 'n gemeenskap tot 'n einde te bring. Die bekende Afrika-historikus J.D. Hargreaves het die dilemma tekenend opgesom in sy bespreking van die tweestryd tussen die eens magtige Samori Touré van Mandinka en die Franse imperiale magte:

Samori's case thus hardly supports the view of Professor Oliver and Fage that 'nothing was to be gained by resistance and much by negotiation,' nothing that he [the African ruler] held important could have been permanently gained by either method.⁵⁸

Daar is duidelike ooreenkomste tussen die taktiek wat beide Mmalebôhê en Nana aangewend het om die koloniseerders se eintlike bedoelings met die onderhandelinge waartoe hulle uitgenooi is, bloot te lê. Aangesien die geval van Mmalebôhê nog in besonderhede regdeur hierdie studie bestudeer sal word, word die oorwig voorbeelde hier uit Nana se ervaring opgehaal. Die uitruil van boodskappe tussen Mmalebôhê en kommissaris Vorster (later kommandant-generaal Joubert)⁵⁹ stem sterk ooreen met die kommunikasie gedurende dieselfde maand (Junie 1894) tussen Nana en

57. TAB: SS. 4413, R. 8813/94, pp. 69 & 79-85: Ultimatum of laatste waarschuwing aan kapitein Malebock en zijn volk, 1894-04-27.

58. J.D. Hargreaves, African reaction to the imposition of colonial rule in West Africa in R.O. Collins, *Problems in the history of colonial Africa 1860-1960*, p. 64. Die verwysing na Oliver en Fage is uit: R. Oliver & J.D. Fage, *A short history of Africa*, pp. 202-203.

59. C. Sonntag, *My friend Malebock* ..., pp 16, 18, 22, 26, 45 & 49-50. Verdere verwysings word in die hieropvolgende voetnote verskaf.

waarnemende konsul-genereaal Ralph Moor.⁶⁰ Die gesprekke illustreer dat Nana en Mmalebôhê maar te bewus was van die koloniseerders se gretigheid om hulle as leiers te elimineer en só beheer oor hulle gemeenskappe te bewerk. Dit kom voor asof beide die koloniseerders en hulle teikengemeenskappe die uitskakeling van 'n enkele leiersfiguur as die simboliese verowering van 'n hele gemeenskap beskou het. Die kollektiewe herinneringe van die onderskeie gemeenskappe sou met verloop van tyd die belangrikheid wat aan die charisma van 'n enkele individu gekoppel is, verder versterk.

Toe Nana vir samesprekings deur Ralph Moore na die vise-konsulaat ontbied is, het hy met 'n hele reeks verskonings gereageer:

... there had been three recent deaths in his family and ... his brother was even then seriously ill. He found it impossible to travel in the circumstances but would send his trusted messenger, Tonwe, to represent him at any discussions the consul might wish to hold.⁶¹

Met elke verskoning, wat vir die koloniale amptenaar vermoedelik pynlik irriterend moes wees, het Nana hom uitgelok om meer besonderhede oor sy intensies met die 'samesprekings' te gee. Deur 'n plaasvervanger voor te stel, het Nana vasgestel of die Britte werklik sake gehad het om te bespreek en of hulle 'n geleentheid gesoek het om hom in hegtenis te neem en sy outoriteit met hulle eie te vervang. Moore was inderdaad nie bereid om met 'n plaasvervanger te onderhandel nie en het Nana vervolgens laat weet dat hy 'n ontmoeting móés bywoon om "matters of great importance"⁶² met die vise-konsul te bespreek. Nana het ook hierdie versoek soos die vorigers hanteer.⁶³ Die vae verwysing na sake wat veronderstel was om so besonder dringend te wees, was vir hom die teken dat die Britte net daarin belanggestel het om hom persoonlik gevange te neem.

Mmalebôhê is alreeds in April 1894 'uitgenooi' om kommissaris Vorster by sy kampplek (op die vlakte, 'n veilige ent van die Hananwa-hoofsetel) te gaan besoek.⁶⁴ Mmalebôhê het baie diplomaties geantwoord:

60. Bronverwysings na voorbeelde word in die hieropvolgende voetnootverwysings verskaf.

61. O. Ikime, Nigeria-Ebrohimi in M. Crowder (ed.), *West African resistance. The military response to colonial occupation*, p. 216.

62. F.O. 2/64, Moor to Nana, 24 June 1894, as quoted in O. Ikime, Nigeria-Ebrohimi in M. Crowder (ed.), *West African resistance. The military response to colonial occupation*, pp. 216.

63. O. Ikime, Nigeria-Ebrohimi in M. Crowder (ed.), *West African resistance. The military response to colonial occupation*, pp. 216.

64. C. Sonntag, *My friend Maleboch ...*, p. 20.

Please ask the commissioner to come closer so that we can better discuss the whole matter. He has come to pay me a visit [waarmee hy onderstreep dat die Boereamptenaar gebied betree het waaroor hy in die oë van die Hananwa geen jurisdiksie gehad het nie, maar slegs 'n besoeker was], so why does he stand still so far away in the fields?⁶⁵

Deur 'n fisiese ontmoeting met die Boereleiers te vermy, het Mmalebôhō, soos Nana, hulle sover gekry om sy agterdog te bevestig. Die Hananwa sou geen keuse gebied word of hulle onderwerping sou aanvaar of nie.

Mmalebôhō en Nana het nie werklik enige ander keuse gehad as om die invallers met geweld te weerstaan nie. Daar moet in ag geneem word dat hierdie leiers wat hulleself nog as onafhanklik beskou het, groot vertroue in hulle outonome posisie gehad het, dat hulle oor 'n aansienlike tydperk reeds goeie wapens versamel het⁶⁶ en dat hulle mag en militêre vermoëns nog nie vantevore in hulle eie milieu in twyfel getrek is nie. Dit maak dus sin dat hulle oortuig kon gewees het dat hulle deur te veg, steeds 'n kans gestaan het om hulle onafhanklikheid te verdedig. Die Ijebu was inderdaad oortuig dat hulle 'n baie goeie kans gestaan het om die inval in hulle gebied af te slaan.⁶⁷ Deur nie die invallers te weerstaan nie, sou die Afrikaleier gevoel het dat hy in elk geval alles waarvoor hy gestaan het, onmiddellik prysgegee het: sy waardigheid, sy gesag oor sy volgelinge en byna verseker, ook sy persoonlike vryheid, indien nie sy lewe nie.

65. C. Sonntag, *My friend Maleboch* ..., p. 23.

66. T.J. Makhura, *The Bagananwa polity* ..., pp. 156-157 beklemtoon dat die Hananwa teen 1894 alreeds vir dekades met vuurwapens bekend was en dit langs 'n uitgebreide en veelsydige netwerk self ook kon bekom. So vroeg as die 1850's was daar al Hananwa-mans as skuts in diens van Boerejagters; Lobedu- en Venda-middelmannen het dit ook via Delagoabaai se Portugese handelaars aan hulle beskikbaar gestel; derdens het hulle direkte transaksies met smokkelaars uit die teenswoordige Botswana, maar ook in die ZAR, beklink; vierdens was van die Berlynse sendelinge bereid om gewere te herstel en laastens het die Hananwa wat op die myne gaan werk het, kontant gehad om gewere mee te koop. Die Boere was met die 1894-veldtog verbaas om sommige Hananwa-krygers met besonder moderne gewere op te merk. (*The Press*, 1894-07-28).

Volgens Smith, moes die meeste van die Ijebu-krygers in besit van een of ander tipe vuurwapen gewees het. Verskeie het waarskynlik nog met voorlaaiers (*Dane-guns*, soos hulle langs die weskus van Afrika genoem is) geveg. Wanneer 'n mens in ag neem dat die Ijebu sedert die vroeë 1800's die voortou onder die Yoruba begin neem het in die verkryging van moderne wapens, en dat agterlaaiers reeds sedert die 1870's in daardie deel van Afrika verkrygbaar was, is die moontlikheid groot dat die meeste Ijebu-krygers met Snider-gewere gewapen was. Na hulle nederlaag, is 'n groot hoeveelheid gewere sowel as buskruit in die Ijebu-kamp gevind. Sien R. Smith, *Nigeria-Ijebu*, in M. Crowder (ed.), *West African resistance. The military response to colonial occupation*, p. 181.

Voor die Britse ekspedisie teen Nana, was sy krygers se oorlogservaring beperk tot talle eendag-gevegte met handelsteenstanders. Hulle het (ironies, via Britse handelaars) toegang tot die gesofistikeerdste wapens gehad – insluitend moderne gewere, masjiengewere en kanonne – maar hulle gebrek aan ervaring in die hantering daarvan, het dit beslis minder effektief gemaak. Sien O. Ikime, *Nigeria-Ebrohimi* in M. Crowder (ed.), *West African resistance. The military response to colonial occupation*, pp. 214, 226-228.

67. R. Smith, *Nigeria-Ijebu*, in M. Crowder (ed.), *West African resistance. The military response to colonial occupation*, p. 179.

Was dit 'n vergissing van die Afrikaleiers om te glo dat hulle in staat sou wees om die koloniseerders se militêre aanslag af te weer? Die redes waarom Afrikagemeenskappe gedurende die laat-negentiende / begin-twintigste eeu almal in hulle weerstand teen koloniseerders se gewelddadige aanslae gefaal het, is as studieterrrein al deur verskeie historici deurtrap. Die Hananwa en die twee gemeenskappe uit Wes-Afrika word vervolgens vergelykend aan hulle verklarings gemeet.

Soos die Britte, het die Boere beter wapens as die swartmense gehad, insluitend die gevreesde Maxim-masjiengeweer⁶⁸ (Figuur 4 op volgende bladsy). Dit was waarskynlik die grootste enkele faktor wat die oorlog in die guns van die Boere beklank het. Makhura het dan ook daarop gewys dat die Boere en hulle bondgenote wat aantal krygers betref, veel sterker as die Hananwa was.⁶⁹ Tog kon die Ijebu, wat nie hierdie probleem gehad het nie (vir elke Britse aanvaller was daar ongeveer tien Ijebu-krygers), ook nie die Britte verslaan nie.⁷⁰ Dit lyk dus asof groot getalle krygers geen waarborg vir sukses was tensy hulle met die beste tegnologie bewapen was nie. Vir die Boere se taktiek om die Hananwa te omsingel, in hulle vesting vas te keer en te wag tot hulle watervoorraad opraak, was die grootte van die besettingsmag uiters belangrik.⁷¹

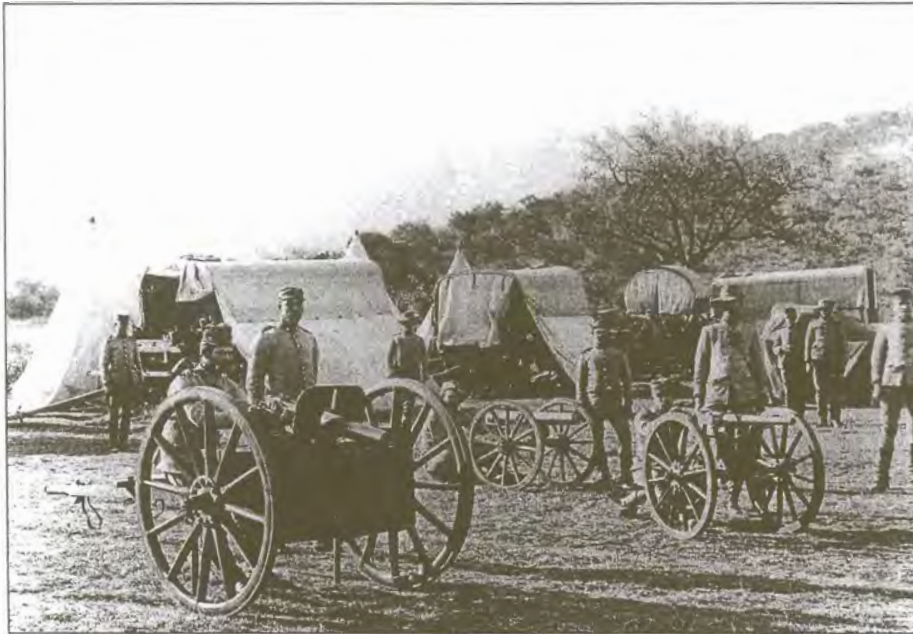
68. Volgens R. Smith, Nigeria-Ijebu, in M. Crowder (ed.), *West African resistance. The military response to colonial occupation*, p. 179 "[t]he armament of the [invading force against the Ijebu] was as heterogeneous as its composition": *Gold Coast constabulary* – Martini Henry-gewere; *Lagos constabulary* – Sniders; 'n Wes-Indiese kompanjie van Sierra Leone – Martini-Henry's; *Ibadan volunteers* – *Dane guns* of Sniders. Die artillerie wat aan die ekspedisie toegeys is: drie sewe-ponder kanonne, een Maxim-masjiengeweer, twee Nordenfeldt masjiengewere en drie 'vuurpyllanseerders'. Om die *Itsekiri* van Nana te onderwerp, het Ralph Moor drie oorlogskepe en al die manne en militêre hulpbronne van die *Niger Coast Protectorate* tot sy beskikking gehad. Die artillerie wat gebruik is om Ebrohimi in te neem, was soortgelyk aan die kanonne wat teen die Ijebu gebruik is: sewe-ponder kanonne, Maxim-masjiengewere en vuurpyle. (O. Ikime, Nigeria-Ebrohimi in M. Crowder (ed.), *West African resistance. The military response to colonial occupation*, pp. 222-226. Vir die ekspedisie teen die *Hananwa*, was die Staatsartillerie van die ZAR toegerus met een 3.7 cm snelvuurkanon, twee Martini Henry Maxims, vier 6.5 cm Krupp-bergkanonne en twee 7.5 cm Krupp-kanonne, almal agterlaaiers, hoewel 1870-modelle. (S.P.E. Trichard, *Geschiedenis, werken en streven van ..., luitenant kolonel der vroegere Staats-Artillerie Z.A.R. door hemzelve beschreven* (red. O.J.O. Ferreira) Raad vir Geesteswetenskaplike Navorsing Bronnepublikasie (Pretoria, 1975), p. 59).

Van al hierdie wapens was die enkelloop Maxim-masjiengeweer by verre die mees gevreesde onder Afrikane. Hierdie 1884- waterverkoelde ontwerp van die Amerikaner Hiram Maxim, wat tot in die Eerste Wêreldoorlog 'n verwoestende rol sou speel, is met groot sukses buite die bereik van swart wapenhandelaars gehou. Dit kon seshonderd koeëls per minuut vuur en omdat dit veel ligter as vorige masjiengewere soos die Gatling en die Mitrailleur (byvoorbeeld die Nordenfeldts) was, kon daar makliker mee vorentoe beweeg word. Die Maxim het koloniale magte gedurende die jare negentig van die negentiende eeu telkemale in staat gestel om die opmars van veel groter krygsmagte te stuit. M. Crowder (ed.), *West African resistance. The military response to colonial occupation*, pp. 8 & 16; J. Keegan, *A history of warfare*, p. 312.

69. T.J. Makhura, *The Bagananwa polity* ..., p. 163.

70. R. Smith, Nigeria-Ijebu, in

71. TAB: SS. 4700, R.2004/95: *Verslag of Algemeen Overzicht* ..., p. 7.

Figuur 4: Lede van die Staatsartillerie van die Zuid-Afrikaanse Republiek poseer vir 'n foto by hulle Martini Henry Maxims in die kamp aan die voet van Blouberg, 1894.

Uit: Suid-Afrikaanse Nasionale Argief, Transvaalse Argiefbewaarplek (TAB), Pretoria: Foto 22742.

Anders as die swart gemeenskappe van die teenswoordige Nigerië,⁷² het die Hananwa skuts met hulle akkuraatheid die Boere se respek afgedwing.⁷³ Mmalebôhô se eie vermoëns as kranige skut kon veral nie geïgnoreer word nie.⁷⁴ Die wapens wat die Hananwa wel gehad het, het hulle dus goed bemeester. 'n Ander faktor wat dikwels genoem word, is dat die soldate wat vir imperialistiese magte geveg het, beter georganiseerd was as die verdedigers. Die Britse troepe wat teen die Ijebu en die Itsekiri geveg het, sou as voorbeeld genoem kon word, maar nie die Boere wat gekommandeer is om teen Mmalebôhô te veg nie. Die Boeremagte was berug vir hulle gebrekkige militêre dissipline en het hulleself daarop geroem dat hulle eerder die beleg sou verleng en eers na hulle eie veiligheid sou omsien. Die gevoel was dat 'n ekspedisie teen 'n swart gemeenskap nie die moeite werd was om jouself voor dapper te hou en die risiko te loop om met 'n koeëlwond beloon te word nie.⁷⁵

'n Veel sterker korrelasie tussen die faktore wat die nederlae van die Hananwa en die Wes-Afrika-gemeenskappe aangehelp het, lê in die rol wat die sogenaamde "friendly blacks" of "friendly natives" in beide Boere- en Britse ekspedisies van die 1890's gespeel het. Gemeenskappe wat reeds tydens vorige konflikte in die ryk / sekondêre

72. R. Smith, Nigeria-Ijebu, in M. Crowder (ed.), *West African resistance. The military response to colonial occupation*, p. 192; O. Ikime, Nigeria-Ebrohimi in M. Crowder (ed.), *West African resistance. The military response to colonial occupation*, pp. 215-216, 226 & 228.

73. *The Press*, 1894-06-23.

74. *The Press*, 1894-07-03.

75. C. Sonntag, *My friend Maleboch ...*, pp. 76, 98 & 101.

ryk opgeneem is, sowel as buurgemeenskappe wat samewerking met die invaller as 'n manier gesien het om streekshiërargieë in hulle eie guns te herskommel, het die invallende magte toegelaat om deur hulle grondgebied na die krisis op die 'nuwe' periferie te beweeg. Hierdie mense is dan ook vir allerlei take aangewend: as draers, padbouers en beslis ook as krygers.⁷⁶ In Bylae A word 'n uiteensetting gegee van die swartmense wat die Boere in die verowering van die Hananwa bygestaan het.

In teenstelling met hierdie hulp vir die Boere en Britse invallers, is die gemeenskap wat aangeval is, selde te hulp gesnel deur ander swart gemeenskappe wat die koloniseerders ook nog vyandiggesind was (diegene vir wie die veldtog wat op daardie tydstip geloods is, as 'n waarskuwing moes dien). Die Egba het nie die Ijebu gaan help nie en die Venda het nie krygers gestuur om die Hananwa by te staan nie. Die verwantskap en ooreenkomste tussen die onderskeie Afrikagemeenskappe was net nie van so 'n aard dat dit daarvoor voorsiening gemaak het nie. Hierdie geleentheid vir die koloniale veroweraar om gemeenskappe een vir een oor te neem, soms met die hulp van ander gemeenskappe, maar altyd met kanonne soos die Maxim, het hulle besonder suksesvol in hulle veroweringstog gemaak.

Waar die verhouding Brit-Boer-Afrika/swart gemeenskap hierbo bespreek is, is die Boere van die ZAR hoofsaaklik in hulle hoedanigheid as verowerende sekondêre ryk uitgebeeld. Die rolle is in 1899 omgekeer toe die Britte, steeds as die koloniseerder, die Boere, as 'n Afrika-gemeenskap (asof 'n swart gemeenskap?) gekoloniseer het. Hoewel hoegenaamd nie die tema van hierdie ondersoek nie, moes die dilemmas van die Boere in 1899 geëggo het met die situasie waarin die Itsekiri en die Ijebu hulle 'n paar jaar tevore reeds teenoor die Britse uitdaging bevind het. Die ironie is dan dat die Boere in 1899 hulleself in dieselfde onmoontlike situasie bevind het as wat hulle die Hananwa in 1894 geplaas het.

Herinnering as konteks

In hierdie hoofstuk is gepoog om die gebeure wat in 1894 by Blouberg afgespeel het, in die konteks te plaas van wat dit in tyd voorafgegaan het. Met tyd is Braudel se verskillende tempo's van historiese verloop in ag geneem om te probeer illustreer hoeveel verskillende prosesse stukrag aan die uitbarsting op die oppervlak gegee het.

76. R. Smith, Nigeria-Ijebu, in M. Crowder (ed.), *West African resistance. The military response to colonial occupation*, pp. 182-183; O. Ikime, Nigeria-Ebrohimi in M. Crowder (ed.), *West African resistance. The military response to colonial occupation*, p. 222; C. Rae, *Malabocho* ..., p. 51; C. Sonntag, *My friend Malebocho* ..., p. 98.

Daar is ook probeer om die Blouberg-gebeure in ruimte oor 'n groter geografiese gebied en daarmee saam binne verskeie kompeterende politiek-ideologiese invloedsfere, te plaas. Benewens dit alles, is daar dan ook nog 'n 'vierde' kontekstuele dimensie, die dimensie van herinnering: hoe die gemeenskappe wat by hierdie gebeure betrokke was, sekere dinge vergeet het, ander onthou het en deur die jare telkens die betekenis daarvan by hulle nuwe situasie aangepas het. In kollektiewe herinnering word baie dinge as vanselfsprekend aanvaar en word sekerhede moeilik bevraagteken. Omdat hierdie herinneringe so 'n onvermydelike en potensieel-bepalende konteks kan wees vir die persoon wat poog om die gebeure 'wetenskaplik' te herbesoek, word die hoofstuk afgesluit met 'n vergelykende besinning oor herinneringe aan verowering. Hiermee word die *ekstrateks* ook daargestel vir 'n besinning wat in hoofstuk agt sal volg oor sendeling Sonntag se onvermoë om in 1894 te kon verstaan waarom die Hananwa moes oorlog maak.

Die sosiale herinneringe aan die militêre onderwerping van Afrika-gemeenskappe onthul dat die feit dat die Afrikane verloor het, met tyd minder belangrik geword het as die wete dat daar dapper weerstand gebied is. In al die gevalle wat in hierdie hoofstuk bespreek is, is 'n nederlaag op die oorlogsveld nie omvorm tot 'n herinnering aan swakheid en vernedering nie, maar tot 'n baken wat die trots en die moed van die gemeenskap en die uitdagende onverskrokkenheid van hulle leiers verteenwoordig. Die storie van weerstand, eerder as vernietiging, het die Afrika-verbeelding gevoed en die materiaal vir die weef van 'n identiteit voorsien. Deur die veldtogte en die helde van die laat-negentiende-eeuse oorloë só te onthou, word die onsuksesvolle pogings om weerstand te gebied het, ontdaan van futiliteit. Mmalebôhò en soveel ander se weerstand, hoewel onsuksesvol, het die vertrekpunt geword vir stories van voortgesette weerstand.

Terrence Ranger⁷⁷ se besinning oor die belang van die Hehe van moderne Tanzanië se mislukte weerstand teen Duitse imperialisme – ook in 1894 – en sy kommentaar op die vroeër-vermelde opmerkings van historici Oliver en Fage, dra by tot 'n breër insig in weerstandsherinneringe.⁷⁸ Volgens Ranger,

[t]he Wahehe of Tanzania seem to be a perfect example of a people broken by futile resistance. They were crushed by military might. They

77. Terrence Ranger het 'n in-diepte studie gemaak van die weerstand van die Shona en die Ndebele in die vroeëre Rhodesië en is 'n kundige op die terrein van koloniale Afrika.

78. A. Adu Boahen (ed.), *General history of Africa VII. Africa under colonial domination 1880-1935*, p. 75. Die Hehe se hoofsetel is in 1894 deur die Duitsers verower. Anders as Mmalebôhò, wat gevange geneem is, het Mkwawa ontsnap en uiteindelik selfmoord gepleeg eerder as om in die hande van sy vyande te val.

did not even achieve a negotiated peace. Defeat left the people in a desperate state. ...⁷⁹

Dieselfde sou van die Hananwa gesê kon word. Hulle leiers is sonder verhoor in die tronk gesit; hulle vyande is aangemoedig om diegene wat nie uit die berge wou padgee nie, uit te snuffel en dood te maak; droogte en runderpes het die verwoeste landerye en woonplekke van ná die oorlog begroet.⁸⁰

Nogtans, gaan Ranger voort:

...memories of their [Hehe] resistance dominated subsequent German and Wahehe thinking alike. Partly because of pride in these memories Wahehe institutions, or more likely a Wahehe sense of identity, survived so well that Uhehe became the site of the most successful Tanganyikan experiment in indirect rule. Both the Germans and the British felt respect for the Wahehe, so that in later years Wahehe institutions were taken especially seriously ...⁸¹

In hierdie opsigte toon die Ijebu, eerder as die Hananwa, ooreenkomste met die Hehe. Volgens Robert Smith het die Ijebu na hulle nederlaag beide die Christelike godsdiens en Westerse onderwys entoesiasties omhels.⁸² Die Hananwa was na hulle nederlaag ook meer ontvanklik vir die Christelike onderrig,⁸³ maar dit het nie vir hulle dieselfde voordeel as vir die Ijebu gebring nie. Die Ijebu het 'n aansienlike rol daarin gespeel om vir die Yoruba 'n invloedryke rol in die politiek en die handel van die nuwe Britse protektoraat, en uiteindelik in Nigerië, te verseker. Boereamptenare het oor die algemeen weinig respek vir Hananwa-instellings gehad⁸⁴ en selfs al het die Hananwa die Britte in die Anglo-Boereoorlog ondersteun, was hulle, soos Tlou Makhura dit opsom, "pyrrhic victors and ultimate victims of [this] war."⁸⁵ In die vredesverdrag van 1902 is die saak van Suid-Afrika se swart gemeenskappe

79. T.O. Ranger, African reaction to the imposition of colonial rule in East and Central Africa in R.O. Collins (ed.), *Problems in the history of colonial Africa, 1860-1960*, p. 77.

80. T.J. Makhura, 'The softening of the rock': political and socio-economic changes in the BaGananwa society, northern Transvaal, 1895-1910. Paper presented at the South African Historical Society Biennial Conference, University of Pretoria, 6-9 July 1997.

81. T.O. Ranger, African reaction to the imposition of colonial rule in East and Central Africa in R.O. Collins (ed.), *Problems in the history of colonial Africa, 1860-1960*, p. 77.

82. R. Smith, Nigeria-Ijebu, in M. Crowder (ed.), *West African resistance. The military response to colonial occupation*, p. 194.

83. *Evangelisches Archivzentrum, Berlin: Berliner Missionsgesellschaft (EA BMG): Acta betreffend die Tagebücher der Missionare auf Blaubeurg, 1894-1905: III, 5, 8, Bd.2: Das Eindringen der Wesleyaner in unser Missionsgebiet von Blaubeurg, 1894-10-04, p.21; T.J. Makhura, 'The softening of the Baitsweng' ..., p. 7.*

84. Boere-amptenare sou belangrike inligting deur die eerste gewillige boodskapper by Mmalebôhō laat aflewer (hy is byvoorbeeld per brief laat weet dat hy nie meer die leier van sy volgelinge was nie); die houtkrokodil wat die Hananwa tydens inisiasie-seremonies gebruik het, is as 'n rariteit vir die museum in Pretoria gebuit; dan was daar ook groot onkunde oor gesagstrukture in die Hananwa-gemeenskap. C. Sonntag, *My friend Maleboch* ..., pp. 45, 49, 80, 117, 136; C. Rae, *Malabocho* ..., p. 188.

85. T.J. Makhura, 'The softening of the Baitsweng' ..., p. 16.

opgeoffer ter wille van versoening tussen Boer en Brit. Nogtans sou daar selfs in hierdie ontnugterende omstandighede ‘n Hananwa-identiteit oorleef.⁸⁶

Om terug te keer tot Ranger se argument:

Oliver and Fage tell us that
for the African peoples the most important factor at this stage of colonial history was ... the intangible psychological issue of whether any given society or group was left feeling that it had turned the colonial occupation to its own advantage, or alternatively that it had been humiliated.

The Wahehe can hardly be said to have turned the early colonial situation to their profit, but they did not come out with a sense of humiliation. “Today all Wahehe idolize Mkwawa,” wrote a British district officer in the early Mandatory period. “This may be because he actually beat the white man in battle.”⁸⁷

Hierdie herinneringe aan Mkwawa roep Afrikanerlegendes rondom Anglo-Boereoorlogfigure soos Christiaan de Wet op. In sulke heldeverering is dit van weinig belang of Mkwawa en De Wet⁸⁸ uiteindelik deur die Britte verslaan is. Die neergeslane gemeenskap vind troos en inspirasie in die uitdagende gees van die individu en hulle kies gevolglik om dít in die herinnering te koester.

Vir hulle Itsekiri- en Hananwa-nageslag onderskeidelik, het Nana en Mmalebôhò ook so ‘n figuur verteenwoordig. Volgens historikus Obaro Ikime⁸⁹ was Nana en die Itsekiri verower, maar nie onteer nie. Hoewel Nana, nadat hy probeer vlug het, deur die Britte gevang, verhoor, skuldig bevind en verban is, is hy in 1906, toe ‘n man in sy vyftigerjare, toegelaat om terug te keer na Ebrohimi:

For the ten more years of his life that were left to him, he demonstrated that he had not lost all the drive, energy and organisation that had won him a trading empire and the envy and hatred of lesser Itsekiri men and ambitious British empire builders. He died on 3 July 1916.⁹⁰

86. T.J. Makhura, ‘The softening of the Baitsweng’ ..., p. 16.

87. T.O. Ranger, African reaction to the imposition of colonial rule in East and Central Africa in R.O. Collins (ed.), *Problems in the history of colonial Africa, 1860-1960*, p. 77.

88. Die legendariese generaal De Wet is wel nooit deur die Britte gevang nie, maar selfs hy kon nie die oorhand oor hulle kry nie en moes uiteindelik oorgee. ‘n Biografie oor De Wet deur Fransjohan Pretorius, Anglo-Boereoorlog-kenner verbonde aan die Universiteit van Pretoria, het pas in 2001 verskyn: *The great escape of the Boer pimpernel: Christiaan de Wet. The making of a legend*.

89. Ikime het sy doktorsgraad aan die Universiteit van Ibadan verwerf en het reeds in 1968 ‘n biografie oor Nana Olomu die lig laat sien.

90. O. Ikime, Nigeria-Ebrohimi in M. Crowder (ed.), *West African resistance. The military response to colonial occupation*, p. 228.

Mmalebôhō en sy raadgewers het ses jaar lank in die Pretoriase gevangenis op 'n Boereverhoor gewag. Ironies genoeg, was die Britte in hierdie geval hulle redders toe hulle die Hananwa-leiers met die besetting van Pretoria in 1900 vrygelaat het. Mmalebôhō het na Blouberg teruggekeer en weer die rol van die Hananwa-*kgoši* begin vervul. Sy invloed oor die gebied was sodanig dat dit hom met sy dood in Desember 1938 'n huldeblyk in die vorm van 'n uitgebreide artikel in die Afrikaanse gesinstydskrif, *Die Huisgenoot*, besorg het.⁹¹ Hoewel Mmalebôhō op hierdie manier ook as 'n waardige teenstander in *Afrikanerherinneringe* opgeneem is, was hy allereers 'n simbool van trots en waardigheid in die Hananwa se kollektiewe herinneringe. In 1989 is 'n opvoering van Mmalebôhō se pryslied tydens 'n politieke byeenkoms te Blouberg deur antropoloog Johnny van Schalkwyk en sy assistent S.M. Moifatswane opgeneem. In die konteks van die 'tuislandpolitiek' van die voormalige Lebowa, was die uitvoering gerig as 'n vingerwysing na die tuisland-leiers, wat geen bande met die tradisionele aristokrasie gehad het nie. Vir die aanwesiges was die boodskap duidelik: indien die politici die steun van die Hananwa wou hê, moes hulle erken watter lang en belangrike bydrae tradisionele leiers, soos Mmalebôhō, gelewer het om die Hananwa as 'n gemeenskap staande te laat bly.⁹²

Die geval van die Ijebu verskil weer eens opmerklik van dié van die Hananwa, vandag 'n verarmde gemeenskap wat hulleself eers in 'n Apartheid-tuisland milieu moes handhaaf en nou hulle hoop verskuif het na nuwe regeringsingrype, of toerisme-inisiatiewe.⁹³ Vir die Ijebu, wat na die koloniale oorlog van die 1890's vooruitgegaan het, "the sacrifice and courage of the warriors at Pobo, Majoda and Yemoji [let daarop dat Robert Smith plekke, en nie die name van individue nie, opnoem] sometimes seem forgotten" in die nuwe (onafhanklike) Nigeriese orde van die 1960's en daarna "... and yet, for good or ill, they continue to nourish that sense of political and spiritual identity which binds the Ijebu everywhere."⁹⁴ Volgens Smith se voorstelling, lyk dit of die Ijebu se herinneringe aan oorlog en heldedade minder helder in die kollektiewe bewussyn figureer as in die geval van die Hananwa-aristokrasie, vir wie die inspirasie wat hulle uit hulle historiese identiteit kan put, nog iets beteken.

91. G.H. Franz, Mmalebogo, *Die Huisgenoot* 23(881), 1939-02-10, p. 89.

92. A. Joubert & J.A. van Schalkwyk, War and remembrance: the power of oral poetry and politics of Hananwa identity, *Journal of Southern African Studies* 25(1), March 1999, p. 30.

93. J.A. van Schalkwyk, *Ideologie en die konstruksie van 'n landelike samelewing: 'n antropologiese studie van die Hananwa van Blouberg*, D. Litt. et Phil.-proefskrif, UNISA, pp. 57-60 & 141-152; Persoonlike inligting: dr. J.A. van Schalkwyk, Nasionale Kultuurhistoriese museum, African Window, Pretoria, Julie 2000.

94. R. Smith, Nigeria-Ijebu, in M. Crowder (ed.), *West African resistance. The military response to colonial occupation*, p. 194.

Die relatiewe prominensie van historiese helde in die kollektiewe herinnering, blyk inderdaad te verwissel soos wat 'n gemeenskap se konteks in die hede verander. Wanneer in hoofstuk agt van hierdie ondersoek besin word oor sendeling Sonntag se verklaring vir waarom die Boer-Hananwa-oorlog uitgebreek het, sal die 'herinneringskonteks' wat hier in verhouding tot ander Afrika-gemeenskappe geskets is, weer opgehaal en in gesprek met die sendeling se teks gebring word.

IV COLIN RAE EN CHRISTOPH SONNTAG: BIOGRAFIESE AGTERGROND

Die biografiese vergelyking tussen Sonntag en Rae se loopbane tydens hulle verblyf in Transvaal, sluit aan by die vorige twee hoofstukke deurdat dit die *ekstrateks* waarmee die twee dagboektekste gelees word, verder inkleur. Die Rae- en Sonntag-dokumente kan nie werklik losgemaak word van die biografiese Colin Rae en Christoph Sonntag nie. Daarvoor speel biografies-ingebiede faktore te sterk in op die wyse waarop daar deur hierdie getuies waargeneem is. “Historical sentences are dependent on the personality of the historian.” Persoonlike omstandighede, die invloed van persone en groepe en elke tydgebonde wêreldbeskouing (die waardes en norme van die samelewing), bepaal elke waarnemer se subjektiwiteit en beïnvloed dus ook sy betroubaarheid.¹ Dit is derhalwe noodsaaklik dat getuies Rae en Sonntag se afkoms, opleiding, ervarings, motiverings en omswerwinge in hierdie hoofstuk nagegaan word.

Twee persoonlike ontmoetings

Colin Rae en Christoph Sonntag het albei twee geleenthede opgeteken waartydens hulle mekaar ontmoet het – die eerste dag van onderskeidelik Julie en Augustus 1894. Die ontmoetings is deur Rae geïnisieer, en het telkens plaasgevind op die Blaauwberg-sendingstasie waar Sonntag woonagtig was.² Sowel hierdie persoonlike ontmoetings tussen Rae en Sonntag as die vergelyking tussen hulle wat hier volg, is terug te herlei na een en dieselfde gebeurtenis: die volskaalse konflik wat gedurende die winter van 1894 rondom Blouberg gewoed het toe die magte van die Transvaalse regering teen die Hananwa van Mmalebôhō (Kgaluši) opgetrek het. Rae het die gebeure as tydelike kapelaan in diens van die Pretoria-kommando meegemaak en Sonntag was teen die tyd dat die konflik ontstaan het, reeds as sendeling onder die Hananwa werksaam. Albei het waardevolle ooggetuieverslae oor die konfrontasie nagelaat. Die Rae- en Sonntag-weergawes, opgeteken vanuit persoonlike ervaring, is waarskynlik die bekendste en omvattendste tydgenootlike dokumente oor die konflik.

-
1. F.A. van Jaarsveld & J.I. Rademeyer, *Teorie en metodiek vir geskiedenisonderrig*, p. 40; J. Rüsen, *Studies in metahistory, Human Sciences Research Council series in methodology* (ed. J. Mouton), 1993, pp. 50-51.
 2. C. Sonntag, *My friend Maleboch, chief of the Blue Mountains* (ed. K. Sonntag), pp. 82-84 & 120; C. Rae, *Malaboch, or notes from my diary on the Boer campaign of 1894 against the chief Malaboch of Blaauwberg, district Zoutpansberg, South African Republic*, pp. 104-105 & 185.

Ongeag die feit dat die twee outeurs mekaar minstens twee keer tydens die verloop van die 1894-gebeure ontmoet het, is hulle twee manuskripte volkome onafhanklik van mekaar opgestel. Dit vergroot natuurlik die moontlikheid vir die tref van vergelykings tussen die twee weergawes met die oog op die konstruksie van 'n genuanseerde voorstelling van die konflik en die betekenis(se) wat daaraan geheg is.

Colin Rae se vroeë loopbaan in Suid-Afrika: van Kimberley na die Rand

Nadat Colin Rae, die jongste seun van 'n kunstenaar, op vierjarige ouderdom wees gelaat is, het sy voogde voorsien dat hy 'n loopbaan in die besigheidswêreld sou volg. Rae het egter verkies om 'n predikant te word.³ In 'n gemeentetydskrif uit 1910 word "King's College, University of London"⁴ agter sy naam aangedui. Dit is nie seker wanneer hy aan hierdie instelling gestudeer het en wat die aard van die kwalifikasie was nie. Teen 1890 was hy as geestelike, maar nog lank nie as priester nie, in die bisdom Bloemfontein werksaam.⁵ Volgens sy eie getuigenis het hy in daardie selfde jaar nog uit Brittanje in Suid-Afrika aangekom.⁶ Dit lyk redelik seker dat hy teen die tweede helfte van 1891 in Beaconsfield, Kimberly, werksaam moes gewees het, wel as sub-diaken⁷ onder ene priester David Rees.⁸ In die vroeg-somer van 1893 het Rae en Rees hulle werksaamhede by Beaconsfield afgesluit en die drie dae-lange reis na Pretoria aangepak. In Pretoria het hulle by Henry Brougham Bousfield, die biskop verantwoordelik vir die hele gebied noord van die Vaalrivier en die persoon onder wie hulle voortaan sou werk, aangedoen.⁹ Vir die navorser is Rae se omvangryke korrespondensie met die biskop van Pretoria, wat reeds sedert die maande voor sy vertrek vanaf Beaconsfield dateer en as deel van die Bousfield-versameling behoue gebly het, 'n nuttige vonds. Rae deel allerlei persoonlike ervarings met die biskop. Enige mededeling oor die afsterwe van sy eggenote ontbreek egter in hierdie korrespondensie. Daar kan dus aanvaar word dat Rae, teen die tyd dat hy na Pretoria

3. Surrey History Centre (SHC), Woking: 6524/3/20: Parish Magazines: Anon., *The Reverend Colin Rae, The Letherhead Parish Magazine* 32(9), September 1911, p. 6.
4. SHC: 6524/3/20: Parish Magazines: Anon., *Clergy, Letherhead Parish Magazine* 31(1), January 1910, p. 1.
5. *Historical and Literary Papers Library, Archives of the Church of the Province of South Africa (CPSA), University of the Witwatersrand*: AB. 383 BOUSFIELD, letters received February 1893 – October 1893: D. Rees – H.B. Bousfield, 1893-06-17; Bishop of Bloemfontein – H.B. Bousfield, 1893-07-19.
6. C. Rae, *Malaboeh ...*, p. 10.
7. Die Anglikaanse term *deacon* is as *diaken* vertaal. In hierdie hoofstuk word die term deurgaans met sy Anglikaanse betekenisonderskeiding gebruik, naamlik 'n predikant laer in rang as 'n priester en 'n biskop.
8. CPSA: AB. 383 BOUSFIELD, letters received February 1893 – October 1893: D. Rees – H.B. Bousfield, 1893-06-17; Bishop of Bloemfontein – H.B. Bousfield, 1893-07-19.
9. CPSA: AB. 383 BOUSFIELD, letter-book 23 June 1892 – 11 January 1894, p. 583: H.B. Bousfield – D. Rees, 1893-09-15; letters received February 1893 – October 1893: C. Rae – H.B. Bousfield, 1893-09-18; D. Rees – H.B. Bousfield, 1893-09-30.

verskuif het, geruime tyd reeds ‘n wewenaar was.¹⁰ Vanaf *Bishop’s Cote*, die Bousfields se woning in Schoemanstraat, het Rae en Rees – ook ‘n vrygesel – na hulle nuwe tuiste, Fordsburg, vertrek.¹¹

Vir Rae was die verhuising na die Rand die begin van ‘n ses jaar-lange verblyf in die *Zuid-Afrikaansche Republiek* (ZAR). Dit is moeilik om te bepaal waarom hy sy skynbaar belowende loopbaan in Kimberly laat vaar het en Rees gevolg het om ‘n nuwe gemeente¹² by Fordsburg, “a mining and mechanic suburb of Johannesburg”,¹³ te gaan beman. Rae was ten tye van hulle vertrek uit die Bloemfontein-bisdom hoof van die *All Saints*-skool in Beaconsfield.¹⁴ Die aartsdiaken van Bloemfontein het sy persoonlike spyt uitgespreek oor sy besluit om hulle bisdom te verlaat.¹⁵ Daarteenoor, was biskop Bousfield, met sy outokratiese en konserwatiewe beskouings,¹⁶ nie besonder beïndruk met Rae se gebrekkige kennis van Antieke Tale nie en sou hy heelwat meer eise aan die sub-diaken stel voordat hy bereid sou wees om hom te orden.¹⁷ Het Rae gelei gevoel omdat Rees slegs bereid was om die beroep na Fordsburg te aanvaar op voorwaarde dat sy musikale en vaardige helper van die voorafgaande byna drie jaar, hom kon vergesel?¹⁸ Kan Rae se rusteloosheid en *wanderlust* toegeskryf word aan ‘n hunkering terug na die besige stadslewe wat hy in Londen geken het gedurende die vyf jaar dat hy daar geestelike werker was?¹⁹ Sedert die *De Beers’ Corporation* Kimberly se diamantvelde in 1880 gemonopoliseer het, het die aantal onafhanklike individuele delwers daar skerp begin afneem.²⁰ Waarskynlik was die daling in die aantal potensiële kerkgangers wat hierdie wending noodwendig vir die Beaconsfield-gemeente ingehou het,²¹ vir Rae, soos vir Rees, ‘n

10. St. Alban’s Cathedral, Anglican Diocese of Pretoria: Cathedral Marriage Register 21 February 1871 – 6 March 1905, p. 126: no. 247, 1898-07-06. Daar word op die huweliksertifikaat aangedui dat Rae ‘n wewenaar was.
11. CPSA: AB. 383 BOUSFIELD, letters received February 1893 – October 1893: C. Rae – H.B. Bousfield, 1893-09-18.
12. Die Anglikaanse term *parish* is as *gemeente* vertaal.
13. CPSA: AB. 383 BOUSFIELD, record-book, Church Record Library – Pretoria 1890-1894, p. 390: H.B. Bousfield’s testimony on D. Rees, 1895-07-11.
14. Geskrewe inligting: C.J. Wakeling, Archivist, United Society for the Promotion of the Gospel, Partnership House, 157 Waterloo Road, London SE1 8XA, England, 1995-11-28.
15. CPSA: AB. 383 BOUSFIELD, letters received February 1893 – October 1893: Bishop of Bloemfontein – C. Rae, 1893-07-13.
16. P. Hinchliff, *The Anglican Church in South Africa*, pp. 154 & 159; A.D. Mawby, The right reverend doctor Henry Brougham Bousfield, first Anglican Bishop of Pretoria: the first phase in the Transvaal (1879-1886), *Historia* 8(2), June 1963, p. 87.
17. CPSA: AB. 383 BOUSFIELD, letter-book 23 June 1892 – 11 January 1894, p. 425: H.B. Bousfield – D. Rees, 1893-06-19.
18. CPSA: AB. 383 BOUSFIELD, letters received February 1893 – October 1893: D. Rees – H.B. Bousfield, 1893-06-17 & 1893-06-22.
19. CPSA: AB. 383 BOUSFIELD, letters received February 1893 – October 1893: D. Rees – H.B. Bousfield, 1893-06-17.
20. C. van Onselen, *The seed is mine. The life of Kas Maine, a South African sharecropper 1894 - 1985*, p. 34.
21. CPSA: AB. 383 BOUSFIELD, letters received February 1893 – October 1893: D. Rees – E. Jones, 1893-05-27.

belangrike oorweging om 'n nuwe werksfeer op te seek. Vir die twee vrygeselle was hierdie drastiese verskuiwing waarskynlik ook minder ontwrigtend en riskant as wat die geval sou wees indien hulle enige afhanklikes moes gehad het. Wát Rae se motivering ook al was, die ses jaar in die ZAR sou nie vir hom besonder voorspoedig verloop nie.

Aanvangsjare van Christoph Sonntag se loopbaan: van Botshabelo na Blauberg²²

Christoph Sonntag se kinderjare was waarskynlik minder ontwrig as dié van Rae, wat beide sy ouers vroeg verloor het. Sonntag se ouers, kleinboere van die Oos-Pruisiese dorpie Fürstenau, het vir hom deur briefwisseling²³ 'n punt van vastigheid bly bied toe hy in 1885 deur die Lutherse Berlynse Sendinggenootskap (BSG) na Suid-Afrika gestuur is. Na 'n aanvanklike opleidingsjaar by Neu-Halle op die Springbokvlakte, is hy in Desember 1887 na Botshabelo naby Middelburg in die ZAR verplaas (Sien Kaart 7 aan die einde van die hoofstuk). Hy sou uiteindelik meer as dertig jaar, tot met sy dood in Januarie 1919, in Transvaal woon en werk. Met sy aankoms in Suid-Afrika, het Sonntag reeds 'n kwalifikasie van die Berlynse Onderwyskollege agter sy naam gehad.²⁴ Soos Rae, sou ook Sonntag vir die volle duur van sy loopbaan nóú met die onderwys gemoeid wees.²⁵ Op Botshabelo het hy, met die aflegging van die finale eksamens en lewering van proefpreke in Sepedi, ook sy sendingopleiding suksesvol voltooi.²⁶ In teenstelling met die talle besware en oponthoude wat Rae tot byna 'n dekade later nog sou moes trotseer, is Sonntag reeds op 2 September 1888, skynbaar sonder enige voorbehoud, in sy amp georden. Nog in dieselfde jaar, 'n week voor Kersfees, is hy getroud met Marie Brenning, sy studente-liefde wat hom vanuit Duitsland na die ZAR gevolg het.²⁷

In 1892 het Sonntag 'n beroep aanvaar na Blauberg, die sendingstasie vir die Hananwa, wat reeds in 1868 deur eerwaarde E.B. Beyer in die huidige Noordelike Provinsie aangelê is. *Kgoši* Matsiokwane (Mmalebôhò), wat die toestemming tot die stigting van die stasie verleen het, is reeds in 1879 oorlede. Hy is opgevolg deur Kgaluši (dié legendariese 'Maleboch' van die 1894-oorlog), maar in dieselfde tyd het

22. 'n Kaart aan die einde van die hoofstuk gee 'n aanduiding van die ligging van die Berlynse en ander sendingstasies waarna verwys sal word.

23. C. Sonntag, *Notizen aus dem täglichen Leben, Missionar ... 1886-1895*. Getikte transkripsie van die oorspronklike dagboek, pp. 1-2.

24. C. Sonntag, *My friend Maleboch ...*, pp. xiii-xiv.

25. C. Sonntag, *Notizen ...*. Sien onder meer pp. 27, 60, 71 & 123.

26. C. Sonntag, *Notizen ...*, p. 67; C. Sonntag, *My friend Maleboch ...*, p. xiii.

27. C. Sonntag, *Notizen ...*, pp. 68-69.

‘n faksie van die Hananwa ook weggebreek onder ‘n mindere leier, Kibi (Ramatho).²⁸ In sy dagboek beskryf Sonntag die geleentheid om uiteindelik onder hierdie ‘heidene’ te kon gaan werk, as die vervulling van ‘n jarelange hartewens.

Die Sonntags en hulle twee klein kindertjies het die tog na Blauberg op 4 Julie 1892 aangepak.²⁹ Op 11 Julie het hulle Neu Halle-sendingstasie aangedoen en ‘n dag daar gerus voordat hulle verder gereis het. By Waterberg-stasie (Modimulle – sien Kaart 7 aan die einde van die hoofstuk), waar die Botshabelo-helpers met hulle twee waens die Sonntags en hulle besittings agtergelaat het, het die gesin drie weke verpoos (14 Julie tot 5 Augustus). Terwyl die mankolieke Blauberg-stasie se wa opgeknep is vir die oorblywende deel van die reis, het Oswald Krause vir Sonntag op die hoogte gebring met die stand van sake tussen die Hananwa en die BSG.³⁰ Groot omsigtigheid sou inderdaad aan die dag gelê moes word indien die BSG sy werksaamhede op Blouberg weer op ‘n gesonde grondslag wou kry.³¹ Verhoudinge tussen (Kgaluši) Mmalebôhō en die BSG is ernstig ontwig deur die volgende onnadenkende handeling van Sonntag se voorganger, eerwaarde C.H.C. Stech: eerstens, sy aandrang op erkenning van die BSG se wetlike aanspraak op die stasiegrond,³² tweedens, die “goud-besigheid”, soos Sonntag dit gestel het, waarby hy Mmalebôhō betrek het en dan laastens, sy vertrek vanaf die stasie sonder om afskeid te neem, wat deur die Hananwa as ‘vlug’ geïnterpreteer is. Na hierdie opeenvolgende negatiewe ervarings, wou Mmalebôhō Stech se tydelike plaasvervanger, eerwaarde A.G.E.G. Herbst, nie eens toelaat om op die Blauberg-stasie te vertoef nie.³³ In die lig van hierdie verwickelinge, kan die feit dat die BSG Sonntag gekies het om sake te kom beredder, gesien word as ‘n mosie van vertroue in sy bekwaamheid as bemiddelaar.

Die nuwe sendeling en sy gesin het middel-Augustus 1892,³⁴ dit wil sê ongeveer ‘n jaar voordat Rae sy finale voorbereidings begin tref het om na Fordsburg te verhuis,³⁵ op die Blauberg-sendingstasie aangekom. Albei die getuies het dus min of meer gelyktydig ‘n betekenisvolle nuwe fase in hulle loopbane betree. Vanuit die oogpunt van hierdie ondersoek, kan gesê word dat Sonntag se aankoms op Blauberg byna twee

-
28. D.W. van der Merwe, *Die geskiedenis van die Berlynse Sendinggenootskap in Transvaal, 1860-1900, Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis*, 1984 I, p. 49; T.J. Makhura, *The Bagananwa polity in the North-Western Transvaal and the South African Republic, c. 1836-1896*. M.A. dissertation, UNIBO, 1993, pp. ii & 98. Sien hoofstuk twee vir meer besonderhede.
29. C. Sonntag, *Notizen* ..., p. 123.
30. C. Sonntag, *Notizen* ..., p. 125.
31. C. Sonntag, *Notizen* ..., p. 126.
32. Sien **BYLAE B** vir ‘n uiteensetting van dié grondkwestie.
33. C. Sonntag, *Notizen* ..., p. 128.
34. C. Sonntag, *Notizen* ..., p. 126.
35. CPSA: AB. 383 BOUSFIELD, letter-book 23 June 1893 – 11 January 1894, p. 583, H.B. Bousfield – D. Rees, 1893-09-15.

jaar voor die 1894-oorlog, waardevolle voorbereidingstyd aan hom gebied het - wat ongetwyfeld van betekenis sou wees tydens die latere waarneming en optekening van dié gebeure. Tydens hierdie twee voorafgaande jare, het Sonntag nie net verdraagsaamheid nie, maar selfs die goeie guns van Mmalebôhō gewen. So kon Sonntag hom, met die gemoedsrus van amptelike goedkeuring, in sy sendingtaak verdiep.³⁶

Sonntag het gedurende sy eerste twee jaar op Blauberg ook 'n gesonde verhouding met sy toesighouer in die sendinggenootskap opgebou. Minder as 'n maand nadat hy by Blauberg aangekom het, is Carl Knothe, die superintendent van die Noord-Transvaalse sinodale streek, oorlede. Hy is op Mphome (sien Kaart 7) opgevolg deur Oswald Krause,³⁷ die einste persoon wat Sonntag by Waterberg help voorberei het op sy nuwe missie. Krause het sy direkteure in Berlyn in April 1894 in 'n vertroulike brief versoek of Sonntag hom nie op Mphome kon kom bystaan nie. Hoewel hierdie versoek nie gerealiseer het nie, het dit Krause so ver gebring om sy waardering vir Sonntag se rustige, verstandige werkwyse as bemiddelaar, op skrif te stel. In die brief beskryf hy ook hoe beweeglik Sonntag met sy perd was en hoe goed hy daarin geslaag het om kontak met mense in afgeleë dele en steil bergwêreld te behou.³⁸ Min sou Krause in daardie stadium weet hoe voordelig dit in die daaropvolgende maande vir die BSG sou wees om die persoon met hierdie vaardighede eerder by Blouberg gestasioneer te hê.

Colin Rae in Fordsburg en Pretoria

Terwyl Sonntag Blouberg en omstreke leer ken het, die sendingstasie vir homself en sy gesin ingerig het en die Hananwa- en die Boere-regering se leiers ontmoet het,³⁹ het Rae nie in Fordsburg ingeburger geraak nie. Kort nadat hy en Rees daar met hulle werksaamhede begin het en pas nadat hy as diaken georden is, het Rae aan die biskop

-
36. C. Sonntag, *Notizen* ..., pp. 134-136 is Sonntag se beskrywing van sy eerste en suksesvolle besoek aan Mmalebôhō op 27 Oktober 1892. Vertaler K. Sonntag het hierdie besoek, asook die tweede ontmoeting tussen sy vader en Mmalebôhō, wat op 21 Maart 1893 plaasgevind het, as deel van die proloog tot die 1894-oorlog, by sy Engelse publikasie ingesluit. Sien C. Sonntag, *My friend Maleboch* ..., pp. 5-10.
37. L. Zöllner & J.A. Heese, *Die Berlynse sendelinge in Suid-Afrika en hulle nageslag* ...pp. 194-195 & 215-216.
38. *Evangelisches Archivzentrum, Berlin: Berliner Missionsgesellschaft* (EA BMG): Acta betreffend Nord-Transvaal, März 1894 – December 1897: ABT 4 no. 5, pp. 4-6: O. Krause – Comité. 1894-04-16.
39. C. Sonntag, *Notizen* Sien onder meer p. 133 (ontmoeting met 'naturellekommissaris' Barend. J. Vorster sr.), p. 134 (ontmoeting met Kibi), pp.146-148 & 155 (onderskeidelik eerste en tweede ontmoeting met (Kgaluši) Mmalebôhō.

geskryf en 'n oorpasing na 'n ander werksfeer gevra.⁴⁰ Bousfield moes inderdaad oorbluf gewees het:⁴¹ in hulle voorafgaande korrespondensie het Rae en Rees immers die indruk geskep dat hulle 'n hegte en gesonde werksverhouding gehad het.⁴² In die daaropvolgende weke het Rae se versoek om van sy verpligtinge by Fordsburg verlos te word, al hoe knaender geword, Rees se klagtes by die biskop oor Rae se beweerde dwarstrekker al hoe dringender, en die biskop se vermanings aan Rae (onder meer dat hy moes ophou om sy toekomstige loopbaan in die gevaar te stel) al hoe ernstiger.⁴³ Uitendelik het die biskop Rae se versoek toegestaan. Aan die begin van Mei 1894 het hy 'n tydelike pos in Pretoria aanvaar,⁴⁴ hoewel 'n verplasing na 'n besige stadswyk, soos Braamfontein, "where there is plenty to be done",⁴⁵ veel meer in sy smaak sou geval het.

Rae wy nie self uit oor die aard van sy werk in Pretoria nie. Die sendeling-rol van die Anglikaanse Kerk se sendingliggaam, die *Society for the Promotion of the Gospel* (SPG), dui aan dat hy gedurende 1894 in die *Cathedral Mission* in Pretoria gedien het.⁴⁶ Hoewel daar aanduidings bestaan dat Rae se werk in Beaconsfield ook sendingwerk ingesluit het,⁴⁷ het hy homself, in lynregte teenstelling met Sonntag, beslis nie as 'n sendeling beskou nie. Trouens, hy het hom eerder van die sendeling se werkwyse en beskouings gedistansieer.⁴⁸ Dit verklaar miskien waarom hy nie self meer besonderhede gegee het oor die aard van sy tydelike pos in Pretoria nie.

-
40. CPSA: AB. 383 BOUSFIELD, letter-book 1893-1899, p. 72: Return of confirmations during the ecclesiastical year, Advent 1893-1894; letters received 27 October 1893 – July 1894: C. Rae – D. Rees, 1894-01-08 & C. Rae – H.B. Bousfield, 1894-01-13.
 41. CPSA: AB. 383 BOUSFIELD, letter-book 12 January 1894 – 4 December 1894, pp. 6 & 7: H.B. Bousfield – C. Rae & H.B. Bousfield – D. Rees, 1894-01-18.
 42. CPSA: AB. 383 BOUSFIELD, letters received February 1893 – October 1893: D. Rees – H.B. Bousfield, 1893-06-22.
 43. CPSA: AB. 383 BOUSFIELD, letters received 27 October 1893 – July 1894: D. Rees – H.B. Bousfield, 1894-01-20; C. Rae – H.B. Bousfield, 1894-01-27; D. Rees – H.B. Bousfield, 1894-02-05; letter-book 12 January 1894 – 4 December 1896, p. 54: H.B. Bousfield – C. Rae, 1894-03-29.
 44. CPSA: AB. 383 BOUSFIELD, letters received 27 October 1893 – July 1894: C. Rae – H.B. Bousfield, 1894-05-04; C. Rae, *Malaboeh* ..., p. vii.
 45. CPSA: AB. 383 BOUSFIELD, letters received 27 October 1893 – July 1894: C. Rae – H.B. Bousfield, 1894-01-13.
 46. Geskrewe inligting: C.J. Wakeling, Archivist, United Society for the Promotion of the Gospel, Partnership House, 157 Waterloo Road, London SE1 8XA, England, 1995-11-28. Die 1894-geval is die enigste inskrywing in die *missionary roll* wat Rae met die SPG verbind.
 47. CPSA: AB. 383 BOUSFIELD, letters received February 1893 – October 1893: Bishop of Bloemfontein – H.B. Bousfield, 1893-07-19.
 48. C. Rae, *Malaboeh* ..., pp. 105-106.

‘n Vergelyking tussen die *Church of the Province of South Africa* en die Berlynse Sendinggenootskap in Transvaal

‘n Uiteensetting van die stand van sake in Rae en Sonntag se onderskeie denominasies in Transvaal van die 1890’s, is nodig om die ondersoeker meer vertrouwd te maak met elk van die getuies se werklikheidsbeskouing. Die liturgiese en dogmatiese verskille⁴⁹ tussen die *Church of the Province of South Africa (CPSA)*⁵⁰ se Pretoria-bisdom en die Lutherse BSG se Transvaalse sinodale streke, het tot op organisatoriese vlak deurgewerk. Sonntag en Rae se onvermoë om op persoonlike vlak by mekaar te kon aanklank vind, was ‘n weerspieëling-in-die-kleine van die algemene apatie wat ook op hoë vlak tussen die twee denominasies bestaan het.⁵¹ Sonntag se BSG was in hierdie jare, ten minste wat die ZAR betref, ongetwyfeld meer dinamies en welvarend as die Anglikaanse kerk onder biskop Bousfield.⁵² Die verskille tussen die twee denominasies word vervolgens sistematies bekyk.

Tussen 1860 en 1900 het die BSG dertig sendingstasies met 105 buiteposte in Transvaal tot stand gebring.⁵³ Daarteenoor, het die Anglikaanse Kerk teen 1890 slegs een swart sendingstasie in Transvaal gehad. Moloti (St Michael’s) te Potchefstroom is eers in 1886 gestig en was teen 1891 reeds in die proses om tot ‘regeringslokasie’ omvorm te word⁵⁴ - ‘n tendens, terloops, wat die BSG sterk teengestaan het.⁵⁵ (Moloti word nie meer op Kaart 7 aangedui nie).

-
49. D.W. van der Merwe, Die geskiedenis van die Berlynse Sendinggenootskap in Transvaal, 1860-1900, *Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis*, 1984 I, p. 159.
50. Vir die doeleindes van hierdie bespreking, word die benaminge *CPSA* en *Anglikaanse Kerk* as sinonieme gebruik.
51. D.W. van der Merwe, Die geskiedenis van die Berlynse Sendinggenootskap in Transvaal, 1860-1900, *Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis*, 1984 I, p. 163.
52. Henry Brougham Bousfield was die eerste biskop van Pretoria. Hy het in 1879 in Pretoria aangekom en sou sy bisdom, wat die hele Transvaal ingesluit het, vir die volgende 23 jaar beheer. P. Hinchliff, *The Anglican Church in South Africa*, pp. 153-154. Die Berlynse Sendinggenootskap het hulle werksaamhede in 1860 na die Transvaal uitgebrei, toe Alexander Merensky en Heinrich Grutzner as sendelinge na die Swazi gestuur is. D.W. van der Merwe, Die geskiedenis van die Berlynse Sendinggenootskap in Transvaal, 1860-1900, *Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis*, 1984 I, p. 10.
53. D.W. van der Merwe, Die geskiedenis van die Berlynse Sendinggenootskap in Transvaal, 1860-1900, *Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis*, 1984 I, p. 163.
54. C. Lewis & G.E. Edwards, *Historical records of the Church of the Province of South Africa*, pp. 588-589.
55. D.W. van der Merwe, Die geskiedenis van die Berlynse Sendinggenootskap in Transvaal, 1860-1900, *Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis*, 1984 I, p. 143.

1. Primêre doelstellings in die ZAR

‘n Eerste rede vir hierdie verskil in aantal sendingstasies lê waarskynlik in die verskil tussen die twee groepe se primêre doelstellings in die ZAR. Vertoë om die totstandbrenging van ‘n eie Anglikaanse bisdom vir Transvaal, het eers pas na die Britse anneksasie daarvan in 1877,⁵⁶ vrugte afgewerp. Dit bevestig dat die geestelike welsyn van die Engelse gemeenskap die eerste prioriteit van die CPSA in Transvaal was. Biskop Bousfield het hom persoonlik baie sterk daarvoor uitgelaat. Om ‘heidene’ in die kerk te vergader terwyl Engelse self besig was om te verheidens, was vir hom ongehoord.⁵⁷ Daarteenoor, was die BSG se toetrede tot die gebied noord van die Vaalrivier en die uitbreiding van hulle aktiwiteite aldaar, primêr gemik op die kerstening van swartmense, of sogenaamde heidene.⁵⁸ Die BSG was immers ‘n sendinggenootskap, en in die Suid-Afrikaanse konteks het die woorde *heidene* en *sending*, ook vir die Anglikane, ongetwyfeld betrekking gehad op mense wat nie wit was nie.⁵⁹

Die feit dat die Engelse gemeenskappies van Transvaal hulle eerste prioriteit was en dat hulle slegs een sendingstasie in die gebied tot stand kon bring, het nie beteken dat die Anglikane geen ander swartmense as dié van Moloti bereik het nie. Die swartmense wat die landelike ‘stamgebiede’ verlaat het om ‘n kontant-inkomste uit mynbou te gaan verdien, het - soos die Engelse wat die mynbousentra om dieselfde rede opgesoek het - juis dáár binne die visier van die Anglikane beland. Rae sou herhaaldelik tydens sy wedervaringe in Transvaal vir sulke swart gemeentes preek.⁶⁰ Waar die BSG swartmense direk vanuit die landelike en tradisionele samelewing wou kersten en Westers ‘opvoed’, was die swartmense met wie die Anglikane op die myndorpe in aanraking gekom het, reeds ingewy tot die Westerse leefwyse. Die Transvaalse mineralerewolusie (en die aanvoerwerk wat genootskappe soos die BSG gedoen het om mense uit die tradisionele samelewings te ontwortel), het die

-
- 56. C. Lewis & G.E. Edwards, *Historical records of the Church of the Province of South Africa*, p. 580.
 - 57. C. Lewis & G.E. Edwards, *Historical records of the Church of the Province of South Africa*, pp. 580-581.
 - 58. D.W. van der Merwe, Die geskiedenis van die Berlynse Sendinggenootskap in Transvaal, 1860-1900, *Argieffaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis*, 1984 I, pp. 1-2, 25 & 145.
 - 59. Vergelyk byvoorbeeld die verwysing van die BSG na die outohtone tale van Suidelike Afrika as “heidense tale”; D.W. van der Merwe, Die geskiedenis van die Berlynse Sendinggenootskap in Transvaal, 1860-1900, *Argieffaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis*, 1984 I, p. 1. Rae se lang alleensprake in C. Rae, *Malaboeh* ..., pp. 47-48, waarin hy hom distansieer van die sendelingberoep, bevestig die algemene beskouing van die tyd dat ‘sending’ werk onder swartmense behels het. Hoewel hy dit nie heeltemal só rigories en deurlopend toepas nie, blyk dié rasse-onderskeid ook uit P. Hinchliff, *The Anglican Church in South Africa*, p. 157, se verduideliking dat “ministering” vir die nie-Anglikaanse delwers nodig was, maar dat swart mynwerkers as ‘n “new missionary field” beskou is.
 - 60. CPSA: AB. 383 BOUSFIELD, letter-book 12 January 1894 – 4 December 1896, p. 203; H.B. Bousfield – C. Rae, 1894-09-06; letters received November 1898 – May 1899; C. Rae – H.B. Bousfield, 1899-04-10.

Anglikane se sendingveld dus as't ware op 'n skinkbord vir hulle aangebring na waar hulle reeds werksaam was.

Volgens die kerkhistorikus Peter Hinchliff sou hierdie 'sendingveld op 'n skinkbord' in die hande van 'n meer bedrewe bestuurder as Bousfield, met veel groter sukses bearbei kon word.⁶¹ Wat nietemin duidelik blyk, is dat die aanvanklike keuse van teikengroepe, demografiese realiteite en die mynbou-geörienteerde ekonomiese ontwaking van Transvaal, vroeg reeds bygedra het tot die plasing van die BSG in die rol van ontwrigter en die CPSA in die rol van weldoener teenoor swartmense - 'n persepsie wat gedurende die twintigste eeu dieper inslag sou vind. Rae en Sonntag se persoonlike vooroordele sal illustreer dat hierdie persepsie nie altyd op grondvlak toepaslik was nie.⁶² Om terug te kom tot die negentiende-eeuse agterstand van die Anglikane wat aantal sendingstasies betref: indien die Anglikane meer fondse tot hulle beskikking gehad het, sou dit waarskynlik sigbaarder gewees het dat, hoewel mense soos Rae nie hierdie sentiment gedeel het nie, daar wel sendingywer in hulle geledere was.

2. Finansiële posisie

Die finansiële posisie van die BSG en die CPSA in Transvaal het aansienlik verskil. Reeds met Bousfield se aankoms in Pretoria en die afstigting van sy bisdom van dié van Bloemfontein in 1878, het die Anglikaanse Kerk in Transvaal finansiële probleme ondervind. Die oorlog van 1880-1881 het die situasie geensins verbeter nie en teen die 1890's moes Bousfield per geleentheid kerkeiendom verkoop om uitgawes te kon dek.⁶³ Die rede vir hierdie finansiële krisis het veral gelê in die CPSA se wisselvallige bronne van inkomste.⁶⁴ SPG-subsidies vanuit Londen was strenggesproke bestem vir sendingwerk en nie in die eerste plek beskikbaar om maandelikse uitgawes te dek nie.⁶⁵ Die Engelse gemeenskappies van Transvaal, wat veronderstel was om geld vir die bou van kerke en die salarisse van geestelikes te voorsien, se getalle het na die onafhanklikwording van die Republiek in 1881 aansienlik gekrimp.⁶⁶ 'n Groot

61. P. Hinchliff, *The Anglican Church in South Africa*, p. 157.

62. Let op hoe die volgende veralgemenende en idealistiese uitspraak deur 'n kerkhistorikus, gemaak in 1911, die situasie in Bousfield se bisdom weerspreek: "It is to be clearly understood that bishops and clergy in the various dioceses labour indifferently among white and coloured and black." (J. du Plessis, *A history of Christian missions in South Africa*, p. 359). Die aanhaling sou eerder 'n gepaste beskrywing gewees het van Sonntag se erediens op 'n Botshabelo-buitestatie soos Hartebeesthoek. Sien C. Sonntag, *Notizen* ..., p. 75.

63. P. Hinchliff, *The Anglican Church in South Africa*, pp. 154-155 & 162.

64. C. Lewis & G.E. Edwards, *Historical records of the Church of the Province of South Africa*, p. 585.

65. P. Hinchliff, *The Anglican Church in South Africa*, pp. 157 & 158.

66. P. Hinchliff, *The Anglican Church in South Africa*, p. 155.

persentasie van die veronderstelde Anglikaanse gemeentede was boonop delwers of myners - nie 'n besonder betroubare of stabiele bron van inkomste vir die geestelikes wat hulle moes bedien nie.⁶⁷ Rae se klagte teenoor Bousfield, dat Rees teen die helfte van die maand nog nie sy salaris aan hom oorbetaal het nie,⁶⁸ was geen uitsonderlike voorval nie.⁶⁹ Die salarisse wat sommige gemeentes bereid was om te betaal, het 'n voorkeur vir enkellopende Anglikaanse geestelikes, teenoor getroudes met kinders, laat ontstaan.⁷⁰

Dit kon nouliks finansiële vergoeding gewees het wat óf Anglikaanse predikante óf Berlynse sendelinge na Transvaal gelok het. Hoewel ook hulle nie 'n fortuin sou maak uit sendingwerk nie (Sonntag was byvoorbeeld besonder spaarsamig),⁷¹ het die gesonde finansiële posisie van die BSG verseker dat daar veel groter gemoedsrus onder sy werknemers geheers het.⁷² Die BSG se sterk finansiële basis was grootliks te danke aan die goeie grondslag wat direkteur H.T. Wangemann tydens sy diensjare (1865-1894) gelê het. Die BSG kon ook staatmaak op vrygewige finansiële ondersteuning vanuit Duitsland.⁷³ Daarteenoor, kon die basiese finansiële probleme wat die CPSA van Transvaal in sy dag-tot-dag funksionering ondervind het en wat die doeltreffendheid van die instelling benadeel het, nie deur die moontlikheid van SPG-subsidie uit Londen goedgemaak word nie.

3. Agtergrond en opleiding van werknemers

'n Volgende verskil tussen die CPSA en die BSG wat uitgewys behoort te word, is die uiteenlopende aard van die groep werknemers waarvan Rae en Sonntag onderskeidelik deel was. Terwyl biskop Bousfield in Maart 1892 teenoor die aartsdiaken van Bloemfontein gekla dat hy nie "any more shakey characters"⁷⁴ in sy bisdom wou akkommodeer nie, het die BSG teen die einde van die negentiende eeu reeds 'n gevestigde tradisie van streng keuring en opleiding vir sy sendelinge gehad.

67. P. Hinchliff, *The Anglican Church in South Africa*, pp. 157-158.

68. CPSA: AB. 383 BOUSFIELD, letters received 27 October 1893 – July 1894: C.Rae – H.B. Bousfield, 1894-01-13.

69. P. Hinchliff, *The Anglican Church in South Africa*, pp. 155 & 160.

70. C. Lewis & G.E. Edwards, *Historical records of the Church of the Province of South Africa*, p. 588; CPSA: AB. 383 BOUSFIELD, letter-book 1 July 1898 – 27 December 1901, p. 230: H.B. Bousfield – The Church Wardens of Lijdenburg, 1899-05-10.

71. C. Sonntag, *Notizen ...*, pp. 37 & 56.

72. D.W. van der Merwe, Die geskiedenis van die Berlynse Sendinggenootskap in Transvaal, 1860-1900, *Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis*, 1984 I, pp. 1 & 7.

73. D.W. van der Merwe, Die geskiedenis van die Berlynse Sendinggenootskap in Transvaal, 1860-1900, *Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis*, 1984 I, pp. 6-7.

74. CPSA: AB. 383 BOUSFIELD, letter-book 27 July 1891 – 22 June 1892, p. 541: H.B. Bousfield – Archdeacon of Bloemfontein, 1892-03-29.

Met die hersiening van die sendingreglement in 1882, is die vereistes selfs verder verhoog. Na 'n deeglike en uitgebreide opleiding van vier en 'n half jaar, moes daar voor 'n kommissie eksamen afgelê word. 'n Verdere twee jaar proeftermyn op die sendingveld het gevolg voordat die leerling-sendeling deur 'n senior sendeling, op gesag van die Koninklike Pruisiese Konsistorium, georden is.⁷⁵

Teenoor die BSG se standaard-kursus vir die opleiding van sendelinge, het die Anglikaanse Kerk in Suid-Afrika in daardie stadium geen uniforme opleidingstelsel vir geestelikes gehad nie. Volgens die sogenaamde *provincial scheme*, was Latyn byvoorbeeld nie 'n vereiste vir diakens om georden te word nie. Aangesien beide die biskoppe van Bloemfontein en Pretoria nie daarmee geneë was nie, moes Rae, alhoewel hy die *provincial scheme*-eksamens geslaag het, eers sy kennis van Latyn en Grieks bybring voordat hy georden kon word.⁷⁶

Die toereikendheid van Rae se akademiese skoling is meermale deur sy seniors in twyfel getrek,⁷⁷ terwyl aanduidings van soortgelyke aard nie in student Sonntag se geval opgespoor kon word nie.⁷⁸ Indien Rae dan teen 1894 Sonntag se mindere was as dit gekom het by teoretiese en akademiese opleiding - kennis van Antieke Tale, of kerklike leerstellings - sou dit weliswaar nie sy vermoë om betroubaar oor die Blouberg-oorlog verslag te doen, direk belemmer het nie. Tog sou die praktiese aspekte van die BSG-opleiding, wat Rae óók kortgekom het, Sonntag wel as waarnemer van die konflik kon bevoordeel. Handvaardighede, elementêre mediese kennis en opleiding in die tale van ál die betrokke partye - modern (Engels en Nederlands) sowel as heidens (Noord-Sotho/Sepedi)⁷⁹ - het die Berlynse sendeling ongetwyfeld meer in voeling met sy sendingveld-leefruimte geplaas. Daar kon, in die lig van sy Engels-akademiese, byna middeleeus-georiënteerde opleiding onder

-
75. D.W. van der Merwe, Die geskiedenis van die Berlynse Sendinggenootskap in Transvaal, 1860-1900, *Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis*, 1984 I, p. 2.
 76. CPSA: AB. 383 BOUSFIELD, letters received February 1893 - October 1893: Bishop of Bloemfontein - H.B. Bousfield, 1893-07-19; letter-book 23 June 1892 - 11 January 1894, p. 670: H.B. Bousfield - C. Rae, 1893-11-28.
 77. CPSA: AB. 383 BOUSFIELD, letters received February 1893 - October 1893: Bishop of Bloemfontein - H.B. Bousfield, 1893-07-19; letter-book 4 December 1896 - January 1899, p. 93: H.B. Bousfield - C. Rae, 1897-01-18; letters received May 1901 - December 1901: C. Rae - H.B. Bousfield, 1901-11-28.
 78. Dit sal veral uit die hieropvolgende hoofstukke blyk dat dit 'n tipiese kenmerk van Sonntag was om homself te verweer die oomblik dat sy vaardigheid of integriteit in twyfel getrek is. Indien hy dan wel enige aanduidings ontvang het dat sy akademiese vordering nie na wense was nie, sal dit moeilik wees om te verklaar waarom geen tekens van selfregverdiging in hiërdie verband, in sy dagboek gevind kon word nie. Sy pligsgetroue voorbereidings vir die eksamen van 17 April 1888 kan, saam met die beskrywing van allerlei ander daaglikse verpligtinge, in sy dagboek gevolg word. Die bevinding van vyf verskillende eksaminatore, was, in Sonntag se eie woorde: "[i]n allen Fächern gut" (in alle vakke goed). Sien C. Sonntag, *Notizen ...*, onder meer pp. 31, 41 & 66-67.
 79. D.W. van der Merwe, Die geskiedenis van die Berlynse Sendinggenootskap in Transvaal, 1860-1900, *Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis*, 1984 I, p. 2.

Bousfield, nie van Rae verwag word om tot dieselfde mate as Sonntag in voeling met die 1894-oorlogsmilieu te gewees het nie.

4. Effektiewe bestuur: instellings en persoonlikhede

Met sy persoonlike voorkeur vir die ou tradisies van die oorspronklike *Church of England*,⁸⁰ het Bousfield se bestuurstyl nie werklik 'n antwoord gebied op die uitdagende vraagstukke waarvoor die CPSA se diakens, priesters, toegewyde leke en enkele sendelinge in die 1890's in Transvaal te staan gekom het nie. Ter versagting van die oordeel oor Bousfield, moet genoem word dat die CPSA nie soos die BSG op die gemoedelike ondersteuning van die Boereregering, wat in 1881 weer beheer oor die staat oorgeneem het, kon staatmaak nie.⁸¹ Tog verklaar dit nog nie waarom Bousfield sy weergawe van die Engelse parogiale stelsel onbuigsaam op die Suid-Afrikaanse realiteit bly toepas het, terwyl die wydverspreide en krimpande Engelse gemeenskappies van Transvaal buite die Rand, om 'n logieser, pragmatiese benadering gevra het nie.⁸² Die nuwe era wat die ontdekking van goud aan die Rand ten opsigte van gemeentelike bediening én sending ingelui het, het ook om nuwe administratiewe masjinerie gevra.⁸³ Die bisdom Pretoria is gedurende die 1890's geteister deur 'n bitter stryd tussen Bousfield, verteenwoordiger van die 'ou orde', en John Darragh, die priester in beheer van die Witwatersrand en 'n kampvegter vir vernuwing.⁸⁴

Vir die volle duur van sy verblyf in dié bisdom (en selfs daarna) het Rae, ten spyte van 'n paar skerp teregwysings oor sy persoonlike gedrag,⁸⁵ soos die spreekwoordelike hond aan sy meester Bousfield lojaal gebly.⁸⁶ Bousfield se vermanings aan Rae, tot groter insiklikheid en gemoedeliker samewerking met sy Anglikaanse kollegas, het reeds vroeër in hierdie hoofstuk aandag geniet. Afgesien van die groeperinge rondom die groter Bousfield-Darragh-stryd, moes kleinliker onderlinge onmin soos hierdie, óók nog deur die CPSA getrotseer word.

80. P. Hinchliff, *The Anglican Church in South Africa*, pp. 154 & 156.

81. P. Hinchliff, *The Anglican Church in South Africa*, p. 155; D.W. van der Merwe, Die geskiedenis van die Berlynse Sendinggenootskap in Transvaal, 1860-1900, *Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis*, 1984 I, p. 12.

82. P. Hinchliff, *The Anglican Church in South Africa*, pp. 155-156.

83. P. Hinchliff, *The Anglican Church in South Africa*, pp. 157-158.

84. P. Hinchliff, *The Anglican Church in South Africa*, pp. 159-162.

85. Sien byvoorbeeld CPSA: AB. 383 BOUSFIELD, letter-book 12 January 1894 – 4 December 1896, p. 604; H.B. Bousfield – C. Rae, 1895-08-08.

86. CPSA: AB. 383 BOUSFIELD, letters received May 1901 – December 1901: C. Rae – H.B. Bousfield, 1901-11-28.

Die BSG het ook nie heeltemal gespaar gebly van interne twiste nie. In 1879-1880 het ten minste drie sendelinge uit die Genootskap bedank uit protes teen die bepalings van die nuwe superintendentskapsreglement. Dit sou na bewering hulle vryheid van optrede aan bande lê.⁸⁷ Tog het die instelling van die superintendentstelsel die funksionering van die Genootskap op die lang duur tot groot voordeel gestrek. Die superintendent het die sendingstasies onder sy beheer gereeld besoek. Hy het verantwoordelikheid vir die persoonlike gedrag van die sendelinge onder hom aanvaar. Hy het hulle dagboeke en verslae bestudeer en voorstelle aan die BSG-komitee in Duitsland daarvanuit geformuleer. Op versoek van die sendelinge onder hom, moes hy sinodesittings belê. Soos wat die sendingaktiwiteite uitgebrei het, is bykomende superintendente benoem.⁸⁸ Gedurende 'n later fase van sy loopbaan, sou Christoph Sonntag juis bevorder word tot visie-superintendent van Noord-Transvaal.⁸⁹

Net so véél as wat hierdie stelsel bygedra het om die Berlyners se sendingveld tot 'n eenheid te konsolideer,⁹⁰ net so mín het Bousfield se stelsel konsolidering in sy bisdom bewerkstellig. 'n Groot hoeveelheid tyd en energie is verspil bloot om met sy gefragmenteerde wit kudde regoor Transvaal kontak te behou⁹¹ - én om die "shakey characters" in sy diens op 'n deurlopende basis te vermaan of, ten einde raad, te ontslaan.⁹² Terwyl die BSG se wit sendelinge en swart evangeliste besin het oor die mate waartoe die gebruik van drank onder bekeerlinge beperk moes word,⁹³ het Bousfield ernstiger probleme ondervind: hoe om sy eie geestelikes sober te hou.⁹⁴ Dit sou spoedig blyk dat ook Rae in hierdie kategorie geval het.

-
87. D.W. van der Merwe, *Die geskiedenis van die Berlynse Sendinggenootskap in Transvaal, 1860-1900, Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis*, 1984 I, p. 19.
 88. D.W. van der Merwe, *Die geskiedenis van die Berlynse Sendinggenootskap in Transvaal, 1860-1900, Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis*, 1984 I, pp. 18-20.
 89. C. Sonntag, *My friend Maleboch, chief of the Blue Mountains* (ed. K. Sonntag). Unpublished, typed manuscript, p. iv.
 90. D.W. van der Merwe, *Die geskiedenis van die Berlynse Sendinggenootskap in Transvaal, 1860-1900, Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis*, 1984 I, p. 20.
 91. P. Hinchliff, *The Anglican Church in South Africa*, p. 155.
 92. CPSA: AB. 383 BOUSFIELD, letter-book 27 July 1891 – 22 June 1892, p. 541: H.B. Bousfield – Archdeacon of Bloemfontein, 1892-03-29; letter-book 1893-1898, pp. 93-94: H.B. Bousfield – J.R. Godfrey, 1895-05-30; record-book, Church Record Library – Pretoria 1890-1894, pp. 390-392: H.B. Bousfield's testimony on D. Rees, 1895-07-11.
 93. D.W. van der Merwe, *Die geskiedenis van die Berlynse Sendinggenootskap in Transvaal, 1860-1900, Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis*, 1984 I, p. 23.
 94. CPSA: AB. 383 BOUSFIELD, letter-book 12 January 1894 – 4 December 1896, p. 95: H.B. Bousfield – D. Rees, 1894-05-23; p. 619: H.B. Bousfield – C. Rae, 1895-08-23; letter-book 1893-1898, pp. 93-94: H.B. Bousfield – J.R. Godfrey, 1895-05-30.

Rae en Sonntag se posisie met die aanvang van die 1894-konflik tussen die ZAR en Mmalebôhō

Met die uiteensetting van die denominasionele verband waarbinne Rae en Sonntag onderskeidelik gestaan het, afgehandel, kan die spore van die twee individue weer in 1894 opgevolg word. Rae is op 19 Mei deur biskop Bousfield vrygestel van die verpligtinge van sy tydelike pos in Pretoria. Die ZAR het pas tevore die Pretoria-kommando opgeroep om deel te neem aan 'n veldtog teen Mmalebôhō van Blouberg. 'n Twintigtal van die gekommandeerdes was afkomstig uit die Engelssprekende sogenaamde Uitlander-gemeenskap van Pretoria.⁹⁵ Bousfield het amptelike toestemming van die regering verkry om 'n kapelaan tot hulle beskikking te stel. Sy keuse om die kommando te vergesel, het op Rae geval.⁹⁶ Dit was dan onder hierdie onwaarskynlike omstandighede, gedurende die wintermaande van 1894, dat Rae die Blouberg-leefruimte van Sonntag (en miskien belangriker, die Hananwa) betree het. Rae was 36 en Sonntag 32 jaar oud toe hulle mekaar ontmoet het. Die konflik van Junie en Julie 1894 sou die gemeenskaplike kern van hulle waarnemings, wat uiteindelik in twee afsonderlike publikasies weergegee is, vorm.

Die eerste ontmoeting tussen Rae en Sonntag: 1 Julie 1894

'n Insiggewende aspek van Rae en Sonntag se waarnemings, was natuurlik die wyse waarop hulle mekaar tydens hulle ontmoeting op 1 Julie 1894 opgesom het. Albei waarnemers het hierdie ontmoeting in hulle onderskeie egodokumente aangeteken. Die wyse waarop Sonntag homself van assosiasie met Rae gedistansieer het, is 'n direkte aanhaling werd:

Sunday 1 July 1894

Amongst others an English preacher paid me a visit. He was taking part in the campaign as army chaplain. He spoke and understood only English and could therefore serve only troops coming from Pretoria. He belonged to the English High Church and looked like anything but a clergyman. I understood from him that the episode of the bell-ringing, together with all the suspicions directed against me, had been reported in the Pretoria newspapers.⁹⁷

95. C. Jeppe, *The kaleidoscopic Transvaal*, p. 152.

96. C. Rae, *Malaboch* ..., pp. 1-5; Suid-Afrikaanse Nasionale Argief, Transvaalse Argiefbewaarplek (TAB), Pretoria: KG. 78, CR. 1622/94: H.B. Bousfield – P.J. Joubert, 1894-05-19.

97. C. Sonntag, *My friend Maleboch* ..., pp. 82-84.

Dit is opvallend hoe Sonntag, in teenstelling met sy gebruikelike akkuraatheid, versuim om Rae se naam te noem. Hy lê ook besondere nadruk op wat hy as die uiters beperkte omvang van Rae se verpligtinge tydens die veldtog beskou. Rae het Sonntag wel ontstellende inligting verskaf oor die 'kloklui-insident': Dit was die gebruik op die sendingstasie om die Christene met die lui van 'n klok op te roep vir gesamentlike gebede en kerkdienste. Sonntag het toenemend bewus geword van gerugte onder die regeringsmagte, dat hy die klok tydens die ZAR se aanval op 14 Junie 1894 met opset gebruik het om die Hananwa te waarsku.⁹⁸ Die verspreiding van hierdie aantygings in die pers het die sendeling, wat veronderstel was om onder alle omstandighede aan die Boere-regering lojaal te bly,⁹⁹ se eie posisie ten nouste geraak. Sou Sonntag, as dit nie vir Rae se informasie dááror was nie, hoegenaamd die Anglikaan se besoek en sy teenwoordigheid tydens die veldtog, noemenswaardig genoeg geag het om in sy dagboek aan te teken?

Die probleme wat vertaling vir interpretasie meebring - en wat in die volgende hoofstukke meer spesifiek onder die loep geneem word - blyk reeds uit bogenoemde uittreksel uit Sonntag se dagboek. Die leser van die Engelse teks sal waarskynlik meer oortuigend 'nee' antwoord op bogenoemde vraag as die leser van die oorspronklike Duits. Daar bestaan dus aanduidings dat die vertaler wel die leser kan lei (mislei?) tot 'n sekere interpretasie van die teks. Nogtans is dit moontlik dat vrae soos die volgende, ingevoeg by die transkripsie uit die oorspronklike Duits, gestel kan word (Let op die ontgogelende implikasie wat dit kan inhou vir die gevolgtrekkings wat pas gemaak is):

Sonntag, den 1. Juli. Eine Anzahl Waterberger und mehr Botsabeloer Christen nehmen an dem heutigen Gottesdienst teil. [*Waarom beskou die vertaler hierdie sin as irrelevant genoeg om weggelaat te word? Is hy nie miskien besig om die leser se aandag uitsluitlik te probeer fokus op Sonntag se beskouing van Rae nie - ten einde te verseker dat hy die leser wel tot 'n oordeel oor Rae se karakter beweeg nie?*] Unter anderen beehrt mich auch heute ein engl. Prediger mit seinem Besuch. [*Het Sonntag Rae se besoek wel as 'n eer beskou? Waarom het die vertaler dit weggelaat - omdat Sonntag dit gewoon as wyse van spreke geskryf het en nie werklik bedoel het dat hy die besoek waardeur het nie? Wat as Sonntag inderdaad geëerd gevoel het?*] Er macht den Feldzug als Feldprediger mit. Er spricht und versteht nur englisch und kann somit nur den direkt aus Pretoria Stadt kommenden Truppen dienen. Der Herr [*Waarom het die vertaler hier slegs die persoonlike voornaamwoord 'he' (Duits 'er') gebruik? Was hy in die kol met sy afleiding dat Sonntag die benaming*

98. C. Sonntag, *My friend Maleboch* ..., pp. 59 & 67-68.

99. D.W. van der Merwe, Die geskiedenis van die Berlynse Sendinggenootskap in Transvaal, 1860-1900, *Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis*, 1984 I, pp. 12-14.

ietwat sarkasties gebruik het? In daardie geval gee sy oënskynlik neutrale 'he' die trant van die sendeling se vertelling beter weer as wat met 'n direkte vertaling, soos 'the gentleman', bereik sou word. Maar wat indien Sonntag opreg was in sy beleefde 'den Herr'/'the Gentleman'-benaming vir Rae? In daardie geval, was Sonntag self versigtiger in sy oordeel oor Rae as die vertaler, en gevolglik ook die leser van die Engelse teks] gehört der Englischen Hochkirche an und sieht allem andern, nur nicht einem Geistlichen ähnlich. - Wie mir berichtet wird, [Volgens hierdie woordkeuse is dit nie so 'n uitgemaakte saak dat dit spesifiek Rae was wat die kloklui-mededeling aan Sonntag gemaak het as wat die vertaler insinueer nie] hat die Geschichte vom Glockenläuten, mit sich daran knüpfender Verdächtigung auch in Pretoria Zeitung Aufnahme gefunden. - Bis jetzt soll man den Bahananoa gegen 3000 Stück Vieh abgenommen haben [Weer 'n opmerking wat die vertaler nie as die moeite werd geag het vir sy lesers om te sien nie. Tog is die verwysing na die buit van die Hananwa se vee openbarend ten opsigte van Sonntag se besorgdheid oor die Hananwa].¹⁰⁰

Genoeg van bostaande gekoggel met al wat veronderstel is om 'logiese afleiding' te wees - die wyse waarop inligting in die vertaler se narratief noodwendig aan sy persoonlike interpretasie diensbaar word, kom in 'n volgende hoofstuk onder die loep.: Bloot op grond daarvan dat Sonntag self 'n geestelike was en dat mense normaalweg nie negatief dink oor hulle eie identiteit nie, máák leser én vertaler die afleiding dat Rae se voorkoms, wat nié soos die van 'n geestelike was nie, Sonntag nie sou aangestaan het nie.

Sonntag se aantekening oor Rae se besoek is in een opsig vir die leser van groter waarde as wat die sendeling self met die skrywe daarvan sou vermoed: Die verwysing na die Pretoria-koerante verklap dat Rae in daardie stadium meer toegang tot hierdie bron van informasie gehad het as Sonntag. Rae kon die spesifieke koerantberig self onder oë gehad het, of hy kon die inhoud van die berigte verneem het per pos vanaf Pretoria¹⁰¹ - óf van sy vriende op kommando, waarvan een sêlf 'n korrespondent vir *De Volksstem* was.¹⁰² Dat Rae in sy eie weergawe van sy ontmoeting met Sonntag vertel van "a report in the *Johannesburg and Pretoria papers*",¹⁰³ ondersteun die afleiding dat hy meer spesifieke kennis oor die saak as Sonntag moes gehad het. Rae se vertelling bevat ook Sonntag se lang en heftige reaksie op die berig, heel selfversekerd in aanhalingstekens geplaas, asof Rae die presiese woorde mooi kon onthou:

100. C. Sonntag, *Notizen* ..., p. 226.

101. C. Rae, *Malaboeh* ..., p. 78. Veral biskop Bousfield se vrou het Rae onderskraag met gereelde pos uit Pretoria.

102. C. Rae, *Malaboeh* ..., p. viii.

103. C. Rae, *Malaboeh* ..., p. 104. Kursifering L.K.

“The reports,” he said, “were fabulous and altogether false. The bell, indeed, is rung every morning soon after sunrise, and has been for years; but it is only used for the purpose for which it is intended, namely, to call the people together for worship. I have done all I can to bring Malabocho to reason, even at some risk to my life. I have interviewed him three times during the last week; and, indeed, while your forces were going up, I preceeded them in order to persuade the Chief to surrender; I have always upheld the Government.

Christianity, culture and civilisation can only be promulgated under a white government, and no matter what may have caused the war, it matters not to me; it is not for me to judge, and so I say nothing. I work for the Lord to christianise these people, and to try and make them peaceable and loyal subjects; this is my sole work, the rest I leave entirely. I have no desire to interfere in the internal affairs of the country; politics do not concern me, my work lies in another channel altogether. It is wicked, sir, very wicked, that such an infamous charge should be laid against me.¹⁰⁴
[Interessant genoeg, is die sluitende aanhalingstekens hier weggelaat.]

Die leser kan haarself afvra of Rae-hulle se besoek aan Sonntag nie meer berekend was as wat voorgegee is nie – om eerstehands kennis te maak met dié sendeling wat die ‘vyand,’ volgens gerugte, so goedgesind was én om hom te pols oor sy ware gevoelens. Sonntag was juis, soos reeds aangedui is, geneig tot selfregverdiging en sou nie op hom laat wag het nie. Indien Rae nie werklik notas gemaak het van Sonntag se verdediging nie, het hy die aanhalingstekens steeds met ‘n baie spesifieke doel gebruik: om aan te dui hoe sterk hy hom van Sonntag se standpunte wou distansieer. Rae was wel beleefd genoeg om die “most kind and hospitable”¹⁰⁵ manier waarop “Mr. Sonntag” hulle ontvang het, te erken, maar die grootste deel van sy beskrywing van die besoek word gewy aan ‘n uiteensetting van sy persoonlike afwysende houding teenoor sendelinge soos Sonntag:

I felt for Mr. Sonntag ... I do not altogether agree with their *modus operandi*, for I am in entire sympathy with the policy of the Government with regard to the native tribes.¹⁰⁶

Na hierdie uitspraak, brei hy ‘n hele bladsy lank uit oor hoe die regering swartmense se lui tradisionele bestaan moes beëindig en hulle moes dwing om by ‘n loonarbeidstelsel in te skakel.

104. C. Rae, *Malabocho* ..., pp. 104-105.

105. C. Rae, *Malabocho* ..., p. 104.

106. C. Rae, *Malabocho* ..., p. 105.

Twee dinge kan dus redelik seker uit Rae en Sonntag se onderskeie weergawes van hulle eerste ontmoeting afgelei word: dat hulle beleefd was teenoor mekaar, maar ook nie graag té nou met mekaar geassosieer wou word nie.

Die tweede ontmoeting tussen Rae en Sonntag: 1 Augustus 1894

Nadat Mmalebôhō homself op die middag van 31 Julie 1894 aan die Boere-magte oorgegee het, het Rae die tog huiswaarts op 2 Augustus saam met 'n seëvierende Pretoria-kommando aangepak¹⁰⁷ - maar nie sonder om die vorige dag nog eers van Sonntag te gaan afskeid neem nie.:

Whilst the Pretorians from Fort Ferreira were returning to laager, I rode with Dr. Liknaitzky to catch a glimpse of the prisoners in the Rustenburg laager, and to bid farewell to the Rev. G. [sic] Sonntag. Mr. Sonntag expressed himself with regard to the war in very plain terms. I give his own words: 'I am much disgusted with the whole proceedings, and feel very sorry for Malaboch, as I consider he has been most unjustly treated.' Bidding the reverend gentleman adieu, we wended our way to the Rustenburg laager, which was close by ...¹⁰⁸

In sy eie dagboekinskrywing van die 1 Augustus-ontmoeting, maak Sonntag self geen melding van bogenoemde mededeling aan Rae nie. Dat hy wel ontsteld was oor die lot van die oorwonne Hananwa en veral van Mmalebôhō, blyk nietemin duidelik uit sy eie vertelling.¹⁰⁹ Die aanhaling wat Rae aan hom toedig, is egter onverskilliger, venyniger en net ietwat té blantant-krities om as 'n tipiese Sonntag-uitlating geloofwaardig te wees. Indien Sonntag wel die spesifieke woorde geuiter het soos wat Rae beweer, sou dit waarskynlik slegs op 'n spesifieke aspek van die regering se hantering van Mmalebôhō as gevangene gewees het en nie oor die ZAR-regering se oorlogsbeleid as sodanig nie. Sonntag was eenvoudig te bewus daarvan dat hy nie die verdraagsaamheid van die regering met sulke uitsprake durf uitdaag nie.

107. C. Rae, *Malaboch* ..., pp. 177 & 189.

108. C. Rae, *Malaboch* ..., p. 185.

109. C. Sonntag, *My friend Maleboch* ..., p. 120.

Sonntag ná die 1894-oorlog: posisionering tussen die Hananwa-leierskap en die ZAR-regering

Terug in Pretoria, het Rae persoonlik met Mmalebôhō, die staatsgevangene, gaan kennis maak.¹¹⁰ Die omstandighede van hierdie ontmoeting staan in skerp kontras met die wyse waarop Sonntag die Hananwa-*kgoši*, uit die dae voor die oorlog, toe hy nog heerser oor Blouberg was, sou onthou. Die vertaler van sy dagboek wys daarop dat sendeling Sonntag nie weer probeer het om met Mmalebôhō kontak te maak nadat hy as gevangene na Pretoria weggevoer is nie.¹¹¹ Rae was dus inderdaad die laaste van die twee waarnemers om Mmalebôhō te gesien het. Mmalebôhō self sou die sendeling wel nog 'n laaste keer voor sy wegvoering wóu gesien het, maar aangesien die boodskap wat Sonntag in dié verband bereik het besonder vaag was, het hy nie daarop gereageer nie.¹¹² Sonntag se afsydigheid rakende die lot van Mmalebôhō as gevangene laat die leser onwillekeuring vra na die opregtheid van sy simpatie met die Hananwa en hulle leier. Sonntag se onbetrokkenheid by die Mmalebôhō-verhoor¹¹³ kontrasteer byvoorbeeld skerp met ('n Anglikaan soos!) biskop Colenso van Natal se welbekende en daadwerklike pogings om die Zoeloe-leier Cetshwayo se ballingskap in 1883 te beëindig.¹¹⁴

'n Verklaring vir Sonntag se optrede moet gesoek word in die geweldige erns wat hy gemaak het met sy sendingtaak en die groot mate waarin hy vir die voorreg om daarmee te kon voortgaan, aan die goedkeuring van die ZAR-regering uitgelewer was. Gehoorsaamheid aan alle wette van die ZAR was die voorwaarde waarop hulle werksaamhede as sendelinge toegelaat is.¹¹⁵ In Bylae B word verduidelik hoe die sendelinge selfs vir die grond waarop die sendingstasie gebou is, oor die Boereregering verleë was. "Dit wil dus blyk asof die sendelinge van die BSG dit as volkome in ooreenstemming met hulle sendingtaak beskou het om die staat, ook wat sy beleid ten opsigte van die nie-blankes betref het, met woord en daad te

110. C. Rae, *Malaboch* ..., pp. 205-206.

111. C. Sonntag, *My friend Maleboch* ..., p. 129.

112. C. Sonntag, *My friend Maleboch* ..., p. 129.

113. Alvorens die finale en wettige beslissings rakende Mmalebôhō en sy volgelingen kragtens Uitvoerende Raadsbesluit 440 in Pretoria geneem is, het die Krygsraad te Blouberg hulle ook reeds uitsprake rondom Mmalebôhō veroorloof. Sien TAB: SS. 4409, R. 8721/94, pp. 145-154: Kantoor Superintendent Naturellen Z.A.R. zendt copie eener besluit genomen door de Krijgsraad re het versteken of verbergen van Malaboch's volk, Pietersburg, 1894-08-11. Ingevolge die lasbrief wat Joubert op 7 Augustus 1894 te Blouberg opgemaak het, moes Mmalebôhō en sy 183 mede-leiers na die gevangenis in Pretoria geneem word ten einde hulle teregstelling daar af te wag. TAB: SSA. 2, R. 14/94, pp. 117-118: P.J. Joubert – H.P. Malan, 1894-08-07. Die Krygsraad se beslissings ten gunste van teregstelling is nooit deur die Uitvoerende Raad bekrachtig nie, maar daar bestaan ook geen aanduidings dat Sonntag hom in enige stadium van die verwickelinge vergewis het en die saak van die Hananwa bepleit het nie.

114. T.R.H. Davenport, *South Africa. A modern history*, pp. 152-153.

115. D.W. van der Merwe, *Die geskiedenis van die Berlynse Sendinggenootskap in Transvaal, 1860-1900, Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis*, 1984 I, p. 14.

eerbiedig.”¹¹⁶ Mmalebôhō en die Hananwa was vyande van die staat en indien Sonntag hom as hulle medepligtige voorgedoen het, sou hy dienooreenkomstig behandel word – en sy geleentheid om hulle as sendeling te bearbei, sou noodwendig van die baan wees. Die agterdog wat die ‘kloklui-insident’ met die aanvang van die oorlog in die koerante van die tyd gewek het, moes Sonntag maar te sterk onder die indruk van hierdie gevaar gebring het. Dit het hom waarskynlik selfs nog versigtiger en meer geïnhibeerd as gewoonlik gemaak. Hy en superintendent C.T. Nauhaus (van die Suid-Transvaalse sinodale streek) het dit byvoorbeeld nodig geag om sy posisie ook in ‘n brief aan die pers te verdedig.¹¹⁷

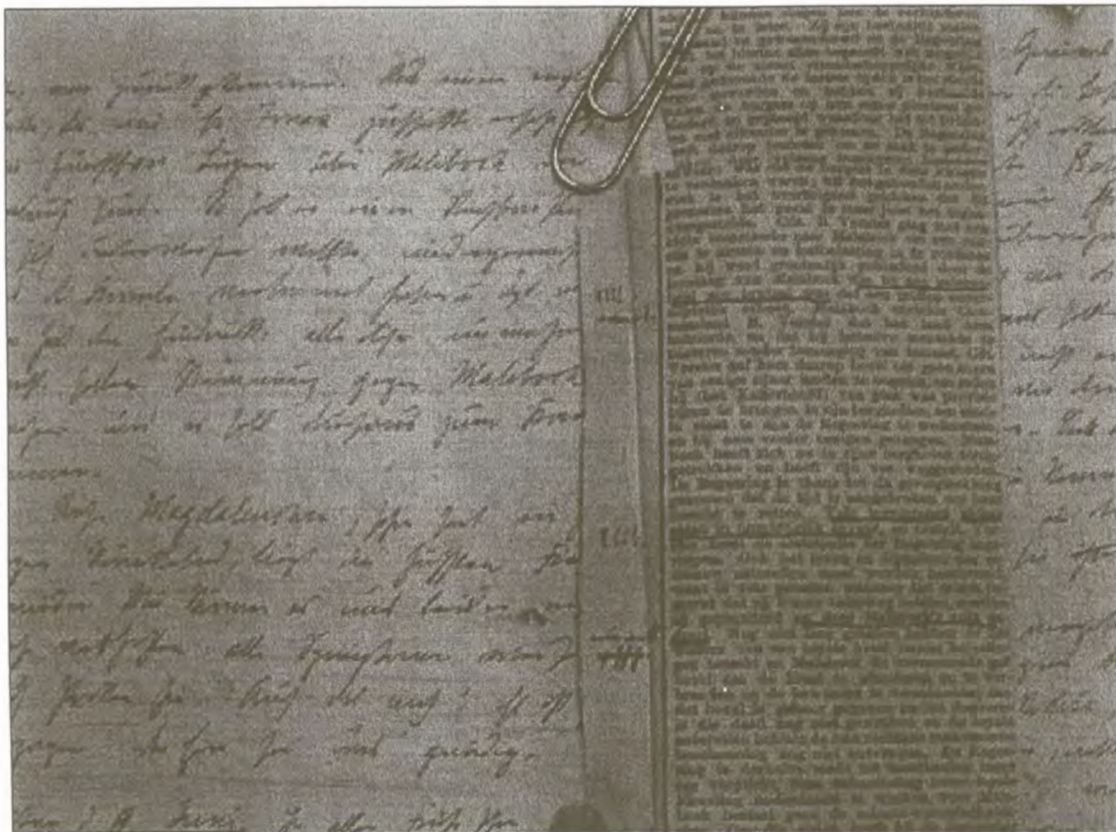
Met die wete dat hy hom na die veranderde omstandighede, soos bepaal deur die Boere-oorwinnaars, sou moes skik indien hy hoegenaamd nog enige rol in die Hananwa-gemeenskap wou speel, het Sonntag, sonder om ‘n vinger te verroer, toegekyk het hoe die laaste Boere met waens vol ingeboekte Hananwa-vroue en -kinders in Augustus 1894 vanaf Blouberg vertrek het¹¹⁸ Binne so ‘n raamwerk het Sonntag inderdaad nie veel beweegruimte oorgehad indien hy hom wel vir die saak van die verowerdes wou beywer nie. Dit moes nie vir Sonntag maklik gewees het om sy sin vir geregtigheid en sy persoonlike empatie met die Hananwa te smoor ten einde die taak waarvoor hy onder hulle gewoon het, te kon voortsit nie. In die Sendingargief in Berlyn is ‘n koerantknipsel met kommentaar in Sonntag se handskrif ingesluit by die dagboekinskrywings wat hy vir die begin van Junie 1894 (nog voor die ‘kloklui-insident’) vir sy toesighouers voorberei het.¹¹⁹ (Figuur 5)

116. D.W. van der Merwe, Die geskiedenis van die Berlynse Sendinggenootskap in Transvaal, 1860-1900, *Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis*, 1984 I, p. 12.

117. C. Sonntag & C.T. Nauhaus, De Heer Zendeling Sonntag en Malaboch, *De Volksstem*, 1894-10-20.

118. C. Sonntag, *My friend Maleboch* ..., pp. 130-131.

119. EA BMG: Acta betreffend die Tagebücher der Missionare auf Blaueberg, 1894-1905: III, 5, 8, Bd 2: Tagebuch der Station Blaueberg: Von Ch. Sonntag, 1894-06-08..

Figuur 5: Knipsel uit 'n Nederlandstalige Transvaalse koerant (*De Volksstem*?) deur sendeling Sonntag ingesluit by die dagboek wat hy vir die kwartaal Mei – Augustus 1894 na sy superintendent gestuur het. Oswald Krause het dit weer aangestuur na die sendingdirekteure in Berlyn. Sonntag het die volgende frases onderstreep: “[de houding van Malabock] die bij een gelegenheid zoo brutaal was” (Sonntag se kommentaar: “?!!! waar?”); “Vele ingezetenen aldaar staan in onmiddelijk gevaar” (Sonntag se kommentaar: “?!!!”); “[Ook het leven en eigendom der getrouwe naturellen moet worden beschermd, want in vele gevallen wanneer het wordt bemerkt dat zij hunne belasting betalen, worden zij geplunderd en] door Malabock's volk gedood” (kommentaar ?).

Uit: *Evangelisches Archivzentrum*, Berlin: *Berliner Missionsgesellschaft* (EA BMG): *Acta betreffend die Tagebücher der Missionare auf Blaubeurg, 1894-1905*: III, 5, 8, Bd 2: *Tagebuch der Station Blaubeurg*: Von Ch. Sonntag, 1894-08-06.

In teenstelling met die skynbaar beheerste gelatenheid waarmee hy die Boere-wette en -optrede teen die Hananwa aanvaar het, het hy die beskuldigings jeens die Hananwa wat as regverdiging vir die oorlog gebruik is, met vraag- en uitroeptekens in die kantlyn van die koerant, betwis. Hoewel hy die opmerkings waarskynlik in 'n onbewaakte oomblik van verontwaardiging gemaak het, moes dit 'n baie berekende besluit gewees het om die koerantknipsel in die maande na die oorlog in te sluit by die dagboekweergawe wat hy netjies oorgeskryf en na Krause op Mphome versend het. Dit is te betwyfel of Sonntag se ongemak met Boere-optrede volkome tot kantopmerkings en ink-uitroeptekens beperk sou bly. Hy sou sy vraagtekens jeens Boerebeleid in die praktyk nietemin veel subtieler moes plant as wat hy op papier gedoen het.

Sy werkwyse sou wees om deurgaans goeie verhoudinge met Piet Joubert, kommandant-generaal en superintendent van 'naturellesake', te bly handhaaf. Hy het

daardeur byvoorbeeld toestemming verkry om alle Hananwa wat deur die oorlog haweloos gelaat is, op die sendingstasie te laat vestig.¹²⁰ Die goeie verhouding wat hy reeds sedert die oorlog met Joubert gehandhaaf het, het hom ook vroeg in 1895 gered: Leiers (soos Kibi) van die anti-Mmalebôhō-faksies het by kommissaris Barend Vorster gaan kla dat Sonntag hulle belemmer het in die uitvoering van hulle regeringsopdrag om die oorblywende of terugkerende Hananwa uit Blouberg te gaan verwyder.¹²¹ Dit was klaarblyklik nie waar nie. Sonntag was deeglik bewus van en het, soos sy gebruik was, akkoord gegaan met die regeringsbesluit dat Blouberg in die toekoms vir Mmalebôhō se mense verbode sou wees.¹²² Anders as 'n Boer soos kommissaris Vorster, was Sonntag egter nie bereid om Kibi se persoonlike fete en wraaksug teen Mmalebôhō in te span ten einde hierdie doel op 'n gewelddadige wyse te verwesenlik nie.¹²³ Die briewe aan Joubert, waarin Sonntag hom teen Kibi en Vorster se aantygings verweer het, is duidelike bewys dat hierdie sendeling geglo het dat hy sy lojaliteit teenoor die regering en sy regverdigheidsin teenoor Mmalebôhō se Hananwa, as twee versoenbare belange kon dien:

Ja, het was ook mijn hartelijke wens, dat de laatste kaffer uit den berg mocht zoo spoedig als mogelijk uitkomen. [Soortgelyke versugtinge verskyn inderdaad reeds op vroeëre datums in sy dagboek].

Het was echter volgens evenvermelde geruchte te vreezen, dat de kapiteins de orders, die ze ontvangen hadden, misbruiken zouden, want hoe onbarmhartig en wreed de Kaffernaties tegen elkander zijn, is genoegzaam bekend. [Let op hoe Sonntag hier meedoen aan die rassisties-veralgemenende retoriek van sy dag]. Dit aangezien heb ik Kiviet [Kibi] en Mapen verzocht by het voldoen van de ontvangen orders, toch zoo humaan als mogelijk voor te gaan. Hoe hadde ik het wagen durven om hen te beletten aan de orders die aan hen gegeven waren, te voldoen?¹²⁴

Die laaste sin bevestig weer eens die tipiese BSG-ondedanigheid aan die regering. Soos vir homself as sendeling, het Sonntag waarskynlik geglo dat gehoorsaamheid

-
120. TAB: KG. 639, p. 62: P.J. Joubert – C. Sonntag, 1894-09-04; C. Sonntag, *My friend Maleboch* ..., p. 140.
121. TAB: SS. 4403, R. 8527/94, pp. 128-132: B.J. Vorster – P.J. Joubert, 1894-11-06; C. Sonntag, *My friend Maleboch* ..., pp. 143-145.
122. C. Sonntag, *My friend Maleboch* ..., pp. 139-143. Vergelyk die volgende woorde van Sonntag: "I ...urged her ... to insist ... should leave the montains at once. ..must not think that I would defend them in any way."
123. C. Sonntag, *My friend Maleboch* ..., p. 140 ("A visit to Kibi. ... He made exhaustive enquiries about the [Mmalebôhō] Bahananwa and signified that he would see to it that they left the mountains") & 142 ("... Kibi, urged by his deadly hate for the [Mmalebôhō] Hananwa ...").
124. TAB: SS. 4681, R. 1581/95, p. 50: C. Sonntag – P.J. Joubert, 1894-12-15. Beklemtoning C. Sonntag.

aan die regering ook vir die Hananwa die enigste werkbare opsie was - die enigste wyse waarop 'n vreedsame voortbestaan gebou kon word.¹²⁵

Rae ná die 1894-oorlog: verleentheid en verplasing

Waar dit vir Sonntag deel van sy dagtaak was, was dit vir Rae 'n doelbewuste keuse om hom na die Blouberg-oorlog steeds met die Hananwa te bemoei. Na 'n paar weke van rus in Pretoria, is hy na Roodepoort verplaas, waar hy einde-Augustus 1894 aangekom het.¹²⁶ Te midde van groot en ambisieuse werkywer in sy nuwe gemeente,¹²⁷ en die voorneme om 'n boek oor sy wedervaringe op kommando te skryf,¹²⁸ het neerslagtigheid die oorhand oor hom gekry.¹²⁹ Hy het homself herhaaldelik in die openbaar aan oormatige drankgebruik skuldig gemaak - tot toenemende verleentheid van sy kerk. In die tussentyd moes die biskop boonop verneem dat Rae hom reeds by vorige geleenthede - ook voor en tydens die 1894-veldtog - aan drank vergryp het. Die terugtrekking van sy diaken-lisensie op 29 Januarie 1895 was onvermydelik.¹³⁰ Rae het skuld op al die aanklagte erken en berouvol om verskoning gevra. Hyself, wat beweer het dat hy vir die grootste gedeelte van sy lewe 'n geheelonthouer was, het sy swak gedrag van die voorafgaande jaar aan werksdruk, eensaamheid en depressie toegeskryf.¹³¹

Dit was dan Rae se drankprobleem wat hom verplig het om 'n verplasing na Pelgrimsrus te aanvaar.¹³² Hy het op 29 Maart 1895 daar aangekom¹³³ - 'n tydstop toe die plek van die individuele delwers reeds grootliks deur verskeie mynmaatskappye ingeneem is. Binne die daaropvolgende twee jaar het één maatskappy, die *Transvaal*

125. Sien in hierdie verband sy pleitdooi van Sondag 30 September 1894 tydens 'n ontmoeting met Mmalebôhō se moeder: C. Sonntag, *My friend Maleboch* ..., p. 140.

126. C. Rae, *Malaboch* ..., p. 212.

127. CPSA: AB. 383 BOUSFIELD, letters received August 1894 – February 1895: C. Rae – H.B. Bousfield, 1894-08-27; 1894-09-04; 1894-11-08 & 1894-11-19.

128. CPSA: AB. 383 BOUSFIELD, letters received August 1894 – February 1895: C. Rae – H.B. Bousfield, 1894-11-08: "I should have written to your lordship before now had it not been for an accident I met with my falling off a borrowed horse - my right and was very much hurt."

.....
"I have not been able to do anything to my book since my accident, but hope to start again soon."

129. CPSA: AB. 383 BOUSFIELD, letters received August 1894 – February 1895: C. Rae – H.B. Bousfield, 1894-11-08 & 1894-11-19.

130. CPSA: AB. 383 BOUSFIELD, letter-book 12 January 1894 – 4 December 1896, pp. 350-351: H.B. Bousfield – C. Rae, 1895-01-28 & 1895-01-29; letter-book 1893-1898, p. 64, 1895-01-29.

131. CPSA: AB. 383 BOUSFIELD, letters received August 1894 – February 1895: C. Rae – H.B. Bousfield, 1895-01-28; 1895-01-29; letters received March 1895 – September 1895: C. Rae – H.B. Bousfield, 1895-09-06.

132. CPSA: AB. 383 BOUSFIELD, letters received August 1894 – February 1895: C. Rae – H.B. Bousfield, 1895-02-25; letter-book 12 January 1894 – 4 December 1896, pp. 405-406: H.B. Bousfield – C. Rae, 1895-02-27.

133. CPSA: AB. 383 BOUSFIELD, letters received March 1895 – September 1895: C. Rae – H.B. Bousfield, 1895-03-30.

Gold Mining Estates Limited, alle kleiner mynaanlegte gekonsolideer en aan die dorp as permanente nedersetting beslag gegee. Die verhuring van erwe aan enige bedryfsinstansie, hetsy die staat, kerke, besighede of privaat inwoners, was die prerogatief van die maatskappy.¹³⁴ Rae se verskuiwing na hierdie maatskappy-dorpie het geensins sy gevoel van depressie en eensaamheid laat opklaar nie.¹³⁵ As deel van sy pogings om homself te rehabiliteer, het hy hom nou met alle ywer gewerp in sy grootse onderneming om sy ervaringe tydens die Blouberg-veldtog persklaar te maak. Op 18 September 1895 het hy aan die biskop geskryf dat hy reeds 'n driekwart van die manuskrip voltooi het en binne die daaropvolgende twee weke die hele kopie op rof gereed sou hê.¹³⁶ Dit verklaar dan ook waarom sy verhaal oor die oorwinning oor Mmalebôh van die noordweste van Transvaal, in Oos-Transvaal voltooi is. Meer inligting oor die skryfproses van beide manuskripte volg in 'n latere afdeling.

Verwikkelinge rondom Rae en Sonntag vanaf die laat-1890's

Rae sou tot en met sy vertrek uit die ZAR in 1899, in die ooste van Transvaal werkzaam bly. Op 7 November 1895, na nege maande van probasie, het hy weer sy lisensie as diaken terugontvang.¹³⁷ In 1897 het Bousfield hom uiteindelik as priester georden.¹³⁸ Dit was in hierdie selfde jaar dat Sonntag Blouberg verlaat het en na Malekong verskuif het om onder die Noord-Ndebele te gaan werk.¹³⁹

Ook op persoonlike vlak het Rae en Sonntag in hierdie ooreenstemmende tyd afwisselend groot ontwrigting en vreugde ervaar: Terwyl Sonntag sy vrou Marie tydens sy laaste jaar op Blaueberg moes begrawe,¹⁴⁰ sou Rae in die daaropvolgende jaar weer in die huwelik tree. Marion Nahl Roche het vanuit Engeland by hom kom aansluit; sy was een-en-dertig en dit was haar eerste huwelik. Die seremonie is op 6 Julie 1898 deur biskop Bousfield in die St. Albanskatedraal in Pretoria voltrek.¹⁴¹

134. A.P. Coston, *Die ontwikkeling van Pilgrim's Rest as museum dorp*, M.A.-verhandeling, U.P., 1995, pp. 1, 9, 10 & 16.

135. CPSA: AB. 383 BOUSFIELD, letters received March 1895 – September 1895: C. Rae – H.B. Bousfield, 1895-04-05.

136. CPSA: AB. 383 BOUSFIELD, letters received March 1895 – September 1895: C. Rae – H.B. Bousfield, 1895-09-18.

137. CPSA: AB. 383 BOUSFIELD, letter-books 1893-1899, p. 126: H.B. Bousfield – C. Rae, 1895-11-07.

138. CPSA: AB. 383 BOUSFIELD, ACTA 1878-1899, p. 97: Institutions, licences, 1897-03-27.

139. C. Sonntag, *My vriend Maleboch, kaptein van die Blouberge* (red. K. Sonntag). Ongepubliseerde, getikte manuskrip, p. iv.

140. J.A. van Schalkwyk, Die kultuurhistoriese betekenis van die Berlynse sendingstasies in die Blouberg-omgewing, *Noord Transvaal, Suid-Afrikaanse Tydskrif vir Kultuurgeskiedenis* 4(4), 1990, pp. 245-246.

141. CPSA: AB. 383 BOUSFIELD, letters received April 1898 – October 1898: C. Rae – H.B. Bousfield, 1898-05-02; St. Alban's Cathedral, Anglican Diocese of Pretoria: Cathedral Marriage Register 21 February 1871 – 6 March 1905, p. 126: no. 247, 1898-07-06.

Sonntag sou reeds in 1899, binne twee jaar na die dood van Marie, hertrou. Magdalene Trümpelmann, sy tweede vrou en die dogter van sendeling Gustav Trümpelmann,¹⁴² het hom op noemenswaardige wyse bygestaan in die veeleisende bediening op Malekong, en sedert 1905, te Tšhakoma in Venda.¹⁴³ (Sien Kaart 7 aan die einde van die hoofstuk). Magdalene Sonntag was beide Sepedi en Venda goed magtig – veel beter as Engels. Konrad Sonntag, vertaler van die sendeling se dagboek, was haar oudste seun. Hy was nog maar ‘n kleuter toe sy vader, sendeling van Tšhakoma en vise-superintendent van die BSG in Noord-Transvaal, op 19 Januarie 1919 aan malaria oorlede is.¹⁴⁴

Terug by Rae op Pelgrimsrus: sy nuwe status as priester en getroude man het slegs ‘n illusie van geluk ingehou. Sy laaste jare in die ZAR sou gewoon ‘n voortsetting wees van die ewe onbevredigende, onvervulde bestaan van die voorafgaande tyd. Hierdie persoonlike situasie het hom boonop afgespeel binne ‘n raamwerk van ekonomiese depressie.¹⁴⁵ Dit het vir die wisselvallige Anglikaanse kerkgemeenskappe al hoe moeiliker geword om hulle geestelikes te onderhou.¹⁴⁶ Die priester van Lydenburg, J.G. Reid, onder wie se toesig Rae gestaan het, se gesin het weens finansiële krisis en gesondheidsprobleme gedreig om uitmekaar te skeur en hulle was verplig om te verhuis.¹⁴⁷ Daar moet ook gewys word op Bousfield se traagheid - hetsy weens onvermoë of onwilligheid, om aan beide Reid en Rae se versoeke om verplasing, gehoor te gee.¹⁴⁸

Met Reid se uiteindelijke vertrek, is die Lydenburg- en Pelgrimsrus-gemeentes gesamentlik onder Rae se bestuur geplaas – in die hoop dat die groter werksfeer hom en sy vrou van ‘n leefbare inkomste sou kon voorsien. Vir die oomblik het dit na ‘n praktiese uitweg gelyk om die kerk in Lydenburg nie heeltemal prys te gee nie en

142. Rudolph Friedrich Gustav Trümpelmann was hoof van die Berlynse Genootskap se seminarie op Botshabelo naby Middelburg. Sien L. Zöllner & J.A. Heese, *Die Berlynse sendelinge in Suid-Afrika en hul nageslag*, pp. 448-449.

143. C. Sonntag, *My friend Maleboch* ..., pp. xiii-xiv.

144. C. Sonntag, *My friend Maleboch* ..., p. xiv; Persoonlike inligting: K. en A. Sonntag, Menlynweg, Pretoria, 1994-07-28.

145. CPSA: AB. 383 BOUSFIELD, letters received October 1895 – March 1896: C. Rae – H.B. Bousfield, 1896-03-01; August 1896 – December 1896: C. Rae – H.B. Bousfield, 1896-09-23; J.G. Reid – H.B. Bousfield, 1896-12-07; January 1897 – April 1897, C. Rae – H.B. Bousfield, 1897-01-06; J.G. Reid – H.B. Bousfield, 1897-02-19.

146. CPSA: AB. 383 BOUSFIELD, letters received May 1897 – March 1898: J.G. Reid – H.B. Bousfield, 1898-03-14.

147. CPSA: AB. 383 BOUSFIELD, letters received April 1898 – October 1898: J.G. Reid – H.B. Bousfield, 1898-07-01; 1898-07-07.

148. CPSA: AB. 383 BOUSFIELD, letter-book 4 December 1896 – 1 October 1901, p. 449: H.B. Bousfield – J.G. Reid, 1898-03-18; letters received April 1898 – October 1898: C. Rae – H.B. Bousfield, 1898-05-02; letter-book 4 December 1896 – 1 October 1901, p. 524: H.B. Bousfield – C. Rae, 1898-05-06.

tegelykertyd Rae se nuwe situasie te akkommodeer.¹⁴⁹ In heroënskou, en soos Rae self ook na agt maande sou besef, was hierdie reëling juis nie prakties nie, maar idealisties en onwerkbaar. Die 65 kilometer tussen Pelgrimsrus en Lydenburg was in die 1890's, en met die hulpbronne tot Rae se beskikking, 'n duur en tydrowende struikelblok. Daar moet in ag geneem word dat, anders as in die geval van Sonntag, Rae se inkomste grootliks bepaal is deur die aantal preke wat hy gelewer het en die aantal verskillende gehore aan wie hy hulle kón lewer.¹⁵⁰ Soos die Reids voor hulle, sou die Rae-egpaar ook nie kon wen teen die Lydenburg-uitdaging nie. Daar kan selfs gevra word of Rae nie kortsigtig was om 'n vrou na Oos-Transvaal te laat kom het sonder dat hy die versekering gehad het dat hy haar (en homself) sou kon onderhou nie – in 'n tyd, natuurlik, toe 'respektabele' vroue se geleenthede nog sodanig beperk was dat hulle van mans verwag het om hulle te onderhou.

Die depressie het voortgeduur en Rae en veral sy vrou se gesondheid het in die Laeveld agteruitgegaan. In April 1899 het hy Bousfield weer om 'n verplasing gesmeek.¹⁵¹ Nadat sy swanger vrou boonop nog ernstig beseer is toe sy by 'n bewegende perdekar uitgeslinger is, het daar vir die Raes geen ander keuse gebly as om 'n dokter se aanbeveling te volg en na Kaapstad te verskuif nie.¹⁵² Hulle verblyf in die Kaap het langer geduur as wat aanvanklik verwag is, sodat Rae sy verbintenisse met Bousfield se bisdom beëindig het en vir 'n nuwe werk begin uitkyk het.¹⁵³ Dit lyk nie asof Bousfield, sy simpatie met mevrou Rae ten spyte, werklik teleurgesteld was nie.¹⁵⁴ Na 'n ernstige operasie is die Raes se babatjie doodgebore.¹⁵⁵ Daar moet wel toegegee word dat kindersterftes selfs onder die middelklas in die vorige eeu veel algemener was as vandag - ook die Sonntags het ervaring daarvan gehad.¹⁵⁶ Statistiek maak so 'n verlies op persoonlike vlak egter nie minder voelbaar nie - veral nie in Rae se geval, waar sy vrou se doktersonkoste bly oploep het terwyl hy teen einde Junie 1899 steeds nie seker was of hy weer werk sou kry nie.¹⁵⁷

149. CPSA: AB. 383 BOUSFIELD, letters received April 1898 – October 1898: J.G. Reid – H.B. Bousfield, 1898-07-01.

150. CPSA: AB. 383 BOUSFIELD, letters received November 1898 – May 1899: C. Rae – H.B. Bousfield, 1899-03-13.

151. CPSA: AB. 383 BOUSFIELD, letters received November 1898 – May 1899: C. Rae – H.B. Bousfield, 1899-04-10.

152. CPSA: AB. 383 BOUSFIELD, letters received November 1898 – May 1899: C. Rae – H.B. Bousfield, 1899-04-12.

153. CPSA: AB. 383 BOUSFIELD, letters received November 1898 – May 1899: C. Rae – H.B. Bousfield, 1899-05-01; June 1899 – October 1899: C. Rae – H.B. Bousfield, 1899-08-01.

154. CPSA: AB. 383 BOUSFIELD, letter-book 1 July 1898 – 27 December 1901, pp. 228 & 254: H.B. Bousfield – C. Rae, 1899-05-10 & 1899-06-22.

155. CPSA: AB. 383 BOUSFIELD, letters received June 1899 – October 1899: C. Rae – H.B. Bousfield, 1899-06-26.

156. Persoonlike inligting: K. Sonntag, Menlynweg, Pretoria, 1994-07-28.

157. CPSA: AB. 383 BOUSFIELD, letters received June 1899 – October 1899: C. Rae – H.B. Bousfield, 1899-06-30.

Dit lyk redelik seker dat Rae teen 1900 wel weer werk gehad het - as *curate* (hulp priester) van *St. Mark's* in Kaapstad.¹⁵⁸ Teen November 1901 was hy definitief reeds in Knysna,¹⁵⁹ waar hy tot in 1905 as *curate* en skoolhoof sou aanbly.¹⁶⁰ Rae is daarna terug na Engeland. Ondanks die skynbare moontlikheid van 'n pos onder die aartsbiskop van Kaapstad, het Rae verkies om in Engeland aan te bly. Vanaf 1906 tot 1909 was hy *curate* van Stowting, Hythe, in Kent. In September 1909 het hy na Letherhead in Surrey, suid van Londen, verskuif.¹⁶¹ Die skynbare tevredenheid van Rae se seniors en gemeentelide met sy loopbaan in Engeland,¹⁶² vergroot die waarskynlikheid dat Bousfield hom tydens sy jare in Transvaal besonder stief behandel het. Tog bly die vraagtekens rondom Colin Rae hang. Was hy die tipe priester wat deur die gemiddelde kerkganger gerespekteer en bemin is uit die aard van sy posisie, maar waaroor diegene, soos Bousfield, wat sy gewoontes geken het, maar so min as moontlik wou sê? Was hy 'n doodgewone mens wat ongewone ervarings aangegryp het, dit nie so goed hanteer het nie, en dan tog die meeste daaruit probeer munt het?

Twee tragiese sterfgevalle

As dit nie was vir sy tragiese dood op 28 Julie 1911 nie, sou weinig verdere karakteropenbarende inligting oor Rae waarskynlik tydens sy laaste jare in Engeland opgeteken gewees het. Tussen die uiters respektabele doodsberig in die Letherhead-gemeenteblyd en die indringende koerantberigte op die dorp waar hy dood is, neem 'n mens afskeid van dieselfde goedige, onnadenkende ongeluksvoël wat Suid-Afrika in 1905 verlaat het.

-
158. Geskrewe inligting: C.J. Wakeling, Archivist, United Society for the Promotion of the Gospel, Partnership House, 157 Waterloo Road, London SE1 8XA, England, 1995-11-28.
 159. CPSA: AB. 383 BOUSFIELD, letters received May 1901 – December 1901: C. Rae – H.B. Bousfield, 1901-11-28. Hierdie is Rae se laaste brief wat in die Bousfield-versameling behoue gebly het. Bousfield is in Januarie 1902 tydens 'n sinodesitting in Kaapstad oorlede. C. Lewis & G.E. Edwards, *Historical records of the Church of the Province of South Africa*, p. 592.
 160. Geskrewe inligting: C.J. Wakeling, Archivist, United Society for the Promotion of the Gospel, Partnership House, 157 Waterloo Road, London SE1 8XA, England, 1995-11-28.
 161. *Surrey History Centre* (SHC), Woking: 6524/3/20: Parish Magazines: Anon., The Reverend Colin Rae, *The Letherhead Parish Magazine* 32(9), September 1911, p.8; Anon., The Four Marks Bicycle Accident. Death of the Rev. Colin Rae. Story told at the inquest, *Hampshire Chronicle & General Advertiser for the South & West of England*, 1911-08-05, p. 3.
 162. SHC: LE/7/4: Service Registers, 1909-09-26 – 1911-07-02; SHC: 6524/3/19: Parish Magazines: Anon., Clergy, *Letherhead Parish Magazine* 30(10), October 1909, p. 1; SHC: 6524/3/19: Parish Magazines: Anon., News from the local Deaneries. Leatherhead – the Rev. Colin Rae, *Winchester Diocesan Chronicle*, November 1909, p. 180; SHC: 6524/3/20: Parish Magazines: Anon., An enjoyable musical programme was contributed by Rev. Colin Rae, *Letherhead Parish Magazine* 31(10), November 1910, p. 10; SHC: 6524/3/20: Parish Magazines: Anon., Anti-gambling guild, *Letherhead Parish Magazine* 31(12), December 1910, p. 10; SHC: 6524/3/20: Parish Magazines: Anon., Letherhead Missionary Association, *Letherhead Parish Magazine* 32(3), March 1911, p. 9. In al hierdie bydraes tot die *Letherhead Parish Magazine* word Rae se goeie werk op 'n verskeidenheid terreine vermeld.

In Julie 1911 het Rae, opmerklik, sonder sy vrou, sy diensvakansie as hulpprediker in Alton, naby Winchester, gaan deurbring. Op 20 Julie het hy per fiets na Southampton gereis, volgens die gemeenteblad, om vir sy suster te gaan kuier en krieket te kyk;¹⁶³ volgens die Winchester-koerante verál om te gaan krieket kyk.¹⁶⁴ Die wedstryd moes waarskynlik langer aangegaan het as wat Rae gehoop het; daar was moontlik 'n dringende rede waarom hy die volgende oggend terug in Alton moes wees; miskien was hy nie gemaklik daarmee om by sy swaer in Southampton te oornag nie ... dalk het hy die terugrit onderskat ... wát sy rede ook al was: om kwart-voor-sewe daardie aand het hy die onbesonne daad aangepak en begin terugfiets Alton toe. Hy was byna suksesvol, maar drie myl van sy eindbestemming af het hy in die donker geval. Nadat hy vir ure langs die pad gelê het, is hy opgelaai en na die *Royal Hants County Hospital* in Winchester geneem waar hy 'n week later, na 'n mislukte operasie, oorlede is.¹⁶⁵

Die geskokte Letherhead-gemeente het vir hom 'n mooi doodsberig geskryf. Daar is verwys na Rae se

... activity and untiring energy, his assiduous visiting, his efforts to get into personal touch with all the people, his strenuous endeavours to win souls for Christ, and ... his unfailing sympathy and readiness to give help in every possible way.¹⁶⁶

Daar was selfs 'n poging om vir hom 'n gedenkteken op te rig.¹⁶⁷ Tog het die omstandighede rondom sy dood 'n geregtelike ondersoek in Winchester genoodsaak. Die hof se bevinding het Rae se naam in ere gehou, maar die getuienis van die laaste mense wat hom daardie nag gesien het, sou Christoph Sonntag weer, soos sewentien jaar tevore, laat opmerk het dat Rae se optrede nie "anything like" dié van "a clergyman"¹⁶⁸ was nie. Toe hy Alresford om 22:20 bereik het, het hy reeds 'n keer van sy fiets afgeval. Was die whisky en soda wat hy, "a little tired and exhausted, or

163. SHC: 6524/3/20: Parish Magazines: Anon., The Reverend Colin Rae, *The Letherhead Parish Magazine* 32(9), September 1911, p. 8.

164. Anon., The Four Marks Bicycle Accident. Death of the Rev. Colin Rae. Story told at the inquest, *Hampshire Chronicle* ..., 1911-08-05, p. 3; Anon, Clergyman's fall from a cycle at Medstead. Death at the county hospital, *Hampshire Observer & County & Local Newspaper & General Advertiser*, 1911-08-05, p. 4.

165. Anon., The Four Marks Bicycle Accident. Death of the Rev. Colin Rae. Story told at the inquest, *Hampshire Chronicle* ..., 1911-08-05, p. 3; Anon, Clergyman's fall from a cycle at Medstead. Death at the county hospital, *Hampshire Observer* ..., 1911-08-05, p. 4.

166. SHC: 6524/3/20: Parish Magazines: Anon., The Reverend Colin Rae, *The Letherhead Parish Magazine* 32(9), September 1911, p. 8.

167. SHC: 6524/3/20: Parish Magazines: Anon., The late Reverend Colin Rae, *The Letherhead Parish Magazine* 32(11), November 1911, p. 10.

168. C. Sonntag, *My friend Maleboch* ..., p. 84.

perhaps nervous and agitated,”¹⁶⁹ binne ‘n kwartier by die *Running Horse Inn* klaar gedrink het, sy eerste vir die aand? Dit was nie sy laaste nie. Om 22:45 het hy dieselfde bestelling by die *Bell Hotel*, steeds in Alresford, geplaas en soos met die vorige drankie, die pad na Alton gevra. Teen twintig voor een die oggend was hy weer goed oppad: hy is deur ‘n konstabel opgemerk waar hy sy fiets teen ‘n heuwel halfpad tussen Four Marks en Lymington Bottom opgestoot het. “As far as witness could recollect, deceased said ‘Good-night’ very cheerfully”¹⁷⁰ – dalk té “cheerfully”? Die volgende getuie het Rae om 04:30, met fiets en al, aan die *regterkant* van die pad sien lê. Dit was die laaste persoon teenoor wie Rae iets gemompel het voordat hy sy bewussyn finaal verloor het.

Gegewe Rae se geskiedenis, is dit is asof die jurie, die getuies, die dokter wat die nadoodse ondersoek gedoen het, almal net té hard probeer het om ‘n beskonke priester sober te praat. Daar is oordrewe klem gelê op Rae se gesondheidstoestand tydens elke fase van die reis: “[H]e was in perfect health at the time”¹⁷¹ dat hy uit Southampton vertrek het; hy was senuweeagtig en geagiteerd, maar “perfectly sober, and ... in good health”¹⁷² toe hy by die *Running Horse* ingestap het; hy het die *Bell Hotel* “perfectly sober and rational” verlaat. Nadat niemand dit ontken het dat hy wel ‘n paar drankies gedrink het nie, kom die nadoodse verslag as ietwat misterieus oor: “There was not the slightest suggestion that he had been drinking to any extent; witness was very clear upon that.”¹⁷³

Dit is moontlik dat drank inderdaad geen rol in Rae se dood kon gespeel het nie, dat die uitputting en die “slight inflammation of the brain”¹⁷⁴ waaraan die dokter sy duiseligheid toegeskryf het, die volle verklaring was. Maar dan is dit asof selfs die *Parish magazine* dalk net té pertinent verwys na Rae se “activity and success in promoting Temperance work on the Common,”¹⁷⁵ Is die ywer in al hierdie protestasies nie self-ondermynend nie? Dit laat ‘n mens ook onwillekeurig wonder waarom mevrou Rae, wat reeds nie die vakansie saam met haar man op Alton

-
169. Anon, Clergyman’s fall from a cycle at Medstead. Death at the county hospital, *Hampshire Observer* ..., 1911-08-05, p. 4.
 170. Anon, Clergyman’s fall from a cycle at Medstead. Death at the county hospital, *Hampshire Observer* ..., 1911-08-05, p. 4.
 171. Anon, Clergyman’s fall from a cycle at Medstead. Death at the county hospital, *Hampshire Observer* ..., 1911-08-05, p. 4.
 172. Anon, Clergyman’s fall from a cycle at Medstead. Death at the county hospital, *Hampshire Observer* ..., 1911-08-05, p. 4.
 173. Anon, Clergyman’s fall from a cycle at Medstead. Death at the county hospital, *Hampshire Observer* ..., 1911-08-05, p. 4.
 174. Anon, Clergyman’s fall from a cycle at Medstead. Death at the county hospital, *Hampshire Observer* ..., 1911-08-05, p. 4.
 175. SHC: 6524/3/20: Parish Magazines: Anon., The Reverend Colin Rae, *The Letherhead Parish Magazine* 32(9), September 1911, p. 7.

deurgebring het nie, ook nie van Letherhead af na Winchester gekom het om hom in die hospitaal te besoek, of sy begrafnis by te woon nie.¹⁷⁶ Colin Rae was waarskynlik nie 'n dronklap nie; hy was by tye waarskynlik selfs 'n goeie, geliefde priester, maar hy kon ook by tye onbedagsaam leef. In die 1890's het dit hom 'n goeie boek gekos; in 1911, sy lewe.

Net soos Rae, is Sonntag ook nie met sy afsterwe agt jaar later, begrawe¹⁷⁷ op die plek waar hy in daardie stadium woonagtig was nie. Sendeling Sonntag het aan malaria, die siekte wat hom oor jare uitgемergel het, beswyk terwyl hy by sy skoonvader te Middelburg was – juis om uiteindelik daar te probeer aansterk. In 'n brief wat superintendent Johannes Wedepohl aan die sendingdirekteur in Europa gestuur het, skets Gustav Trümpelmann die omstandighede rondom sy skoonseun se dood.¹⁷⁸ Daar kan uit die brief afgelei word dat Sonntag sy gesondheidstoestand onder sy werksomstandighede laat verwaarloos het deur behandeling telkens uit te gestel het. In sy verswakte toestand was hy, soos so vele ander, nie in staat om die griepvirus van 1919 te deurstaan nie. Dit is opvallend dat tydgenote in beide Rae en Sonntag se optrede 'n onverskilligheid as bydraende faktor tot die dood oorweeg het. In Rae se geval was dit 'n onverskilligheid jeens sy werk; in Sonntag se geval 'n onverskilligheid juis omrede, ter wille van, sy werk.

Of die skoner lug en omgewing wat die dokters aanbeveel het, effektiewe behandeling sou wees wat Sonntag se lewe noemenswaardig sou kon verleng, is natuurlik te betwyfel. Malaria was 'n algemene oorsaak van die dood onder witmense in Transvaal – veral onder sendelinge. Teenoor die ophef rondom Rae, was daar niks skouspelagtigs omtrent Sonntag se dood nie. Uit vrees dat die liggaan die siekte verder kon versprei, is Sonntag vinnig, reeds op die twintigste Januarie, begrawe. Die witmense op sy begrafnis was hoofsaaklik Duitsers, die swartmense hoofsaaklik van Botshabelo digby Middelburg – Tšhakoma was weens swaar reën van die buitewêreld afgesny, sodat Magdalene Sonntag ook nie háár man se begrafnis kon bywoon nie.¹⁷⁹

176. SHC: 6524/3/20: Parish Magazines: Anon., The Reverend Colin Rae, *The Letherhead Parish Magazine* 32(9), September 1911, p. 9.

177. Hampshire Record Office, Winchester: Miscellaneous: cemetery registers, school log books, etc.: Burials in Winchester Cemetery in consecrated portion of the grounds, 1911, no. 15337, 1911-08-02. (Microfysche 58).

178. Tensy anders vermeld, is die inligting omtrent Sonntag se afsterwe wat hier volg, alles afgelei uit die volgende dokument: *Evangelisches Archivzentrum, Berlin: Berliner Missionsgesellschaft* (EA BMG): Acta von Missionszögling Christoph Sonntag betreffend 1878-1919: II, 3, 13: J. Wedepohl, Kreutzburg – D. Axenfeld, Basel, 1919-01-20.

179. EA BMG: Acta von Missionszögling Christoph Sonntag betreffend 1878-1919: II, 3, 13: J. Wedepohl, Kreutzburg – D. Axenfeld, Basel, 1919-01-20.

Die doodsberig wat in die Berlynse sendingblad gepubliseer is, het minder gehad om te verduidelik as dié van Rae. Soos met doodsberigte gebeur, was die karakterskets van Sonntag wat daarin opgeneem is, natuurlik gevleid. Nogtans korreleer die eienskappe van die sendeling wat daarin vermeld word, met die wyse waarop hy in die lewe ook deur waarnemers voorgestel is. Veral in die opmerking dat hy in die kleinste en kleinste pligte net so opmerkzaam, sorvuldig en nougeset was as in die grootste take,¹⁸⁰ word die outeur van die Blauberg-dagboek herken.

Vergelykende sintese

In nabetragting, kan 'n paar betekenisvolle ooreenkomste en verskille in die lewensloop van Sonntag en Rae geïdentifiseer word.

Beide Sonntag en Rae het Europa verlaat om die Christelike godsdiens in Afrika te verkondig. Albei het onderwys met hulle prediking gekombineer. Die aard van die groepe onder wie hulle gewerk het, het egter verskil. Rae het nooit werklik uit die Engelssprekende kringe uitbeweeg nie en ten opsigte van die Afrikaans- en Bantoesprekende gemeenskappe 'n randfiguur gebly. Sonntag het hom op die sendingstasie in 'n meer landelike omgewing bevind. Die hoofrolspelers in sy daaglikse werksaamhede was die swartmense by wie hy gestasioneer was, die spekulante, handelaars en mynagente wat per geleentheid by die sendingwoning aangedoen het, die boere van die omgewing, asook die Duitse kerngemeenskap van Berlynse sendeling-gesinne.¹⁸¹

Albei getuies het emosionele bagasie met hulle saamgedra. Soos reeds uitgewys, het Rae as wewenaar in Suid-Afrika aangekom en sou Sonntag ook hierdie leed leer ken. Albei is met eensaamheid, heimweë en min sigbare vrug op hulle arbeid gekonfronteer en moes maniere vind om daarmee saam te leef. Sonntag was gelukkig om vir die grootste gedeelte van sy meer as dertig jaar in Suid-Afrika die bestendigheid van 'n vrou en gesin te geniet. Die meeste van sy uitings van verlange na sy vaderland, dateer uit die beginjare in Suid-Afrika, voor sy huwelik met Marie

180. J. Richer, *Geschichte der Berliner Missionsgesellschaft, 1824-1924*, p. 458. "Stille, unermüdliche Tätigkeit, in der auch recht erhebliche Leistungen als völlig selbstverständlich angesehen wurden,, ein allseitiges Erfassen der Missionarspflichten, wobei das Kleine und Kleinste mit der gleichen Aufmerksamkeit und ebenso sorgfältig und gewissenhaft bearbeitet wurde wie das Große, ein volles Überschauen der zusammenhänge, eine durchaus stetige, ohne jede Halt, aber auch ohne Jeden Stillstehen, getriebene Arbeit bezeichneten den Mann, der innerlich völlig an sein Werk gebunden war und in ihm aufging."

181. Vir voorbeelde, sien: C. Sonntag, *My friend Maleboch* ..., p. 102; C. Sonntag, *Notizen* ..., pp. 60, 85 & 98.

Brenning.¹⁸² In Rae se korrespondensie, daarenteen, keer die bekentenisse oor sy neerslagtigheid deurlopend terug.¹⁸³

Waar Rae ook al in Transvaal beland het, het hy misplaas gevoel. Die diep landelike wortels van die Boererepubliek, hier en daar versteur deur die ontreddering en dekadensie wat gepaard gaan met die ontdekking van minerale, het immers verseker dat nóg Fordsburg, nóg Roodepoort, nóg Pelgrimsrus kon kompenseer vir die stimulerende Londense stadslewe waarna hy terugverlang het. Vir 'n jaar of wat moes die whisky-bottel dit probeer doen - veral in die tydperk rondom 1894, toe hierdie stadsjapie sy lyf oorlogskapelaan moes hou en kommandolewe moes trotseer tydens die ZAR se veldtog teen Mmalebôh. Op Pelgrimsrus en Lydenburg het Rae gefrusteerd en vasgekeer gevoel in die kleindorpse sosiale ritme. Hy skryf die volgende aan Bousfield:

I trust, my lord, you will consider the state of affairs and kindly find me another sphere where there will be more scope for real work and not mere conventional sociability, for it appears to me, that what is required of a priest here, is to play cricket, tennis & croquet - mark the tennis court & to take charge of the mallet, racquets etc. - also to be ready at any moment to take a forty miles ride - Your lordship will understand that this is not a priest's work ...¹⁸⁴

Sonder om die geweldige inspanning wat dit van 'n negentiende-eeuse Europeër geverg het om op die sendingveld aan te pas, gering te skat: ten minste twee dinge dui daarop dat Sonntag beter toegerus was as Rae om die emosionele sowel as praktiese uitdagings van sy loopbaan in Suid-Afrika die hoof te bied. In die eerste plek, soos reeds beskryf, was hy deeglik daarvoor opgelei. Tweedens, was hy van boere-afkoms: sy ouers was dorpskleinboere.¹⁸⁵ Die onvermydelike landboubedrywighede wat met die sendingwerk gepaard gegaan het,¹⁸⁶ was vir Sonntag die voortsetting van 'n leefwyse waarmee hy opgegroeï het. Was Sonntag miskien 'n sterker karakterbouer as Rae? Terwyl hy in 1894 van die oorlog dagboek gehou het, was hy immers, op geestelike en materiële vlak, ooglopend tuiser en stabiel gevestig in sy werksmilieu as Rae.

182. C. Sonntag, *Notizen* ..., pp. 2-3 & 42.

183. CPSA: AB. 383 BOUSFIELD, letters received August 1894 – February 1895: C. Rae – H.B. Bousfield, 1894-11-19; March 1895 – September 1895: C. Rae – H.B. Bousfield, 1895-04-05; November 1898 – May 1899: C. Rae – H.B. Bousfield, 1899-03-13.

184. CPSA: AB. 383 BOUSFIELD, letters received November 1898 – May 1899: C. Rae – A.B. Bousfield, 1899-03-13.

185. C. Sonntag, *Notizen* ..., p. 1.

186. C. Sonntag, *My friend Maleboch* ..., pp. 44 & 60; C. Sonntag, *Notizen* ..., p. 131.

Nieteenstaande die aan- of afwesigheid van persoonlike stabiliteit, het beide Rae en Sonntag se loopbane gepaard gegaan met 'n redelike mate van omstredenheid. Die omstredenheid rondom Rae se akademiese kwalifikasies en drinkgewoontes is reeds bekend. Daar is ook aantygings teen hom ingebring dat hy tydens sy termyn in Roodepoort betrokke was by die wanadministrasie van kerkgeld. Te Pelgrimsrus het Bousfield hom berispe nadat hy van die skoolfondse gebruik het om 'n klok vir die kerk te koop.¹⁸⁷ Sonntag se omstredenheid het onder meer gespruit uit die reeds-genoemde kloklui-insident tydens die 1894-oorlog. Die aantygings teen hom, dat hy na die oorlog vir Kibi en Mapene sou verhoed om regeringsopdragte rakende die Hananwa uit te voer, is ook reeds bespreek. Daarby het 'Makenna' Mokone, stigter van die Ethiopiese Sending wat van die Europese-beheerde sendingkerke weggebreek het, ná die Blouberg-oorlog Sonntag se optrede aan swartmense voorgehou as 'n voorbeeld van sendelinge se vyandiggesindheid jeens hulle.¹⁸⁸

Daar is 'n groot verskil tussen Sonntag en Rae se omstredenheid: Te midde van alle onaangenaamheid, kon Sonntag op die steun van sy Genootskap reken. Piet Joubert, die regeringsamptenaar met direkte gesag oor al die aangeleenthede hierbo genoem, het Sonntag ook elke keer gelyk gegee. Die gesaghebbende groepe binne Sonntag se sosiale raamwerk, het hom dus ondersteun. Daar is ook nie rede om te aanvaar dat hy minder legitimiteit onder die Hananwa (en later die Ndebele en Venda) geniet het as enige ander BSG-sendeling van sy tyd nie.¹⁸⁹ Rae, daarenteen, moes homself nie net handhaaf teen anti-Britse sentiment in die Boere-republiek nie;¹⁹⁰ hy moes ook by herhaling 'n agterdogtige Bousfield verseker van sy eie morele kredietwaardigheid. Dit blyk asof Bousfield se teleurstelling in Rae, teen die tyd dat hy hom Pelgrimsrus toe gestuur het, reeds onherroeplik was. Bousfield se oortuiging van Rae se intellektuele minderwaardigheid het veral vas gestaan. Hy was vasbeslote om verdere verleenthede te vermy en Rae nie gou uit die Oos-Transvaalse mynbou-omgewing te verskuif nie - ten spyte van (of juis vanweë) die sukses wat hy daar met sy prediking en onderwys behaal het.¹⁹¹ Rae se persoonlike behoeftes, hetsy finansiële of

-
187. CPSA: AB. 383 BOUSFIELD, letter-book 2 January 1894 – 4 December 1896, p. 604: H.B. Bousfield – C. Rae, 1895-08-08; letters received March 1895 – September 1895, C. Rae – H.B. Bousfield, 1895-08-13.
188. D.W. van der Merwe, *Die geskiedenis van die Berlynse Sendinggenootskap in Transvaal, 1860-1900, Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis*, 1984 I, p. 160.
189. Persoonlike inligting: I.M. Sonntag, Pienaarstraat 249, Brooklyn, Pretoria, 1994-07-28. Tydens hulle honderdste herdenkingsjaar (1968), het die Lutherse gemeente van Blauberg Sonntag gehuldig vir sy optrede tydens die 1894-oorlog.
190. CPSA: AB. 383 BOUSFIELD, letters received May 1901 – December 1901: C. Rae – A.B. Bousfield, 1901-11-28.
191. CPSA: AB. 383 BOUSFIELD, letter-book 4 December 1896 – 1 October 1901, pp. 524 & 566: A.B. Bousfield – C. Rae, 1898-05-06 & 1898-06-01; letter-books, Church Record Library – Pretoria 1890-1899, p. 385: H.B. Bousfield – C. Rae, 1899-03-21.

emosioneel, kon hom nie van standpunt laat verander nie.¹⁹² Bousfield se heel laaste briefie aan Rae bevestig hoe 'n blywend-negatiewe indruk sy omstredenheid op die biskop gemaak het:

Recalling the conditions of your ordination, the scandals attaching to your, otherwise apparently so successful and hopeful a ministry, and the circumstances of your leaving the diocese, I regret that I cannot think of again receiving you into it.¹⁹³

Nog 'n laaste opmerking moet gemaak word oor Rae en Sonntag se omstredenheid: elk se onderskeie reaksie daarop, is karakteropenbarend. Die selfverontskuldiging en selfregverdiging wat Sonntag se reaksies kenmerk, is reeds bekend.¹⁹⁴ Eers in sy 'afskeidsbrief' aan Bousfield in 1901, gaan Rae oor tot heftige selfregverdiging.¹⁹⁵ Deur die voorafgaande tydperk was hy ook gereed om homself teen aantygings te verdedig,¹⁹⁶ maar sy tipiese reaksie op teregwydings was eerder om plegtig en nederig om verskoning te vra.¹⁹⁷ Albei die predikante se briewe getuig immers van uiterse hoflikheid.

Dit kom voor asof Sonntag baie gesteld daarop was om korrek op te tree; by die reëls te hou - vandaar sy verontwaardiging as hy volgens sy mening onregverdig veroordeel is. Rae weer, het 'n meer opportunistiese geaardheid gehad; in sy voortvarendheid was hy geneig om normale prosedures effens te omseil. Hy sou 'n saak sover moontlik op eie inisiatief voer - totdat hy belet is om daarmee voor te gaan. Op hierdie manier het hy die kerkklok vir Pelgrimsrus uit ongemagtigde fondse gekoop - en ook later meer verbeteringe aan die kerkgebou aangebring as waartoe hy gemagtig was.¹⁹⁸ In 1895, nog op Roodepoort, het hy direk aan staatspresident Kruger geskryf toe die gebruiklike staatsmasjinerie volgens sy oordeel te stadig was om aan hom grond toe te ken vir die bou van 'n kerk en skool.¹⁹⁹

192. CPSA: AB. 383 BOUSFIELD, letters received April 1898 – October 1898: J.G. Reid – H.B. Bousfield, 1898-05-20; November 1898 – May 1899: C. Rae – A.B. Bousfield, 1899-03-13.

193. CPSA: AB. 383 BOUSFIELD, letter-book 1 July 1898 – 27 December 1901, p. 432: H.B. Bousfield – C. Rae, 1901-10-31.

194. C. Sonntag, *My friend Maleboch* ..., pp. 67-68. Sien ook weer sy brief aan kommandant-generaal Joubert, soos aangehaal in voetnoot 122.

195. CPSA: AB. 383 BOUSFIELD, letters received May 1901 – December 1901: C. Rae – A.B. Bousfield, 1901-11-28.

196. CPSA: AB. 383 BOUSFIELD, letters received March 1895 – September 1895, C. Rae – H.B. Bousfield, 1895-08-13.

197. CPSA: AB. 383 BOUSFIELD, letters received August 1894 – February 1895: C. Rae – H.B. Bousfield, 1895-01-29; March 1895 – September 1895: C. Rae – H.B. Bousfield, 1895-09-18 & 1895-09-27; November 1898 – May 1899: C. Rae – H.B. Bousfield, 1899-01-03 & 1899-02-17.

198. CPSA: AB. 383 BOUSFIELD, letter-book 4 December 1896 – 1 October 1901, p. 23: A.B. Bousfield – C. Rae, 1896-12-14.

199. TAB: SS. 4475, R. 10063/94, pp. 106-119: C. Rae verzoekt een stuk ... grond te Roodepoort om eene kerk & school op te bouwen, 1894-09-26.

Rae was ewe ongeduldig met die swartmense se integrering in die Westerse samelewing. Hy het die tradisionele Afika-leefwyse binne die ‘stambestel’ as luiheid beskou en sou, as hy kon, die ZAR-regering aangespoor het om hulle so gou as moontlik te onderwerp sodat hulle kon leer om te werk.²⁰⁰ Al sou Rae nie daarmee saamgestem het nie, het die BSG met hulle sendingwerk ‘n soortgelyke einddoel as hy voor oë gehad: Vir die Berlynse sendelinge hét kerstening van swartmense die afsweer van ‘stamgebruike’ ingehou; die opvoeding tot ‘beskaafde’ en getroue onderdane van die staat behels; die aansporing tot [Westerse] ‘deug’ en vlytigheid in die vooruitsig gestel.²⁰¹ Hulle metodes was egter vreedzaam. Afhangende van die persoonlikheid van elke individuele sendeling, was ‘n element van dwang nie noodwendig ingebou in hulle werkwyse nie.²⁰² Sonntag was, in teenstelling met Rae, baie geduldig van geaardheid. Die volgende aanhaling bevestig dit:

[Sondag 29 Junie 1889]

Die een is al oud en kan nie mooi hoor nie. Die ander is gestremd en kan die eenvoudigste dinge nie begryp nie. Een vrou het klein kindertjies by die huis en kan nie gereeld kom nie. So moet die een in die eerste, die ander in die tweede, en nog ander in die derde, vierde en vyfde hoofstuk onderrig word. Maar wat help dit. ‘n Mens moet geduld hê. Hoeveel meer geduld het ons Heiland nie met elkeen van ons nie.²⁰³

Voortspruitend uit sy karaktereienskap ‘geduld’, was Sonntag meer geneë om die menswaardigheid van ander te respekteer. Rae was geneig tot kleinlike kompetisie selfs met ander Engelse kerk-denominasies, soos die Wesleyane.²⁰⁴ Sonntag het sy griewe met hulle so diplomaties as moontlik probeer oplos.²⁰⁵ Tog sôu Sonntag, soos Petrus van ouds, die Afrika-protokol eerbiedig solank hy alleen tussen die mense

200. C. Rae, *Malaboeh* ..., pp. 106-107.

201. D.W. van der Merwe, Die geskiedenis van die Berlynse Sendinggenootskap in Transvaal, 1860-1900, *Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis*, 1984 I, pp. 147, 145 & 149.

202. Historici soos T.J. Makhura, *The Bagananwa polity* ..., p. 95, sou waarskynlik ernstige probleme hê met hierdie stelling. As *vraagteken* (nie teenargument) op die eenduidige standpunt dat sendelinge veroweringsagente was, die volgende aanhaling uit Doris Lessing se outobiografie: “What is it that he was *wanting* all this time? ... What he - they [the Africans] - were wanting was a warmhearted, generous, open sharing of the benefits of ‘white’ civilization, instead of doors shut in their faces, coldness, stinginess of the heart.” (D. Lessing, *Under my skin: volume one of my autobiography, to 1949*, soos aangehaal in H. Aucamp, *Onder Afrika se vel*, *Insig*, November 1996, p. 32).

203. C. Sonntag, *Notizen* ..., p. 76. Vertaling L.K.

204. CPSA: AB. 383 BOUSFIELD, letters received March 1895 – September 1895: C. Rae – H.B. Bousfield, 1895-08-13.

205. EA BMG: Acta betreffend die Tagebücher der Missionare auf Blaubeurg, 1894-1905: III, 5, 8, Bd.2: Das Eindringen der Wesleyaner in unser Missionsgebiet von Blaubeurg, 1894-10-04, p.13. In dié verslag, wat hy aan sy eie Genootskap in Berlyn geskryf het, vra hy homself af watter negatiewe en onoortuigende indruk die wedywering tussen die verskillende wit denominasies op swartmense moes maak.

was,²⁰⁶ maar weer voorrang gee aan die Westerse, 'blanke', staat-regtelike bestel, sodra hy gelyktydig met die twee stelsels gekonfronteer is.²⁰⁷

Dit kan nie uit die oog verloor word dat Rae en Sonntag se siening van swartmense voortgespruit het uit hulle beskouings oor hulle eie Westerse kultuur, soos dit in die negentiende eeu daar uitgesien het nie.

[T]he mood engendered by late-nineteenth-century imperial expansion ... tended to exacerbate more racist notions of black and brown racial inferiority in combination with Darwinian conceptions of evolutionary struggle and 'survival of the fittest'. With the growing interest in colonial adventure fiction such as that of G.A. Henty and Rider Haggard, 'savage' societies were not ones to be emulated as ideal social models but rather to be 'civilised' and, as far as possible, 'uplifted'.²⁰⁸

Die vertaler van Sonntag se dagboek, letterkundige van beroep, het in sy nabetragting oor die sendeling-figuur, onder meer 'n mate van arrogansie by hom geïdentifiseer.²⁰⁹ Dieselfde geld vir Rae - vanuit die oogpunt van die laat-twintigste-eeuse interpreteerder. Vir die Westerse beskawing, was die imperialistiese laat 1800's immers 'n arrogante tyd.

Uit die voorafgaande, kry die ondersoeker 'n indruk van die soms ooreenstemmende, soms teenstellende kragte wat Rae en Sonntag gedurende hulle onderskeie loopbane beïnvloed het. Die heersende wêreldbeskouing van hulle tyd, die onvermydelike tydgebonde subjektiwiteit waarna Van Jaarsveld verwys,²¹⁰ is sopas in die voorafgaande paragraaf aangedui.

Die groepe en persone wat 'n rol kon speel in die vorming van die vooroordele van die twee waarnemers van die Blouberg-gebeure, is ook uitgewys. Die mate waartoe 'n persoon daaraan uitgelewer is om sy groep (of invloedryke individue) se vooroordele as sy eie aan te neem en die intensiteit waarmee dit aangeneem word, is natuurlik nie eensydig berekenbaar nie. Sielkundiges soos Charlotte Buhler wys byvoorbeeld op die spanning tussen 'n persoon se temperament en karakter: temperament - dit waartoe 'n mens 'van nature' geneig is; karakter - word met tyd gevorm en is afhanklik van konteks en blootstelling. Karakter moet in hierdie sin ook

206. C. Sonntag, *My friend Maleboch* ..., pp. 5-9.

207. C. Sonntag, *My friend Maleboch* ..., p. 49.

208. P. Rich, the quest for Englishness, in G. Marsden (ed.), *Victorian values. Personalities and perspectives in nineteenth-century society*, p. 221.

209. Persoonlike inligting: K. Sonntag, Menlynweg, Pretoria, 1994-07-28.

210. F.A. van Jaarsveld & J.I. Rademeyer, *Teorie en metodiek vir Geskiedenisonderrig*, p. 40. Van Jaarsveld was tot 1986 hoof van die Departement Geskiedenis aan die Universiteit van Pretoria.

verstaan word as selfverbetering van 'minder geslaagde' (temperamentele) eienskappe. Sommige mense sal dan beter 'karakterbouers'²¹¹ wees as ander. Toepassing van hierdie persoonlikheidspsigologie vereis die kundigheid van 'n gekwalifiseerde sielkundige en val nie heeltemal binne die kader van hierdie ondersoek nie. Tog gee beskouings soos dié van Buhler die ondesoeker 'n beter indruk van die komplekse en wispelturige aard van getuies se persoonlike subjektiwiteit. Per geleentheid verdedig Rae byvoorbeeld die posisie van die Hananwa, ander kere propageer hy steun vir hulle onderwerping.²¹²

In volgende hoofstukke gaan daar gevra word na die betroubaarheid van Rae en Sonntag se getuienis oor die Blouberg-gebeure. Biografiese gegewens en afleidings daaruit oor die subjektiwiteit van die twee getuies, sal onmisbare rigtingwysers wees, maar kan nie alleen dien as onweerlegbare bewyse vir die betroubaarheid van hulle weergawes, al dan nie. Waar moontlik, moet die korroborerende getuienis van derde, vierde en vyfde bronne gevind word. En die tekste van getuies Rae en Sonntag sêlf, moet fyn gelees word. Terwyl die betroubaarheid van inligting 'n belangrike vraag in die vergelyking van die twee tekste is, is dit waarskynlik selfs insiggewender hoe vergelyking leidrade bied oor die totstandkoming van betekenis in die twee tekste (onbetroubare inligting het immers ook 'n baie beduidende betekenis).

211. Persoonlike inligting: L. van Molle, Departement Geschiedenis, Katholieke Universiteit Leuven, Blijdeinkomststraat 21, Leuven, België, 1995-11-29.

212. C. Rae, *Malaboeh* ..., pp. 63 & 140.

Kaart 7: Sendingstasies in Transvaal teen die einde van die negentiende eeu.
Uit: J.S. Bergh (red.), *Geschiedenis van Suid-Afrika. Die vier noordelike provinsies*, p. 57.

